

Б. АЛИЕВ, А. РАҲМОНОВ

**ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ
ҚУРИШНИНГ
СИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ЖИҲАТЛАРИ**

32c(c52)

A49

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

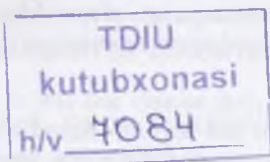
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Б.А. АЛИЕВ, А.Н. РАҲМОНОВ

**ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ
ҚУРИШНИНГ СИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ЖИҲАТЛАРИ**

Монография

П-16

сб

П-18

Тошкент
«ИҚТИСОД-МОЛИҲА»
2013

УЎК: 347.471(072)
КБК: 66.3(5Ў)12

Масъул муҳаррир: фалсафа фанлари доктори, профессор
Саифназаров И.

Такризчилар: – фал.ф.н., доц. Содиқов А.;
– юр.ф.н., доц. Хаттобев Н.

Алиев Б. А.

Фуқаролик жамияти қуришнинг сиёсий-ҳуқуқий жиҳатлари.
Монография / Алиев Б., Раҳмонов А. Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта махсус таълим вазирлиги, Тошкент давлат иқтисодиёт
университети. – Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2013. – 200 б.

Мазкур монографияда фуқаролик жамияти тушунчаси, унинг
ривожланиш қонуниятлари, мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ
тизимидаги ислохотлар ва уларнинг қўлами таъкид этилган. Мавзу ихчам,
содда ва тушунарли баён этилган. Монография кенг китобхоналар оmmasига
мўлжалланган.

В этой монографии исследованы понятие гражданского общества и
закономерности его развития, реформы в судебно-правовой системе,
проводимые в нашей стране и их объём. Монография раскрыта компактно,
легко и понятно. Монография предназначена для широкого круга читателей.

The conception of civil society and law of its development, reforms in the
judicial and legal system and also its volumn wich have been researched in this
monograph. The theme was revealed densely, easily and clearly. The monograph is
intended for a wide range of readers

УЎК: 347.471(072)
КБК: 66.3(5Ў)12

Тошкент давлат иқтисодиёт университети Илмий кенгашининг 2013 йил
21 февралдаги 2-сонли қарорига асосан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-13-468-3

© «IQTISOD-MOLIYA», 2013

© Алиев Б.А., Раҳмонов А.Н., 2013

МУҚАДДИМА

Юртимиз истиклоли бизнинг олдимизда улкан имкониятлар эшигини очди ва халқимиз учун муносиб ҳаёт барпо этиш ҳамда дунё ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллашдек юксак мақсадлар йўлида мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилмоқда.

Шу муқаддас заминда яшаб ўтган қанча-қанча аждодларимизнинг асрий орзуси бўлган мустақиллик бундан деярли йигирма икки йил муқаддам Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов бошчилигида олиб борилган мардона курашлар натижасида рўёбга чиқди. Тарихан жуда қисқа, бирок мазмунан асрларга тенг бу йиллар давомида халқимиз миллий тараққиёт йўлидан изчил ва қатъият билан бориб, барча синов ва машаққатларни енгиб ўтиб, оламшумул ютуқ ва марраларга эришди. Ҳаётнинг ўзи биз танлаган йўл тўғри эканини кўрсатди. Буни бугун жаҳон аҳли ҳам эътироф этмоқда. Бу йўл тараққиётнинг ўзбек модели сифатида кенг ўрганилмоқда. Бу, ўз навбатида, халқимизнинг иродаси, кучкудрати ва бунеджерона меҳнати самарасига, давлатимиз раҳбари томонидан олиб борилаётган сиёсатга берилган муносиб баҳодир.

Мана, қарийб йигирма икки йилдирки, халқимиз буюк тараққиёт йўлидан оғишмай илдамлаб бормоқда. Меҳнаткаш ва меҳмондўст, саховатли ва бағрикенг, маънавияти юксак ва олижаноб халқимиз ўз олдига, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси муқаддимасида белгиланганидек, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш мақсадини кўйган. Бу улуғ мақсад йўлида барча соҳаларда кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш ва унинг институтлари фаолиятини янада ривожлантиришнинг муҳим шарти бўлиб хизмат қиладиган давлат ҳокимияти ва бошқарувини янада демократлаштириш борасида

изчил равишда самарали ишлар олиб борилмоқда. Давлат ҳокимиятининг алоҳида тармоғи саналадиган судлар мустақиллигини таъминлаш, суд-ҳуқуқ соҳасида демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш йўлида кенг қамровли тадбирлар амалга оширилмоқда.

I боб. ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ТЎҒРИСИДАГИ ТАССАВВУР ВА ТУШУНЧАЛАР

Мамлакатимиз йилдан-йилга ривожланиб, ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг турли жабҳаларида улкан аҳамиятга молик ютуқ ва натижаларга эришиб, жаҳон ҳамжамиятида тобора юксак мавқега эга бўлиб бормоқда. Бунда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан давлат ва жамият қурилиши борасида белгилаб берилган стратегик мақсадлар ва уларга босқичма-босқич эришиш бўйича аниқ ишлаб чиқилган вазифаларнинг изчил амалга оширилиши муваффақиятлар асоси бўлиб хизмат қилмоқда.

1.1. Ғарб ва Шарқда фуқаролик жамияти тўғрисидаги тасаввурлар

Ғарбда фуқаролик жамияти тўғрисидаги тасаввурлар. Шу ўринда фуқаролик жамияти тўғрисидаги тасаввурлар ривожига қисқа назар солайлик. «Фуқаролик жамияти» тушунчаси илк бор Қадимги Греция ва Римда вужудга келган. Фуқаролик жамияти ҳақидаги дастлабки фикрлар Аристотель (эр. ав. 384–322 йй.; Шарқда уни Арасту деб атайдилар) томонидан, унинг «Сиёсат» асарида ёритилди. Унинг фикрига кўра, инсоннинг эркин яшаши учун жамиятда қонунлар устувор бўлиши лозим. Шу билан бирга, ана шундай устувор қонунлар адолатли бўлиши ҳам керак.

Бу ғоялар XVII асрга келиб, янада ривожланди. Жумладан, инглиз файласуфи Томас Гоббс асарларида ривожлантирилди.

XVIII асрда рўй берган Буюк француз инқилоби¹ боис «Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари Декларацияси»нинг эълон қилиниши орқали фуқаролик жамияти тушунчаси кенг тарқала бошлади. И. Кант, Ж.Ж. Руссо, В. Гегель сингари таниқли мутафаккирларнинг илгари сурган фикрлари фуқаролик жамиятининг кенг моҳиятини ва янги қирраларини очиб берди.

Шарқда фуқаролик жамияти тўғрисидаги тасаввурлар. Шарқда фуқаролик жамияти тушунчасига нисбатан ўзига хос талқинлар мавжуд. Бу одоб-ахлоқ, маданият ва ҳуқуқнинг уйғунлашган шакли билан боғлиқ. Жумладан, қадимий ёдгорлик бўлмиш Авестода кишиларнинг биргалашиб яшаши, инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ахлоқ нормаларига таяниши, ватанпарварлик, аҳиллик каби ғоялар олдинга сурилган. «Авесто»нинг иккинчи дафтари бўлмиш Яснанинг 62-хот, 5-қўшиғида шундай дейилади:

*«Менга баркамол ва диногоҳ, ватансевар ва анжуманоро, аҳил, эзгу андишали, зулматдан, тангликдан қутқарувчи фарзандлар бағишла. Токи улар манзил, шаҳар, ўлка ва унинг ном ҳамда овозасини кўтарсинлар».*²

Абу Наср Форобийнинг асарларида, хусусан, унинг «Фозил одамлар шаҳри» асарида давлатни бошқаришда адолатли қонунларга таяниш лозимлиги уқтирилади. Форобийнинг ёзишича, фозиллар шаҳрининг бошлиғи табиатан ўн иккита хислат-фазилатни ўзида бирлаштирган бўлиши, хусусан, «у ҳақ ва ҳақиқатни, одил ва ҳақгўй одамларни севадиган, ёлғонни ва ёлғончиларни ёмон кўрадиган бўлиши зарур»³. Бу каби ғоялар Абу Али Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Муҳаммад Хоразмий, Соҳибқирон Амир Темур ва бошқалар томонидан ҳам илгари сурилган.

Фуқаролик жамияти тушунчасини бугунги замонавий тушуниш узоқ тарихий тараққиёт маҳсулидир. Ўзбекистонда

¹ Буюк француз инқилоби – Франция тарихида мустабиқ тузумга барҳам берган ва янги иқтимоий тараққиётга йўл очган инқилоб (1789–1799). Қирол Людовик XVI 1789 йилнинг 5 майида парламент (Бош штаблар) мажлисини чақирди. 3-тонфа депутатлари 17 июнда ўзларини Миллий мажлис, 9 июлда эса Таъсис мажлиси деб эълон этдилар. Мажлисни тарқатиб юбориш мақсадида қилинган уриinishлар халқ кўзголонига сабаб бўлди. 14 июлда Бастилия турмасига хужум бошланди. Бу инқилобнинг бошланиши эди.

² Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Маҳкам таржимаси. – Т.: Шарқ, 2001, 90-6.

³ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993, 160-6.

фуқаролик жамиятини қуриш тарихий анъана бўлса-да, у тўлалигича миллий анъаналар ва жаҳондаги илғор давлатлар тажрибасининг синтези сифатида, яъни эркинлик ва ахлоқ, озодлик ва тарбия, қонунга итоаткорлик ва сиёсий-ҳуқуқий фаолликнинг уйғунлиги сифатида дунёга келмоқда¹. Фуқаролик жамияти узоқ муддатни оладиган жараёнدير. Фуқаролик жамиятини шакллантириш кўпгина ривожланган давлатларда муайян даражада амалга оширилган. Лекин ана ўша давлатларда ҳам фуқаролик жамияти мукамал барпо этилган эмас ва уни ривожлантириш жараёни давом этмоқда.²

1.2. Демократик давлат тушунчаси

«Демократик давлат» тушунчасининг ўзагида «демократия» турганини инобатга олиб, гапни аввало, «демократия» сўзининг луғавий маъносини англаб олишдан бошламоқ зарур. «Демократия» сўзи юнонча «демос» – «халқ» ва «кратос» – «ҳокимият» сўзларидан келиб чиққан бўлиб, «халқ ҳокимияти» деган маънони билдиради³. Ўзбекистоннинг амалдаги қонунчилик тизимида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси энг юқорида – норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар иерархиясининг тепасида туради. Шунинг учун уни баъзан «Асосий қонун»⁴ деб ҳам атайдилар. Қолаверса, Конституция олий юридик кучга эга ҳужжатдир (Конституциянинг III боби мазмунида). *«Бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмас»* (16-модда, 2-қисм). Конституциянинг II боби «Халқ ҳокимиятчилиги» деб аталади. Бу айни юнонча «демократия» сўзининг ўзбекчасидир.

¹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 9-жилд. Тўйчи Ҳофиз – Шаршара. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2005, 350-б.

² Каримов Б.Р. Фуқаролик жамиятини қуриш ва Ўзбекистон мустақиллиги – ЎЗР ФА И. Мўминов номидagi Фалсафа ва ҳуқуқ институти ташкил этган «Инсон манфаатларининг ҳимояланishi – фуқаролик жамияти шаклланишининг муҳим омил» мавзусидаги республика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2007, 6-б.

³ Ҳуқуқшунослика оид ўзлашма терминлар. Тузувчилар: Бектемиров Х., Ҳолмедов Х., Содиков С. – Т.: Адолат, 1999, 25-б.; Мустақиллик: изоҳли илмий-оммабоп луғат // Муаллифлар: М. Абдуллаев, М. Абдуллаева, Ф. Абдуллаева, Г. Абдураззоқова ва бошқ.; Р. Рўзиев ва Қ. Хоназаров умумий таҳририда. Тўлдирилган учинчи нашри / - Т.: Шарқ, 2006, 87-б.

⁴ Асосий қонун деганда Конституция назарда тутилмоқда. Бироқ бу ибора норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда учрамайди. Шундай бўлса-да, ҳуқуқий-назарий адабиётларда Конституция тушунчасининг синоними сифатида кенг қўлланади.

Конституциянинг ана шу боби демократик тамойилларга бағишланган.

Демократик давлат фуқароларнинг давлат ва жамоат ишларини бошқаришдаги ҳуқуқларини амалда таъминлайди, ана шундай иштирок этишга шароит яратади, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла рўёбга чиқарилишини кафолатлайди¹. Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида қонун билан тақиқланмаган фаолиятни амалга оширишга руҳсат этилади. Демократик давлат – давлатнинг тамомила янги тарихий шаклидир. У ижтимоий адолат тамойилларига, ҳуқуққа, қонунга, қонунийликка асосланган давлатдир. Демократик давлат халқ учун хизмат қиладиган, унинг манфаатлари ва ҳуқуқларини таъминлайдиган давлатдир². Демократик жамият қуриш жараёни кучли фуқаролик жамияти яратилишини такозо қилади.

Халқимиз демократик давлат қуришни кўзлаган. Демократик давлат – халқ ҳокимиятчилигига асосланган давлатдир. Демократик давлатда халқ ҳокимияти ўрнатилади. Зеро, халқ – давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаидир.

Бу Ўзбекистон Конституциясида ўз ифодасини топган (7-модда, 1-қисм). Буни давлат ҳокимияти марказий органларининг халқимиз хоҳиш-иродаси асосида ташкил этилаётгани мисолида кўришимиз мумкин. Хусусан, Президент сайловлари, Олий Мажлисга бўлиб ўтган сайловлар бунинг ёрқин далилидир.

Халқимиз ҳуқуқий давлат қуриш борасида улкан ишларни амалга оширмоқда. Ҳуқуқий давлат – Конституцияга, қонунларга, ҳуқуққа асосланган давлат бўлиб, унда барча масалалар қонунлар негизида ва қонунларга асосланиб ҳал этилади.

Бу қонунлар устуворлиги таъминланишининг ифодаси сифатида намоён бўлади. Ҳуқуқий давлат қуриш фуқароларнинг ҳуқуқий саводхон бўлишлари орқали кечадиган жараён-

¹ Инсоннинг асосий ҳуқуқлари олий қадрият экани масаласида қаранг: Раҳмонов А.Н. Инсоннинг асосий ҳуқуқлари – олий қадрият сифатида. Ўзбекистон Фанлар академияси И. Мўминов номидagi Фалсафа ва ҳуқуқ институти таъкил этган «Инсон манфаатларининг ҳимояланиши – фуқаролик жамияти шаклланишнинг муҳим омили» мавзусидаги республика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2007, 93–95-бетлар.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ. А.А. Азизхўжаев, Ф. Абдумажидов, М.А. Аҳмадшарова ва бошқ.; Масъул муҳаррир А.А. Азизхўжаев; Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Тошкент давлат юридик институти. – Т.: Ўзбекистон, 2008, 22-б.

дир. Шундай экан, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси ўз ҳуқуқ ва эркинликларини тўғри англаб олиши, конституциявий бурчини тушуниши лозим.

Бунда Конституция бирламчи манба бўлиб хизмат қилади, чунки давлат органлари томонидан чиқариладиган барча турдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар унга зид бўлмаслиги, аксинча унинг асосида ва унинг нормаларини рўёбга чиқариш юзасидан қабул қилиниши лозим.

Шуни англабгина ҳуқуқ ва эркинликлар ҳамда бурчларни билиш қандай асосга таянишини ва шу орқали Конституциянинг аҳамиятини тушуниш мумкин.

1.3. Фуқаролик жамияти тушунчаси

Жамият ва унинг аъзолари давлатга нисбатан устунликка эга бўлиши фуқаролик жамиятининг шаклланиши билан бево-сита боғлиқ жараёндир. Агар «жамият» тушунчасини макону замонда мавжуд, турмуш тарзи ва манфаатлари муштарак бўлган инсонларнинг ўзаро алоқадорлигини ифодаловчи бирлик деб тушунсак, фуқаролик жамияти эса ана шундай жамиятнинг ривожланишида маълум шароитларда қарор топадиган унинг юқори босқичидир. Агар «жамият» тушунчаси таркибига, масалан, давлатнинг ҳам киришини унутмасак ва айни вақтда «фуқаролик жамияти» тушунчаси таркибида дав-латнинг мавжуд эмаслигини англасак, «жамият» ва «фуқаролик жамияти» тушунчаларининг айнан бир нарса эмаслигини, уларнинг турлича маъно касб этишини кўришимиз мумкин.

«Жамият инсоният тарихий тараққиётининг маълум босқичида шаклланадиган ижтимоий муносабатлар маж-муидир»¹. Фуқаролик жамияти – бу юксак фазилатларга эга бўлган инсонлар жамиятидир. Фуқаролик жамияти – бу шундай ижтимоий тузумки, унда қонунлар устуворлиги таъминланади, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари қарор топади, сиёсий партиялар²

¹ Порохимов А. Ёруғлуғ. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006, 217-б.

² «Партия» сўзи латинча *partio* сўзидан олинган бўлиб, «бўламан, ажратаман» дегани, яъни ғоявий жаҳатдан маслақдон, манфаатлари муштарак, шунингдек, муайян ишви бажариш учун мўлжалланган кичиклар гуруҳини англатади.

ва институтлар, мафкура ва фикрларнинг хилма-хиллиги таъминланади, инсонга унинг иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаёти шакллари эркин танлаш қафолатланади, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг мавқеи юксак бўлади.

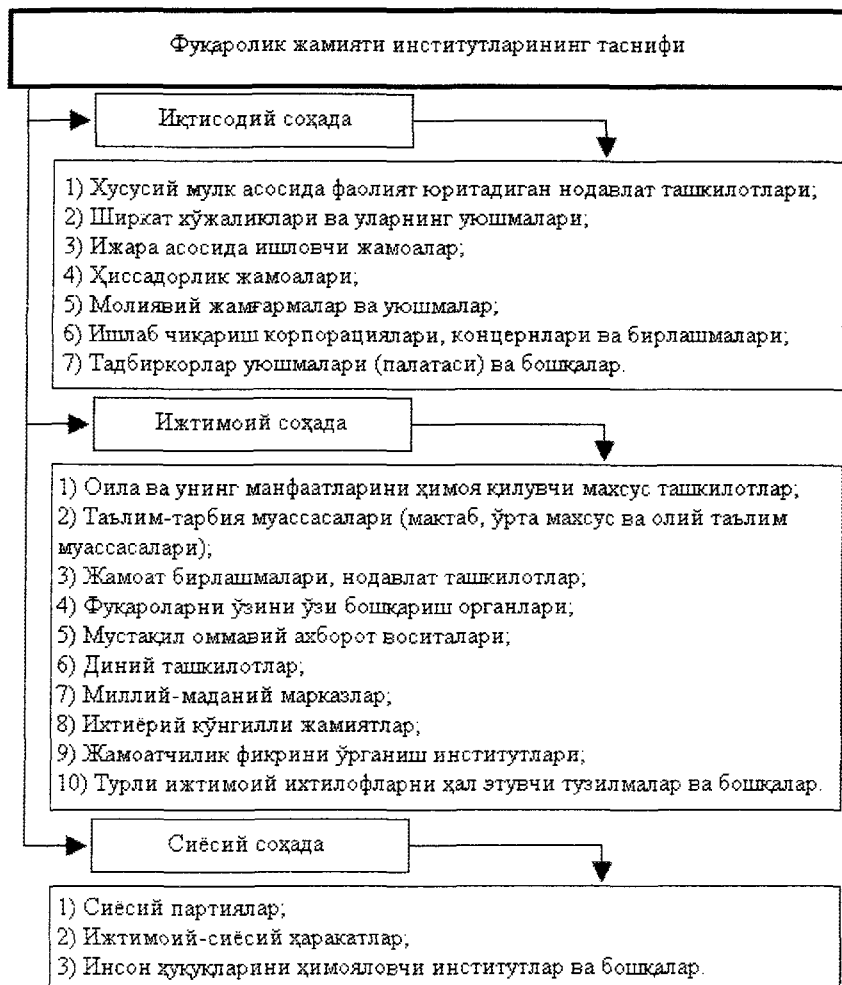
Мамлакатнинг ҳар бир фуқароси фуқаролик институтлари фаолиятида кенг иштирок этади ва улар орқали сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий ва ҳуқуқий жиҳатдан ўз эҳтиёжларини қондиради. Фуқаролик жамиятида давлат ва унинг органлари фаолияти устидан фуқароларнинг *жамоатчилик назорати* ўрнатилади. Давлатнинг бир қатор ваколатлари жамоат ташкилотлари зиммасига юкланади. Айтиш мумкинки, фуқаролик жамиятини қуриш кучли давлатдан кучли жамият сари босқичма-босқич ўтиш орқали рўй беради. Мамлакатимизда эркин фуқаролик жамиятини шакллантириш борасида «Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари» дастури асосида давлатнинг айрим ваколатларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиш жараёни кечмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, «биз бунда кучли марказий давлат ҳокимияти ўзининг куч-ғайратларини асосий, умуммиллий вазифаларга, чунончи, муҳофаза, давлат хавфсизлиги ва фуқаролар хавфсизлиги, ташқи сиёсат, валюта-молия ҳамда солиқ тизимларини шакллантириш, қонунлар қабул қилиш ва тараққиётнинг бошқа стратегик вазифаларига қаратадиган давлат ижтимоий қурилиш тизимини барпо этишимиз лозим. Бошқа масалаларни ҳал қилиш эса аста-секин марказдан жойларга, давлат ҳокимияти органларидан жамоат ташкилотларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига топширилмоғи керак»¹.

«Фуқаролик жамияти» тушунчаси кенг ва тор маъноларда қўлланади. Фуқаролик жамияти *кенг маънода* жамиятнинг шундай қисмини билдирадики, бу қисмда давлат ва унинг тузилмалари бевосита қамраб олинмаган бўлади. Фуқаролик жамияти *тор маънода*, яъни ўз маъносида ҳуқуқий давлат билан бевосита боғлиқ. Шу маънода, фуқаролик жамияти

¹ Каримов И. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида: Асарлар. 6-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 142-б.

хукукий давлатсиз мавжуд бўлиши мумкин эмас ва, аксинча, хукукий давлатни фуқаролик жамиятисиз тасаввур этиб бўлмайди.

1-расм. Фуқаролик жамияти институтларининг таснифи

Фуқаролик жамиятида, давлат органларида бўлгани сингари бири иккинчисига бўйсунадиган, яъни вертикал (тик)

муносабатлар эмас, балки горизонтал (ётик) муносабатлар етакчилик қилади. Бошқача айтганда, фуқаролик жамиятида эркин ва тенг ҳуқуқли ҳамкорлик мавжуд бўлади.

Фуқаролик жамиятининг ички тузилмасида мазкур жамият элементларининг хилма-хиллиги кўзга ташланади. Ҳозирги замон фуқаролик жамиятининг таркибий элементлари қуйидагилардан иборат (*1-расмга қаранг*):

- 1) фуқаролик жамиятининг иқтисодий ташкилоти;
- 2) фуқаролик жамиятининг ижтимоий ташкилоти;
- 3) фуқаролик жамиятининг ижтимоий-сиёсий ташкилоти.

Фуқаролик жамияти институтлари жамият ҳаётида муҳим ўрин тутди, хусусан, улар турлича ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ифодалайди, фуқароларнинг фаоллигини оширади, мамлакатда рўй бераётган турли демократик ўзгаришлар кўламини кенг ёйишда муҳим омил саналади, жамоатчилик назоратини юзага келтиради, ҳуқуқий онг ва маданиятни шакллантиради, ҳуқуқий давлатни барпо этиш ишига катта ҳисса қўшади.

II боб. ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВА БОШҚАРУВИНИ ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ШАРТИ

2.1. Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш борасида амалга оширилаётган ислохотлар

*Конституция*¹ – фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий тамойилларини белгилаб берган бирламчи ҳужжат. Алоҳида эътиборга олиш лозимки, «Конституция» атамаси узок тарихга эга. «Конституция» атамаси даставвал антик дунё мутафаккирлари томонидан қўлланилган. Қадимги вақтда у сиёсий тузумни англатган. XVII асрда Францияда «рента»², «рента шартномаси» шу сўз билан аталган. Кейинчалик бу сўз яна ўз асл маъносига, яъни давлат тузилиши маъносига қўлланила бошлади. Буюк француз инқилоби арафасида давлат тузилиши «Конституция» ибораси орқали ифодаланди.

Ўзбекистон тарихида конституциялар кўп бўлган. Лекин улар инсон ҳуқуқлари ва манфаатларига, халқнинг эзгу мақсадларига эришиш йўлида эмас, балки мавжуд тузумнинг манфаатларига хизмат қилган. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг мамлакатимиз конституциявий тарихида туб бурилиш юз берди. Бу давр талабидан келиб чиққан объектив зарурат эди. Ана шу зарурат 1992 йилнинг охирида воқеликка айланди. Ҳақиқатан ҳам 8 декабрида ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сес-

---

¹ «Конституция» сўзи латинча (constitutio) сўздан олинган бўлиб, «тузилиш», «тузук», «қурилиш» деган дугавий маънога эга.

² Немисча Rente, латинча reddita сўзларидан олинган бўлиб, «қайтариб берилган» деган маънони билдиради. Рента кенг ва тор маъноларда қўлланилади. *Кенг маънода* рента – бу мулк эгаларининг тадбиркорлик фаолияти билан шугулланмасдан ер, мол-мулк, капиталдан мунтазам оладиган даромади. *Тор маънода* рента – бу қатъий даромадли пул капитали ва қимматли қоғозлар эгалари фоииз шаклида оладиган даромад. Аксарият ҳолларда рента тушунчаси ери ижарага бериш натижасида олинадиган даромадга нисбатан қўлланилади.

сиясида¹ мамлакатимиз тараққийетининг асосий пойдевори бўлиб хизмат қилаётган мустақил Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилинди.

Конституциянинг бош мақсади заминида инсон манфаатларига хизмат қилиш тамойили ётади. Шунинг учун ҳам унинг «Асосий тамойиллар»дан кейинги бўлими бевосита инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига ҳамда бурчларига бағишланган. Шундан кейинги ўринларга жамият ва шахс ҳамда давлат ҳокимиятининг қурилиш тамойиллари жойлаштирилган.

Ҳуқуқий демократик давлатда инсон шаъни ва қадр-қиммати, обрўси ва ҳурмат-эҳтироми, ҳуқуқ ва эркинликлари Конституция ва бошқа тегишли қонунлар билан ҳимоя қилинади. Конституциянинг муқаддимаси орқали инсон ҳуқуқлари ғояларига содиқлик тантанали равишда эълон қилинди, бир қатор мақсадлар, хусусан инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш халқимизнинг Конституцияни қабул қилишдан кўзланган мақсади эканлиги белгиланди:

«Ўзбекистон халқи инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети зояларига содиқлигини тантанали равишда эълон қилиб, ҳозирги ва келажак авлодлар олдига юксак масъулиятини англаган ҳолда, ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибасига таяниб, демократия ва ижтимоий адолатга садоқатини намойн қилиб, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидалари устунлигини тан олган ҳолда, республика фуқароларининг муносиб ҳаёт кечирिशларини таъминлашга интилиб, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишни кўзлаб, фуқаролар тинчлиги ва миллий тотувлигини таъминлаш мақсадида, ўзининг мухтор вакиллари сиймосида Ўзбекистон Республикасининг мазкур Конституциясини қабул қилади»².

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддимасидан англашилмоқдаки, мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш халқимизнинг ўз олдига

¹ «Сессия» сўзи латинча *sessio* сўзидан олинган бўлиб, «сессия», яъни ваколатли органлар, суд, илмий муассаса, жамоат таъкилотларининг йилгилиш ўтказиб ўтган даври тушунилади. Қаранг: Ҳуқуқшуносликка оид ўзлашма терминлар. Тузувчилар: Бектемиров Х., Холмедов Х., Содиков С. – Т.: «Адолат», 1999, 57-б.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 3-б.

қўйган энг юксак мақсадидир. Шундай экан, давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократик асосда ислоҳ этиш, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида қилаётган барча ишлар ва хатти-ҳаракатларимизнинг асосида Ўзбекистон Конституцияси бирламчи манба сифатида муҳим ўрин тутати.

2.1.1. Ҳуқуқий мустақилликни таъминлашга қаратилган саъй-ҳаракатлар: суд-ҳуқуқ тизимига тамал тошининг қўйилиши

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳот ва янгиланишларнинг асосий мақсади Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборат. Мазкур бош мақсадни рўёбга чиқаришда белгиланган барча соҳаларда, хусусан, суд-ҳуқуқ тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар катта роль ўйнайди. Ўзбекистонда бугунги кунда суд-ҳуқуқ тизимида изчил амалга оширилиб борилаётган туб ислоҳотлар, аслида, Ўзбекистон ҳали давлат мустақиллигига эришмасдан олдин Президентимиз Ислом Каримов раҳбарлигида бошланган ишларнинг давомидир.

Мантук фанида ҳукм тушунчаларга таянади, дейилади¹. Ўзбекистоннинг суд-ҳуқуқ тизими мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб, янги асосда барпо этила борди, деб ҳукм чиқаришимиздан аввал ўзак тушунча («суд-ҳуқуқ тизими»)нинг мазмунини англашимиз, унинг моҳиятини тушуниб олишимиз лозим. Шундай экан, сўзни аввало «суд-ҳуқуқ тизими» тушунчасининг маъно-мазмунини ёритиб беришдан бошлаймиз. «Суд-ҳуқуқ тизими» тушунчаси «суд тизими» ва «ҳуқуқ тизими» тушунчаларининг бирикмасидан яратилган умумий ҳосила тушунчадир. Демак, «суд тизими» ва «ҳуқуқ тизими» тушунчаларининг мазмунини ёритиш орқали «суд-ҳуқуқ тизими» тушунчасининг мазмунини аниқлай оламиз.

Суд тизими – бу ўз ваколатлари ва олдиларига қўйилган вазифалар ҳамда мақсадларга мувофиқ тузилган судлар

¹ Масалан, қаранг: Хайруллаев М., Ҳақбердиев М. Мантук. – Т.: Ўқитувчи, 1993. – 103-б.; Раҳимов И. Логикадан амалий машғулотлар ва методик тавсиялар (университетларнинг гуманитар факультетлари талабалари учун ўқув қўлланма). – Т.: Ўқитувчи, 1988, 53-б.

мажмуидир¹. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 107-моддасининг 1-қисмига кўра, «*Ўзбекистон Республикасида суд тизими беш йил муддатга сайланадиган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жинойат ишлари бўйича олий судлари, Қорақалпоғистон Республикаси ҳўжалик судидан, шу муддатга тайинланадиган фуқаролик ва жинойат ишлари бўйича вилоят ва Тошкент шаҳар судлари, фуқаролик ва жинойат ишлари бўйича туманлараро, туман, шаҳар судлари, ҳарбий ва ҳўжалик судларидан иборат*»².

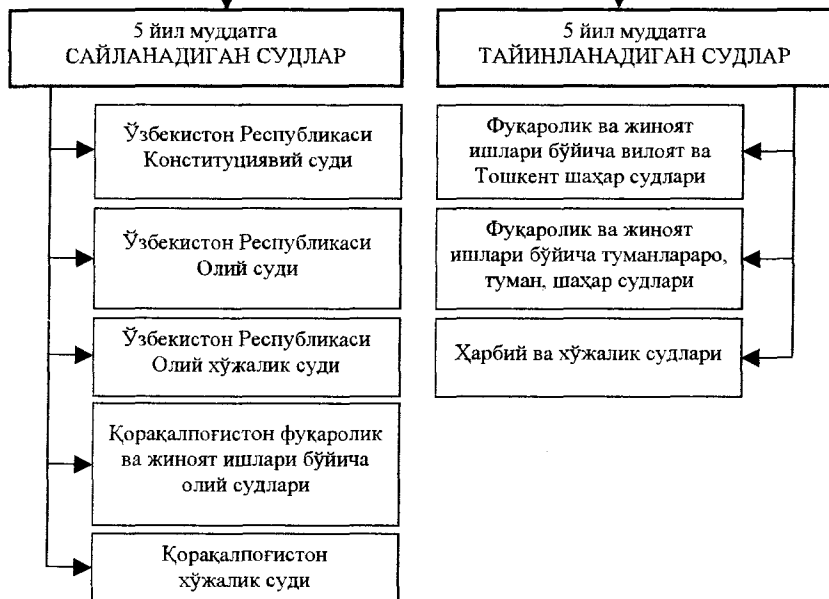
Бу моддада Ўзбекистон Республикаси суд тизимининг моҳияти, тизимнинг унсурлари (элементлари), ваколат муддатлари каби масалалар очиб берилган.

Қуйида келтирилган конституциявий норма (ва унинг асосида тайёрланган 2-расмда) бугунги кунда амалда бўлган Ўзбекистон суд тизимининг тузилиши тўғрисида яққол маълумот беради (*2-расмга қаранг*). Бирок бу маълумот 1989–1991 йилларда Ўзбекистонда мавжуд бўлган суд тизимини акс эттирмайди. Биз бу ўринда суд тизими тўғрисида китобхонда дастлабки ва умумий тасаввурларни ҳосил қилиш фикридан келиб чиқиб шундай йўл тутдик. Кўрсатиб ўтилган уч йилликдаги мавжуд суд тизимини ва Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов раҳбарлигида мамлакатимизда бошланган туб ислохотларнинг ўша давр суд тизимидаги амалий ифодаси қандай кечганлигини куйроқда ёритишни ваъда берайлик-да, энди эътиборимизни «хуқуқ тизими» тушунчаси остида нима тушунилишини аниқлаштириб олишга қаратайлик.

¹ Костецкий В.А. Конституция Республики Узбекистан. Словарь-справочник для учащихся общеобразовательных школ, колледжей и лицеев. – Т.: Билим, 2003, стр. 107.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чакirik Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган (2002 йил 27 январда ўтказилган умумхалқ референдуми натижаларига кўра ҳамда унинг асосида қабул қилинган 2003 йил 24 апрелдаги Ўзбекистон Республикасининг қонунига мувофиқ Конституциянинг XVIII, XIX, XX, XXIII бобларига тузатиш ва қўшимчалар киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 11 апрелда қабул қилинган қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 89-моддасига, 93-моддасининг 15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига тузатишлар киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 25 декабрда қабул қилинган қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 77-моддасининг биринчи қисмига ўзгартиш киритилган). – Т.: Ўзбекистон, 2009, 29-б.

**Ўзбекистон Республикасининг
СУД ТИЗИМИ**

2-расм. Ўзбекистон Республикасининг суд тизими

Ҳуқуқ тизими – миллий ҳуқуқ тузилиши бўлиб, жамиятдаги мавжуд ҳуқуқ нормаларининг маълум қисмларга бўлинишидир¹. Ҳуқуқ тизими турли ҳуқуқ соҳаларидан иборат. Уларнинг ҳар бири ўзининг предмети ва ана шу предмет мазмунини ташкил қилувчи муносабатларни тартибга солиш услубига эга. Ҳуқуқ соҳалари тузилишида нормалар, институтлар, ёрдамчи институтлар (субинститутлар), соҳаости ҳуқуқлар ажралиб, ўз навбатида, соҳанинг умумий ва махсус қисмларини ташкил қилади².

¹ *Юридик энциклопедия.* / Юридик фанлари доктори, проф. У. Таджикхановнинг умумий таҳрири остида. – Т.: Шарқ, 2001, 651-б.

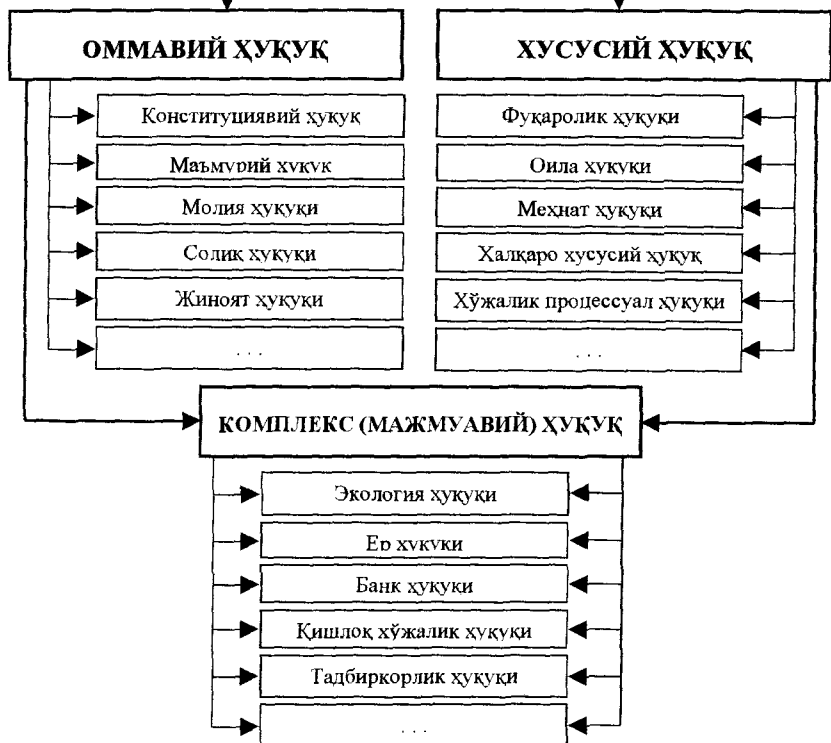
² *Раҳмонқулов Ҳ. Ҳуқуқ тизими ва унинг соҳалари / Масъул муҳаррир Р.Ж. Рўзиев, Ўзбекистон Республикаси ФА И. Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти.* – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2005, 5-б.

Куйида келтирилган схема ҳуқуқ тизими тўғрисида ёрқин тасаввур ҳосил қилишга хизмат қилади. Лекин таъкидлашни жоизки, схемада кўрсатилган баъзи ҳуқуқ соҳалари кўрсатилган йилларда фан соҳаси сифатида умуман мавжуд бўлмаган ёки ана шу ҳолатда шаклланиб улгурмаган эди. Масалан, тадбиркорлик ҳуқуқи хусусий мулкка йўл очилиши, унинг бошқа мулк шакллари қаторида бирдек қафолатланишининг конституциявий нормалар асосида мустақамланиб қўйилиши ва мамлакатимизнинг бозор иқтисодиётига ўтиши асносида янги тараққий этди.

Ҳуқуқ тизими асосан икки гуруҳга – оммавий ва хусусий ҳуқуққа бўлинади. *Оммавий ҳуқуқ* таркибига жамият ва унинг аъзолари, давлат, давлат органлари ва ташкилотларининг манфаатларини амалга оширишга қаратилган ва бир тарафнинг иккинчи тарафга бўйсунушига асосланган ҳуқуқ нормаларидан ташкил топган ҳуқуқ соҳалари (конституциявий ҳуқуқ, маъмурий ҳуқуқ, молия ҳуқуқи, солиқ ҳуқуқи ва бошқалар) киради. Хусусий ҳуқуқ таркибига тарафлари тенг ҳуқуққа эга бўлган муносабатларни тартибга солувчи нормалардан ташкил топган ҳуқуқ соҳалари (фуқаролик ҳуқуқи, оила ҳуқуқи, меҳнат ҳуқуқи ва бошқалар) киради. Шунинг билан бир қаторда, оммавий ҳуқуқ ва хусусий ҳуқуққа хос нормалардан ташкил топган комплекс (мажмуавий) ҳуқуқ соҳалари (экология ҳуқуқи, ер ҳуқуқи, банк ҳуқуқи ва бошқалар) ҳам мавжуд (*3-расмга қаранг*).

Демак, суд-ҳуқуқ тизими тушунчаси остида суд тизими ва ҳуқуқ тизими тушунчалари мазмунининг йиғиндиси тушунилмокда. Давлат бошқаруви ва суд-ҳуқуқ тизимини янги асосда барпо этиш ва ислоҳ қилиш мамлакатимизда мустақилликка эришиш остонасидаёқ амалга оширилиши бошланган янгилашниларнинг таркибий қисми саналади. Энди эса бевосита 1989–1991 йилларда Ўзбекистонда Ислон Каримов раҳбарлигида давлат бошқаруви ва суд-ҳуқуқ тизимини янги асосларда барпо этиш борасида олиб борилган ислоҳотларнинг қўламини ёритиш ва таҳлил этишга ўтайлик.

ХУҚУҚТИЗИМИ

3-расм. Хуқуқ тизими

2.1.2. «Давлат тили ҳақида»ги қонун – давлат бошқаруви ва суд-хуқуқ тизимидаги янгиланишларнинг дебчаси

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришиш арафасида мамлакат раҳбари Ислоҳ Каримовнинг жасоратли ва қатъий, кескин ва аниқ бир мақсад – халқимиз мустақиллиги ва эркини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилишига эришиш, давлат бошқаруви ва суд-хуқуқ тизимини мутлақо янги асосларда яратиш борасида олиб борган саъй-

ҳаракатларини тушуниш ва тўғри баҳолай олиш учун, албатта, ўша даврда СССР ва Ўзбекистонда юз берган воқеаларга ҳолисона баҳо бермоқ даркор.

Ўтган аср 80-йилларининг ўрталарига келиб, СССРда кучайган танглик ҳолати мамлакат ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олди. КПССнинг кутилаётган натижаларни бермаётган иқтисодий сиёсати бутун ижтимоий-сиёсий тизимнинг оқсашини олдиндан белгилаб берди¹. Халқ хўжалигидаги танглик ҳолатларининг кескин суратда ва шитоб билан кучайиб бориши социалистик тизимнинг таянч негизларига таҳдид солувчи хатарли сиёсий тангликка ўсиб ўтиш хавфини туғдирди. Бутун жамиятда кескин, туб ўзгаришлар қилиш зарурати пайдо бўлди. Кириб қолинган боши берк кўчадан чиқиб кетиш йўллари изланди.

Ниҳоят, 1985 йилнинг баҳорида КПСС Марказий Қўмитасининг апрель пленуми Совет жамиятини қайта қуриш, унинг барча соҳаларида туб янгиланишлар ва ўзгаришлар яшаш йўлини эълон қилди. Қайта қуриш Совет жамиятини ривожлантиришнинг объектив эҳтиёжи сифатида баҳоланди. Қайта қуриш социалистик жамият ривожининг чуқур жараёнларидан ўсиб чиққан етилган зарурат сифатида таърифланди². Қайта қуришнинг таркибий қисми сифатида жамият ҳаётини демократлаштириш эканлиги белгиланди. Қайта қуришнинг асосий ғалабаси – демократия ва ошкоралик эканлиги³, жамиятнинг бутун ҳаётини кенг демократлаштириш лозимлиги⁴ КПСС Марказий Қўмитасининг Бош котиби М.С. Горбачев томонидан бот-бот тақдорланди.

Бироқ қайта қуриш «концепцияси» аввалбошданок илмий асосга эга эмас эди. Шунинг учун унинг мағлубиятга юз тутиши муқаррар эди. Бу «концепция» СССР таркибига кирган

¹ *Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида* // Тузувчилар: М. Жўраев, Р. Нурулдин, С. Камолов ва бошқ.; Таҳрир ҳайъати: А. Азизхўжаев (ранс) ва бошқ./ – Т.: Шарқ, 2000. – 624-б.

² *Горбачев М.С. Қайта қуриш ва янгича фикрлаш мамлакатимиз ва бутун дунё учун.* – Т.: Ўзбекистон, 1988, 13-б.

³ *Қаранг: Горбачев М.С. СССР халқ депутатларининг навбатдан ташқари учинчи съездида СССР Президенти М.С. Горбачев нутқи, 1990 йил 15 март.* – Т.: Ўзбекистон, 1990, 3-б.

⁴ *Горбачев М.С. Қайта қуриш ва янгича фикрлаш мамлакатимиз ва бутун дунё учун.* – Т.: Ўзбекистон, 1988, 31-б.

республикаларнинг манфаатлари ва эҳтиёжларини чуқур илмий таҳлил қилишга ва тушунишга асосланмаган эди. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, қайта қуриш ишлари тегишли дастурсиз амалга оширилди. Демак, бундай жараёнларнинг бориши илмий жиҳатдан аниқ ишлаб чиқилмаган, сиёсий жиҳатдан эса етарлича асослаб берилмаган¹.

«Қайта қуриш»нинг энг биринчи натижаси «ошкоралик» бўлди. Ошкоралик туфайли Совет жамиятининг аҳволини таҳлил қилишга жазм этилди. Лекин айни вақтда, «ошкоралик» Ўзбекистон учун ўзининг бир қатор салбий томонлари билан ҳам намоён бўлди. Ўзбекистонда пахтани териш ва қайта ишлашдаги «ўғирлик», «қўшиб ёзиш»ни тергов қилиш билан марказий прокуратура ва ички ишлар органлари махсус шуғулланди. «Пахта иши» энг шов-шувли иш сифатида бутун Иттифоққа намойиш қилинди². Бир қатор Россия газеталарининг зўр бериши туфайли «пахта иши» «ўзбеклар иши»га айлантирилди³. Ўзбекистонга ва ўзбек халқига нисбатан қилинган бу адолатсизлик халқ оммасининг Советлар режимиغا нисбатан нафратини оширди, муносабатини ўзгартирди⁴.

Иттифоқ таркибига кирган республикаларда ўзликни англаш, тил, маданият, тарих ва келажакка теран назар солиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳар нарсадан устун қўйишга бўлган интилиш кучайиб борди. Хусусан, Ўзбекистонда кенг мунозараларга сабаб бўлган муаммолардан бири *ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш масаласи* бўлди. Бу муаммо юзасидан демократик кучлар томонидан бошланган ҳаракат қудратли тус олди, унда зиёлилар, талабалар ва ёшлар фаол

¹ Қаранг: *Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида // Тузувчилар: М. Жўраев, Р. Нуруллин, С. Камолов ва бошқ.; Таҳрир ҳайъати: А. Азизхўжаев (раис) ва бошқ. /*. – Т.: Шарқ, 2000, 629-б.

² «Аввало республикамиз раҳбарлигига И.А.Каримов келиб, у киши томонидан суд ва судьяларнинг қўлиб-қувватланганлиги натижасида Ўзбекистон Республикаси Олий суди «Пахта ишлари»га ҳуқуқий баҳо берди. Минглаб ҳамюртларнинг оингалари бағрига қайтди»: *Мингбоев У. Суд – фуқаролар ҳимоячиси*. – Т.: ДИТАФ, 2001, 20-б.

³ «Пахта иши», «ўзбеклар иши» сингари ишлар асосида ноҳақ қамалиб, озодликдан маҳрум этилган шахслар кейинчалик шахсан Президент И.А. Каримов ташаббуси билан суд қарорлари асосида оқландилар. «Агар Президентимизнинг ташаббуслари бўлмаганда, ўша пайтларда на Олий суд, на прокуратура бу ишларни («Пахта иши», «ўзбеклар иши» сингари ишларни – таъкид Алиқул Раҳмоновники) қайта кўришга журъат қила олмас эдилар»: *Мингбоев У. Суд – фуқаролар ҳимоячиси*. – Т.: ДИТАФ, 2001, 80–81-бетлар.

⁴ *Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида // Тузувчилар: М. Жўраев, Р. Нуруллин, С. Камолов ва бошқ.; Таҳрир ҳайъати: А. Азизхўжаев (раис) ва бошқ. /*. – Т.: Шарқ, 2000, 660-б.

иштирок этдилар. Рус тилининг мақоми тўғрисидаги масала теварагида қизғин тортишувлар бўлди – бу тил иккинчи давлат тили бўлиши керакми ёки миллатлараро алоқа тили бўлиб қолиши керакми, деган масала ҳаммани ўзига жалб қилган эди.

Демократик кучлар қўйган масалани Ислом Каримов бошчилигидаги янги раҳбарият ўз вақтида англаб етди ва уни ҳал қилишга киришди. Натижада ўн биринчи чақириқ ЎзССР Олий Советининг ўн биринчи сессиясида 1989 йил 21 октябрда «Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида»ги қонуни қабул қилинди¹. Қонуннинг 1-моддасининг 1-қисмига кўра, «Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир»². Шундай қилиб, ўзбек тили давлат тили деб эълон қилинди.

«Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида»ги қонуннинг 4-моддасининг 1-қисмини келтирамиз: «Ўзбекистон ССРда ишловчи давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари раҳбарлари ўз хизмат вазифаларини бажариши учун республика давлат тилини етарли даражада билишлари шарт»³. Қонуннинг 5-моддаси (1-қисм)да кўйидаги ҳуқуқий норма мустаҳкамлаб қўйилди: «Ўзбекистон ССР давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятида съезд, пленум, қурултой, сессия, конференция, мажлис ва кенгашлар республиканинг давлат тилида олиб борилади ва айнан таржимаси таъминланади»⁴.

Қонундан келтирилган ана шу моддалар (уларнинг қисмлари)да Ўзбекистонда давлат ҳокимияти органлари ўз фаолиятини давлат тилида юритишлари лозимлиги кўрсатилган. Мана шу ўринда давлат ҳокимияти ва унинг бўлиниши тамойили тўғрисида қисқача маълумот беришни кўзлаб, кичик бир чекиниш қиламиз. Кези келганда таъкидламоқ лозимки,

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги қонунга ўзгартишлар ва қўшиқчалар киритиш тўғрисидаги 1995 йилнинг 21 декабрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг қонуни асосида «Давлат тили ҳақида»ги қонуннинг янги таҳрири тасдиқланди.

² Қонуннинг матни бўйича қаранг: *Она тили – Давлат тили*: (Ўқув қўлланма-мажмуа) Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги қонунига оид ҳужжатлар / Тузувчилар: Н. Жумахўжа, Р. Жомонов. – Т.: «Адолат», 2004. – 80 б. – (Давлат ва миллат рамзлари).

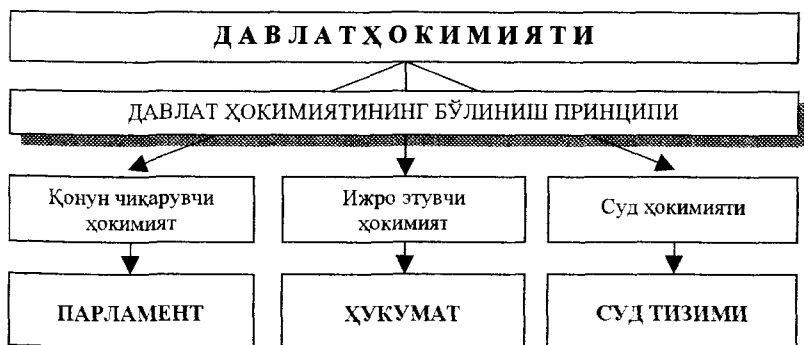
³ *Она тили – Давлат тили*: (Ўқув қўлланма-мажмуа) Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги қонунига оид ҳужжатлар / Тузувчилар: Н. Жумахўжа, Р. Жомонов. – Т.: Адолат, 2004, 6-б.

⁴ *Она тили – Давлат тили*: (Ўқув қўлланма-мажмуа) Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги қонунига оид ҳужжатлар / Тузувчилар: Н. Жумахўжа, Р. Жомонов. – Т.: Адолат, 2004, 7-б.

давлатда ҳокимиятнинг мавжуд бўлиши давлатнинг асосий белгиларидан бири саналади. Давлатдаги мавжуд ҳокимият (давлат ҳокимияти) эса маълум тамойил асосида тақсимланади, бўлинади.

Бу «давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили» деб аталади. Мазкур тамойилга кўра, давлат ҳокимияти бир-бири билан чамбарчас боғланган ва, айтилиши вақтда маълум мустақилликка эга бўлган куйидаги уч шохобчага бўлинади: қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимияти¹. Ана шу уч ҳокимият биргаликда давлат ҳокимиятини ташкил этади (4-расмга қаранг).

Давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойилининг жамиятда амалда рўёбга чиқарилиши, яъни ҳокимиятлар бўлинишининг амалга оширилиши ҳар қандай давлатнинг демократик хусусиятини белгилайдиган омиллардан биридир.

4-расм. Давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили

Давлат ҳокимиятида ваколатларнинг бўлиниши ғояси инсониятнинг буюк даҳолари томонидан илгари сурилган

¹ Базан оммавий ахборот воситаларини «тўртинчи ҳокимият» сифатида тилга олишди. Бироқ бу мезон юридик жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилган эмас ва мустаҳкамлаб қўйилиши мумкин ҳам эмас. Чунки давлат ҳокимияти фақат номи яқинда юқорида тилга олинган учта ҳокимиятга бўлинишни тақозо этади. Оммавий ахборот воситаларининг жамиятдаги юксак ўрнини алоҳида таъкидлаш мақсадида мазкур тушунча кенг қўлланади. Оммавий ахборот воситаларига, яъни «тўртинчи ҳокимият»га газеталар, журналлар, радио, телевидение ва оммавий ахборот тарқатишнинг бошқа воситалари кирди. «Тўртинчи ҳокимият» мажбуриятлар органига эга эмас. Шу маънода, бу тушунча кўчма маънодаги ҳокимиятни ифодалайди. Шундай бўлса, оммавий ахборот воситаларининг жамият ҳаётидаги ўрни ва мавқеи юксакдир. Фуқаролик жамияти тўғрисидаги ўлмас ғояларнинг амалга оширилиши таъминлаш ва фуқароларнинг ана шу ишга қўшаётган юксак ҳиссаси билан оммавий ахборот воситаларининг хизматлари алоҳида таъкидлашни ўринлидир.

илғор тарихий ғоялардан биридир. Масалан, қадимги юнон файласуфи Аристотель бу ғояни дастлаб илгари сурганлардан бири бўлган¹.

XVIII асрнинг биринчи ярмига келиб, мазкур ғоя илмий-назарий жиҳатдан асосланди. Бунда машхур француз мутафаккири, ҳуқуқшунос ва файласуф Шарль Луи Монтескье (1689–1755)нинг хизматлари каттадир. Унинг «Қонунлар руҳи ҳақида» номли асарида ҳокимиятнинг бўлиниш тамойили асослаб берилган. Давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили давлат ҳокимияти органларининг мувозанати ва тенглигини таъминлайди. Мазкур тамойилнинг оқилона рўёбга чиқарилиши орқали давлатда бирор орган ёки шахс томонидан *диктатура*² ўрнатилишининг олди олинади, давлат бошқаруви амалга оширилишининг идеал мувозанати таъминланади, давлат органларининг самарали фаолият юритиши учун замин тайёрланади.

Давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили давлат ҳокимияти органларининг келишиб, бир-бирини назорат қилиб ва ўзаро уйғунликда ишлашига имкон яратади. Шунинг учун ҳокимиятнинг бўлиниш тамойилининг қарор топиши демократик давлатга хос жиҳатдир. Ривожланган ва демократия қарор топган давлатларда бўлгани сингари Ўзбекистон Республикасида ҳам давлат ҳокимияти учга бўлинган. Бу ҳақда Ўзбекистон Конституциясида қуйидаги ҳуқуқий норма белгилаб қўйилган: «*Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши тамойилига асосланади*» (11-модда).

Ўзбекистоннинг йигирма йилдан ортиқ мустақил тараққиёт даври мобайнида «*мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириши соҳасида амалга оширилган ислоҳотлар ўта муҳим бир мақсадга, яъни ҳокимиятлар*

¹ Қирғизбоев М. Фукарolik жамияти: назария ва хорижий тажриба. (Монография) – Т.: Янги аср авлоди, 2006, 21–24-бетлар.

² «Диктатура» сўзи латинча *dictatura* сўзидан олинган бўлиб, «чекланмаган ҳокимият» маъносини билдирadi. Қаранг: *Ҳуқуқшуносликка оид ўзлашма терминлар*. Тузувчилар: Бектемиров Х., Холмедов Х., Солиқов С. – Т.: Адолат, 1999, 27-б.

бўлиниши конституциявий тамойилини ҳаётга изчил татбиқ этиши, ҳокимиятлар ўртасида ўзаро тийиб туриши ва манфаатлар мувозанатининг самарали тизимини шакллантириши, марказда ва жойларда қонун чиқарувчи ва вакиллик ҳокимиятининг ваколатлари ҳамда назорат вазифаларининг ролини кучайтириши, суд тизимини либераллаштириши ва унинг мустақиллигини таъминлаш бўйича зоят долзарб чоратadbирларни кўришига қаратилган эди»¹.

Тўққизинчи чакириқ ЎзССР Олий Советининг навбатдан ташқари олтинчи сессиясида 1978 йил 19 апрелда ЎзССРнинг Конституцияси (Асосий Қонуни) қабул қилинган². Гарчи Ўзбекистон СССР таркибидаги Марказга қарам республикалардан бири бўлган ва мустақил давлат бўлмаган бўлса-да, гарчи ЎзССРнинг Конституциясида давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойилига мувофиқ давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимиятидан иборат эканлиги очик-ойдин норматив асосда белгиланиб қўйилмаган бўлса-да, ЎзССРда қонунлар чиқарувчи, ижро этувчи ва суд органлари мавжуд бўлган.

«Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида»ги қонуннинг тегишли моддаларига мувофиқ, давлат ҳокимияти органлари ўз фаолиятини эндиликда (қонун кучга кирган кундан эътиборан) Давлат тилида, яъни ўзбек тилида олиб борадиган бўлишди. Қонуннинг 6-моддасига асосан, ЎзССР олий давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг қонун, қарор ва бошка ҳужжатлари, маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органларининг ҳужжатлари республика давлат тилида тайёрланадиган, қабул қилинадиган ва эълон этиладиган бўлди.

«Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида»ги қонуннинг 10-моддаси Ўзбекистонда мустақилликка эришиш оstonасида суд тизимининг янгича асосларда барпо этила бошланганлигини кўрсатувчи далиллардан бири, бу тизимда

¹ Қаримов И. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010, 8-б.

² Ўзбекистон ССР Конституциясининг матни бўйича қараг: Конституция (Основной Закон) Узбекской Советской Социалистической Республики. – Т.: Узбекистон, 1984.

бошланган туб амалий янгиланишларнинг дебочаси бўлганлиги шубҳасиз. Келинг, қонуннинг 10-моддаси билан яқиндан танишайлик:

«Ўзбекистон ССРда судлов ўзбек, қорақалпоқ тилларида ёки ўша жойдаги кўпчилик аҳоли тилида олиб борилади. Суд ишлари олиб борилаётган тилни судда қатнашувчи кишилар билмаган тақдирда бу кишилар учун таржимон орқали ишга оид материаллар билан тўла танишиш ва суд ишларида иштирок этиш ҳуқуқи ҳамда судда она тилида сўзлаш ҳуқуқи таъминланади.

Ўзбекистон ССРда давлат ҳакамлиги маҳкамаларида корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар ўртасидаги хўжалик низоларини кўриб чиқиш, ҳал қилишда ўзбек тили қўлланади. Зарурат бўлганда хўжалик низолари миллатлараро муомала тилида ҳам қараб чиқиши мумкин. Ўзбекистон ССР ва бошқа республикалар корхоналари, ташкилотлари ва муассасалари ўртасидаги хўжалик низоларини кўриб чиқиш, ҳал қилишда ҳам миллатлараро муомала тили қўлланади».

«Давлат тили ҳақида»ги қонуннинг қабул қилинишини барча бирдек хурсандчилик ва мамнунлик билан кутиб олди. Маълумки, бу қонун қабул қилинган вақтда ҳали СССР мавжуд ва мустабид тузум ўз умрини ўтаб бўлмаган эди. Мустабид тузум жон талвасасида сўнгги нафасларини оларди. Халқимизнинг ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш борасидаги жўшқин ҳаракатини мустақиллик йўлидаги муҳим қадамлардан бири сифатида баҳолаш мумкин.

«Тил ҳақидаги қонун учун ҳаракат дастлаб Ўзкомпартия Марказий қўмитаси деб аталмиш идора томонидан қаршиликларга учради. Не бахтки, бу раҳбарият ўзгариб, республика-мизнинг бугунги Президенти Ислоҳ Каримов раҳбар бўлгач, бу ҳаракатга муносабат ўзгарди ва ушбу қонун қабул қилинди. Шу ўринда давлат раҳбарларининг том маънодаги жасоратларини ҳам таъкидлаш керак. Бу ҳам тарихий воқеалар силсиласига қиради»¹.

¹ Тоҳир Малик. Ўшнччи довои. // «Ҳуқуқ – Право – Law» илмий-назарий юридик журнали, № 4 (8), 1999, 38-39-бетлар.

«Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида»ги қонуннинг қабул қилиниши ўзбек халқининг ўзлигини англашининг ўсиши ва республикада миллатлараро ҳамжиҳатликнинг сақланиб қолиши учун жуда катта аҳамиятга эга бўлди, «давлат мустақиллиги йўлидаги биринчи муваффақиятимиз, биринчи талабамиз бўлди»¹. «Республика Олий Советининг сессиясида Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили тўғрисидаги қонунининг қабул қилиниши республика ҳаётида муҳим тарихий воқеадир»².

2.1.3. Давлат бошқарув тизими

Бу тизимни ижро ҳокимиятини амалга оширувчи идоралар, яъни ижро этиш ва фармойиш бериш фаолиятини амалга оширувчи органлар ташкил этади. Давлат бошқарув тизимини юзага келтиришда мустақил Ўзбекистон дунёнинг илғор давлатларининг тажрибасини ҳар томонлама ўрганиб ва Ўзбекистоннинг муайян шароитларини инобатга олиб, халқнинг анъаналари ва менталитети билан ҳисоблашиб, бу тизимни юзага келтирди. Шундай бўлса-да, бу тизим доимо ҳаёт талабларига мувофиқлаштирилиб, демократик тамойил асосларига кўра такомиллаштирилиб борилиши ҳаётий заруратдир. Ўзбекистон Республикасида давлат бошқаруви тизимида давлат бошлиғи сифатида Президент, республика ҳукумати сифатида Вазирлар Маҳкамаси, вазирликлар, давлат кўмиталари, марказий давлат бошқаруви идоралари ва уларнинг жойлардаги маҳаллий органлари, вилоят, шаҳар, туман ҳокимлари ва ҳокимиятлар ҳамда уларнинг бўлимлари ва бошқармалари киради.

Ўтган йилларда бошқарув соҳасидаги вазифаларнинг бир қисми республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказилди, маҳалла тизимини шакллантириш масаласига катта эътибор берилди. Бир сўз билан айтганда, бошқарув

¹ *Иброҳимов А.* Бизким, ўзбеклар... Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. //Сўзбоши: И.Ғафуров. – Т.: Шарқ, 2001, 213-б.

² *Каримов И.А.* Илим-фан имкониятларидан тўлароқ фойдаланайлик. Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида бўлиб ўтган учрашувда сўзланган нутқдан, 1989 йил 28 ноябрь. //Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 91-б.

соҳасини марказлаштиришни чеклаш ишлари амалга оширилди ва бу борадаги ислоҳотлар давом эттирилмоқда.

2.1.4. Ўзбекистонда Президент лавозимининг жорий этилиши

«Давлат тили тўғрисида»ги қонун қабул қилингандан сўнг миллий ўзликни англаш, миллий давлатчиликни тиклаш йўлида республикада яна бир тарихий аҳамиятга эга муҳим сиёсий кадам қўйилди. Ўн иккинчи чақирик ЎзССР Олий Советининг биринчи сессияси муҳим сиёсий-ҳуқуқий ҳужжатни – Ўзбекистонда президентлик бошқарувини таъсис этиш тўғрисидаги қарорни қабул қилди.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда Президент лавозими 1990 йил 24 мартда Олий Кенгашнинг биринчи сессиясида таъсис этилди. Ўша куни ЎзССР Олий Советининг депутатлари республика Компартияси Марказий Қўмитасининг Биринчи котиби Ислон Абдуғаниевич Каримовни ЎзССРнинг биринчи Президенти этиб сайладилар.

СССР республикалари ичида биринчи бўлиб Ўзбекистонда президентлик бошқаруви жорий этилди. Бу вақтда СССР худудида фақат СССР Президенти лавозими мавжуд эди.¹

Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов КПСС Марказий Комитетининг 1990 йил февраль ва март пленумларининг яқунлари ҳамда КПСС XXVIII съездида ва Ўзбекистон Компартияси XXII съездида тайёргарлик кўриш юзасидан республика партия ташкилотларининг вазифалари тўғрисида қилган маърузасида таъкидлаганидек, «*энг муҳими шундан иборатки, Президент институтининг жорий этилиши – республикаимиз учун суверенитет ва давлатчиликда тамойил жиҳатдан янги босқичга ўтилишини билдиради*»².

Ислон Каримов ўн иккинчи чақирик ЎзССР Олий Советининг 1990 йил 24 мартда бўлиб ўтган биринчи

¹ 1990 йилнинг 14 мартда СССР халқ депутатларининг навбатдан ташқари учинчи съездида СССР Президенти лавозимини таъсис этиш тўғрисидаги қонун қабул қилинди. Бу лавозимга Михаил Сергеевич Горбачев сайланди.

² «Совет Ўзбекистони» газетаси, 1990 йил 24 март.

сессиясида сўзланган нутқда ҳам Президент бошқарувининг жорий этилиши ҳаёт тақозоси эканлигини уқтириб, бундай деган эди: «Президент бошқарувини ҳаётнинг ўзи, қайта қуришнинг мантиқи, моҳияти, унинг мураккаб ва зиддиятли жараёнлари тақозо этаяпти»¹.

Ўзбекистонда Президент лавозими 1990 йил 24 мартда Олий Кенгашнинг I сессиясида таъсис этилди. 1991 йил 29 декабрда Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисидаги масала бўйича Ўзбекистон Республикасининг референдуми², Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови ўтказилди. Ўзбекистондаги президентлик ҳокимиятини мустаҳкамлашда 1991 йил 18 ноябрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонун³ ва унинг асосида ўтказилган умумхалқ сайлови катта аҳамият касб этди.

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришгач, мамлакатда давлатни идора этишнинг замонавий ва самарали шакли – президентлик тизими қарор топа бошлади.

Дунё давлатчилиги тараққиётида давлат бошқарувининг асосан икки шакли – монархия ва республика шакллари мавжуд. Республика, ўз навбатида, парламентар республика ва президентлик республикаси кўринишларига эга.

Президентлик республикаси ҳозирги кунда энг кўп тарқалган давлат бошқаруви шаклидир. БМТга аъзо 192 давлатдан 142 тасида Президент⁴ лавозими мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти президентлик республикасидир⁵.

Ўзбекистон халқининг манфаатларини кўзлаб И.А.Каримов ташаббуси билан амалга оширилган дастлабки тадбирларнинг

¹ Каримов И.А. Халқ иродаси билан танланган йўл. // Ўзбекистон мустақиллигига эришшч оstonасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 149-б.

² «Референдум» сўзи лотинча *referendum* сўзидан олинган бўлиб, «биддирилиши керак бўлган» деган маънони билдиради. Референдумда давлат ҳаётидаги бирон муҳим масала умумхалқ овозига қўйилади. Қаранг: Ҳуқуқшуносликка оид ўзлашма терминлар. Тузувчилар: Бектемиров Ҳ., Холмедов Ҳ., Содиков С. – Т.: Адолат, 1999, 55-б.

³ Бу қонунга 1997 йил 26 декабрда, 1999 йил 19 августда, 2003 йил 24 апрелда ва 2007 йил 11 апрелда ўзгариш ва қўшимчалар киритилди.

⁴ «Президент» сўзи лотинча *praesidens (praesidentis)* сўзидан олинган бўлиб, «олдинда ўтирувчи» маъносини билдиради.

⁵ Мустақиллик: изоҳли илмий-оммабоп луғат. // Муаллифлар: М. Абдуллаев, М. Абдуллаева, Ф. Абдуллаева, Г. Абдураззоқова ва бошқ.; Р. Ҳўзиёв ва Қ. Хоназаров умумий таҳририда. Тўддирилган учинчи наشري. - Т.: Шарқ, 2006. 75-б.

ўзиёқ президентлик бошқарувининг ўз вақтида таъсис этилган-лигидан далолат беради. 1990 йил 20 июнда республика Олий Совети томонидан қабул қилинган «Мустақиллик Декларацияси» ана шундай тадбирлардан эди.

Ўн иккинчи чақириқ ЎзССР Олий Советининг иккинчи сессиясида қабул қилинган ва жиддий аҳамиятига молик бўлган мазкур ҳужжат депутатлар томонидан моддама-модда, бандма-банд муҳокама қилинди.

«Мустақиллик Декларацияси»нинг кириш қисмида Ўзбекистоннинг давлат қурилишидаги тарихий тажрибаси ва таркиб топган аънаналари, ҳар бир миллат ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига эга эканлиги таъкидланди.

«Мустақиллик Декларацияси» Ўзбекистоннинг мустақилликка эришишида қўйилган навбатдаги муҳим одимлардан бири бўлди.

2.1.5. Давлат бошқаруви ва суд-ҳуқуқ тизимини янгича тартибда барпо этиш асослари

1990 йил 20 июнда «Ўзбекистон Республикасида Конституцион назорат тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг қонуни¹ қабул қилинди.

Давлат органлари ва жамоат ташкилотлари ҳужжатларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Қорақалпоғистон Республикасида эса – Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясига мос бўлишини таъминлаш, шахснинг конституцион ҳуқуқлари ва эркинликларини, Ўзбекистон Республикаси халқларининг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикасида конституцион назорат таъсис этилди.

---

¹ Қонуннинг матни бўйича қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1990 й., 16-18-сон, 289-модда; 1991 й., 11-сон, 273-модда; 1993 й., 5-сон, 205-модда. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон ССР Конституцияси (Асосий қонуни)га ўзгаришлар киритиш тўғрисида»ги қонунига мувофиқ мазкур қонуннинг номидаги ҳамда матнидаги «Ўзбекистон ССР» деган сўзлар тегishi келишиқдаги «Ўзбекистон Республикаси» деган сўзлар билан алмаштирилган. Шунингдек, «Қорақалпоғистон АССР» деган сўзлар тегishi келишиқдаги «Қорақалпоғистон Республикаси» деган сўзлар билан алмаштирилган. Мазкур қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Советининг 1993 йил 6 майдаги 821-ХП-сон қарорига мувофиқ ўз кучини йўқотган.

Ўзбекистон Республикасида конституцион назоратни Ўзбекистон Республикаси Конституцион назорат комитети, Қорақалпоғистон Республикасида эса Қорақалпоғистон Республикаси Конституцион назорат комитети амалга оширди.

Ўзбекистон Республикаси Конституцион назорат комитети сиёсат ва ҳуқуқ соҳаси мутахассисларидан комитет раиси, раис ўринбосари ва Қорақалпоғистон Республикаси вакилини кўшиб ҳисоблаганда комитетнинг 9 аъзосидан иборат қилиб сайланди.

Ўзбекистон Республикаси Конституцион назорат комитети Ўзбекистон Республикаси Олий Совети муҳокамасига киритилган Ўзбекистон Республикаси қонунларининг ва бошқа ҳужжатларнинг лойиҳаларини, Ўзбекистон Республикаси Олий Совети томонидан қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва бошқа ҳужжатларни, Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослигини кўриб чиққан.

Ўзбекистон Республикаси Конституцион назорат комитети Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Олий Совет Раисининг қарорлари ва фармойишлари, Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Министрлар Советининг қарорлари ва фармойишлари, Ўзбекистон Республикасининг ратификация қилиш ёки тасдиқлаш учун тақдим этилган халқаро шартнома мажбуриятлари ва ўзга мажбуриятлари, Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг раҳбарий тушунтиришлари, Ўзбекистон Республикаси Бош давлат ҳакамининг норматив тусдаги ҳужжатлари, шунингдек, бошқа давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ прокурор томонидан назорат қилинмайдиган норматив ҳуқуқий ҳужжатлари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ ёки мувофиқ эмаслигини назорат қилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституцион назорат комитетининг назорат қилиш вазифалари судларнинг ҳукми ва бошқа қарорларига, тергов, прокуратура давлат ҳакамлиги орган-

ларининг гражданлик, жиноий, маъмурий ишларига доир қарорларига тааллуқли эмас, деб белгиланди.

1990 йил 1 октябрда «Ўзбекистон ССЖ Президенти Кенгашининг таркиби тўғрисида» Ўзбекистон ССЖ Президентининг Фармони¹ эълон қилинди. Фармон асосида Ўзбекистон ССЖ Президенти Кенгашининг (14 кишидан иборат) аъзолари тайинланди.

1990 йил 31 октябрда «Милиция ходимларини ижтимоий ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилишни кучайтириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг² қонуни³ қабул қилинди. Республиканинг етилган иқтисодий ва ижтимоий муаммоларини ҳал этиш фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни кучайтиришни, жиноятчиликка қарши кураш, жамоат тартибini сақлаш юзасидан кечиктирмай чора-тадбирлар кўриш зарурлигини тақозо этди.

Бундай шароитда милиция ходимлари хавфсизлигини, уларнинг шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш ғоят муҳим аҳамият касб этди. Милиция ходимларини ўлдириш, қуролини олиб қўйиш мақсадида уларга ҳужум қилиш, уларнинг хизмат фаолиятига аралashi ҳоллари оз эмас эди. Бу эса меҳнаткашларнинг адолатли норозилигини келтириб чиқарди. Шулар боис милиция ходимларининг ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимояланганлигини кучайтириш мақсадида мазкур қонун қабул қилинди. Унга кўра, милиция ходимлари давлат ҳокимиятининг вакили эканлиги, давлатнинг алоҳида ҳимоясида бўлиши белгилаб қўйилди.

Милиция ходимининг қонуний талабларини барча фуқаролар ва мансабдор шахслар бажаришга мажбур эканлиги таъкидланди. Милиция ходими қонуний талабини бажармаслик, шунингдек, уни ҳақоратлаш, унга қаршилик кўрсатиш,

¹ Фармоннинг матни бўйича қаранг: Ўзбекистон Совет Социалистик Жумҳурияси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1990 й., 28-30-сон, 335-модда.

² Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 30 сентябрдаги 364-ХП-сон «Ўзбекистон ССР Конституцияси (Асосий қонуни)га ўзгартишлар киритиш тўғрисида»ги қонунга мувофиқ мазкур қонуннинг номидаги ҳамда матнидаги «Ўзбекистон ССР» деган сўзлар тегини олиб ташлашдаги «Ўзбекистон Республикаси» деган сўзлар билан алмаштирилган.

³ Қонуннинг матни бўйича қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1990 й., 31-33-сон, 355-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 6-сон, 121-модда.

дўқ-пўписа қилиш, зўрлик ишлатиш ва унинг ҳаётига тажовуз қилиш, шунингдек, милиция ходимининг зиммасига юклатилган вазифаларни бажаришига тўсқинлик қилувчи бошқа хатти-ҳаракатларни қилиш Ўзбекистон Республикаси қонунларида белгиланган жавобгарликка олиб келиши айтилди.

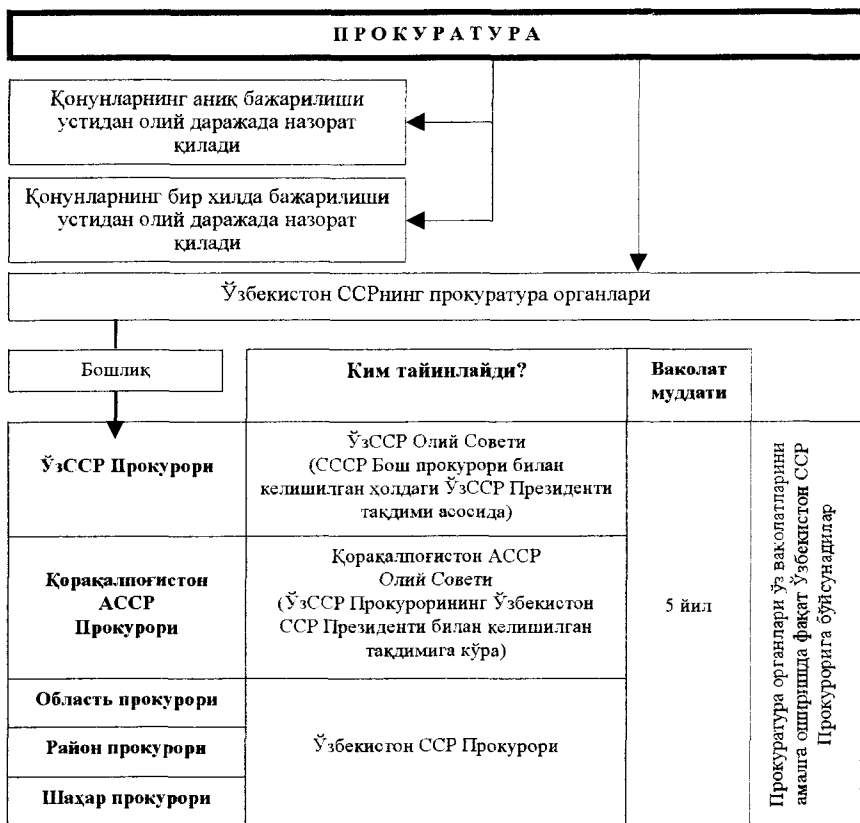
Милиция ходимининг кўрсатмалари фуқароларнинг, у ҳуқуқбузар, жабрланувчи ёки гувоҳ бўлишидан қатъи назар, кўрсатмалари билан тенг равишда далилий аҳамиятга эгалиги белгиланди. Зарур муҳофаа, ўта зарурат бўлган ҳолатда ёки касбига кўра ўринли таваккалчилик қилиш ҳолатда милиция ходими томонидан содир этилган хатти-ҳаракатлар гарчанд Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида кўзда тутилган жиноий ҳаракатлар кўринишида бўлса ҳам, жиноят деб ҳисобланмаслиги қайд этилди.

Милиция ходими турар-жой майдони тақсимлашда, уйга телефон ўрнатишда, мактабгача болалар тарбия муассасаларидан ўрин беришда имтиёزلардан, транспортнинг барча турларига навбатсиз билет сотиб олиш, меҳмонхонага жойлашиш ҳуқуқидан фойдаланадиган, шунингдек, ижтимоий-маиший таъминотнинг бошқа масалаларини ҳал этишда халқ депутатлари маҳаллий Советларининг қарорларида кўзда тутилган тартибда имтиёزلардан фойдаланадиган бўлди. Милиция ходимининг ҳаёти тегишли бюджет маблағлари ҳисобидан давлат ижтимоий суғуртасидан, албатта, ўтказилиши керак, деб белгиланди.

Милиция ходими ўз хизмат вазифасини ёки ижтимоий бурчини бажараётганлиги муносабати билан унинг мулкига етказилган зарар тегишли бюджет маблағлари ҳисобидан тўла ҳажмда тўланиши, сўнгра суд орқали бу зарар айбдордан ундириб олиниши белгиланди. Милиция ходими тартибни сақлаш ва фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ўз хизмат вазифаларини бажараётганида қасддан ўлдирилганда унинг оиласига тегишли бюджет маблағлари ҳисобидан унинг эллик ойлик даромади миқдорида бир йўла нафақа берилиб, сўнгра бу пул айбдорлардан ундириб олиниши белгилаб қўйилди. Ўз боқувчисини йўқотганлиги муносабати билан

ҳалок бўлганнинг оиласига конунда кўрсатилганига мувофиқ пенсия белгиланди.

Милиция ходимига у ўзининг профессионал фаолияти билан шуғуллана олмайдиган даражада оғир тан жароҳатлари етказилганда тегишли бюджет маблағларидан 25 ойлик даромади миқдоридан пул тўланиб, сўнгра бу пул айбдорлардан ундириб олиниши, шунингдек, унинг мансаб оклади билан пенсияси ўртасидаги фарқ тўланиши белгилаб қўйилди. Енгил-роқ тан жароҳатлари етказилганда тегишли бюджет маблағлари ҳисобидан 5 ойлик даромади миқдоридан пул тўланиб, сўнгра бу пул айбдорлардан ундириб олиниши белгиланди.

5-расм. ЎзССРнинг прокуратура органлари

1990 йилнинг 1 ноябрида «Ўзбекистон ССРда ижроия ва бошқарув ҳокимиятининг тузилишини такомиллаштириш ҳамда Ўзбекистон ССР Конституцияси (Асосий қонуни)га ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» Ўзбекистон Совет Социалистик Жумҳуриятининг қонуни¹ қабул қилинди. Давлат бошқарувининг уйғун тизимини яратиш, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятини бир-биридан қатъий фарқлаб қўйиш, давлат органлари фаолиятида параллелчилик ва бир-бирининг ишини такрорлашга, бир органни бошқа органлар вазифасини бажаришига барҳам бериш мақсадида ҳамда бозор муносабатларига ўтиш шароитида ижроия ҳокимиятни бутун чоралар билан мустаҳкамлаш, давлат, хўжалик ва ижтимоий-маданий қурилишнинг ҳамма жабҳаларида интизом ва тартиб ўрнатиш, айниқса, муҳим эканлигини ҳисобга олиб, юқорида номи тилга олинган қонун қабул қилинди.

Мазкур қонун асосида ЎзССРнинг Конституцияси (Асосий қонуни)га бир қатор қўшимча ва ўзгартишлар киритилди. Ана шундай ўзгартиш ва қўшимчалар Конституциянинг «Прокуратура» деб номланган 21-бобида амалга оширилди. Киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларга кўра, ЎзССР ҳудудида барча вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, халқ депутатлари маҳаллий Советларининг ижроия ва бошқарув органлари, колхозлар, кооператив ва бошқа жамоат ташкилотлари, мансабдор шахслар, шунингдек, фуқаролар томонидан қонунларнинг аниқ, бир хилда бажарилишини олий даражада назорат қилиш ЎзССР Прокурори ҳамда унга бўйсунувчи прокурорлар томонидан амалга оширилади.

ЎзССР Прокурори ва унинг ўринбосарлари ЎзССР Президентининг СССР Бош прокурори билан келишилган тақдимига кўра ЎзССР Олий Совети томонидан тайинланадилар, улар Олий Совет олдида масъулдир ва унга ҳисоб берадилар. Қорақалпоғистон АССР Прокурори республика Прокурорининг ЎзССР Президенти билан келишилган

---

¹ Қонуннинг матни бўйича қаранг: Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Советининг Вестниклари, 1990 й., 31–33-сон, 375-модда.

тақдимига кўра Қорақалпоғистон АССР Олий Совети томонидан тайинланади. Область, район ва шаҳар прокурорлари ЎзССР Прокурори томонидан тайинландилар. ЎзССР Прокурори, Қорақалпоғистон АССР прокурори, область, район ва шаҳар прокурорларининг ваколат муддати – 5 йил. ЎзССР Прокуратурасининг органлари ўз ваколатларини амалга оширишда бошқа давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларидан, мансабдор шахслардан эркин бўлиб, фақат ЎзССР Прокурорига бўйсундилар (5-расмга қаранг).

1990 йилнинг 1 ноябрида қабул қилинган «Ўзбекистон ССРда ижроия ва бошқарув ҳокимиятининг тузилишини такомиллаштириш ҳамда Ўзбекистон ССР Конституцияси (Асосий қонуни)га ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎзССРнинг қонуни асосида яна қуйидаги ислохотлар амалга оширилди:

1) Президентлик ҳокимияти билан Министрлар Советининг ижроия-бошқарув ҳокимияти қўшиб юборилди. ЎзССР Министрлар Совети ЎзССР Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасига айлантирилди¹, ЎзССР Президенти айна бир вақтда Вазирлар Маҳкамасининг Раиси бўлди. ЎзССР Президентининг ва ЎзССР Министрлар Советининг аппарати ЎзССР Президенти ҳузуридаги битта аппаратга бирлаштирилди.

2) ЎзССР Вице-президенти лавозими таъсис этилди. Вице-президентни ЎзССР Президенти тайинлайди ва шундан сўнг ЎзССР Олий Совети тасдиқлайди. ЎзССР Вице-президенти ЎзССР Президентининг топшириғига кўра Вазирлар Маҳкамасига раҳбарлик қилади ва унинг ишини ташкил этади.

3) ЎзССР Министрлар Советининг Президиуми, Министрлар Советининг Раиси, Министрлар Совети Раисининг биринчи ўринбосарлари ва ўринбосарлари лавозими тугатилди.

---

¹ Орадан 15 кун ўтиб, яъни 1990 йил 15 ноябрда Ўзбекистон ССР Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг таркиби тўғрисида Ўзбекистон ССР Президентининг Фармони (Ведомости Верховного Совета Узбекской Советской Социалистической Республики, 1991 г., № 1-2, ст. 15) эълон қилинди. Фармонга кўра, Вазирлар Маҳкамасининг таркиби қуйидагича этиб белгиланди: Вазирлар Маҳкамасининг Раиси, Вазирлар Маҳкамаси Раисининг Биринчи ўринбосари, Вазирлар Маҳкамаси Раисининг ўринбосарлари (7 та).

4) Вазирлар Маҳкамаси Раисининг давлат-хўжалик ва ижтимоий-маданий қурилишнинг асосий белгилловчи йўналишлари бўйича биринчи ўринбосарлари, ўринбосарлари лавозимлари таъсис этилиб, улар зиммасига ўзлари раҳбарлик қилаётган тармоқлар бўйича фаолиятни уйғунлаштириш ва пиравард натижаларини таъминлаш вазифаси юклатилди. Вазирлар Маҳкамаси Раисининг биринчи ўринбосарлари ва ўринбосарларини, вазирларни ва кўмиталарнинг раисларини Президент тайинлайди, сўнгра улар республика Олий Совети томонидан тасдиқланади.

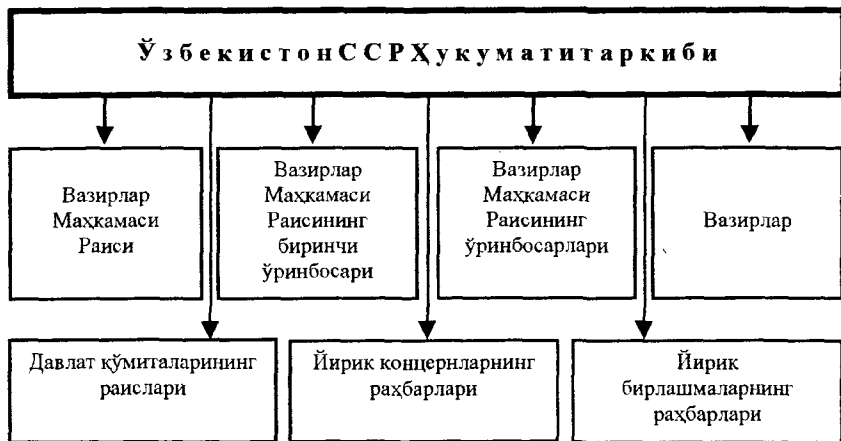
5) Республика ҳукумати таркибига Вазирлар Маҳкамаси Раисининг биринчи ўринбосарлари ва ўринбосарлари, вазирлари, давлат кўмиталарининг раислари, йирик концернларнинг ва бирлашмаларнинг раҳбарлари кирди. Ҳукумат аъзоларини тайинлаш ва озод қилиш ЎзССР Конституциясида белгилаб қўйилган тартибда амалга оширилди (6-расмга қаранг).

6) ЎзССРнинг Конституцияси (Асосий қонуни) 89-моддасининг сўнгги қисмидаги «Ўзбекистон ССР Министрлар Совети» деган сўзлар «Ўзбекистон ССР Вазирлар Маҳкамаси» деган сўзлар билан алмаштирилди.

7) ЎзССРнинг Конституцияси (Асосий қонуни) 102-моддасининг 8 ва 9-бандлари «8) ЎзССР Президентининг тақдимига биноан ЎзССР Вице-президентининг, ЎзССР Вазирлар Маҳкамаси Раиси биринчи ўринбосарлари, ўринбосарларининг тайинланишини, ЎзССР Вазирлар Маҳкамаси таркибини ҳамда унга киритиладиган ўзгартишларни тасдиқлайди; ЎзССР Президентининг ЎзССР Министрликлари ва давлат комитетларини тузиш ҳамда тугатиш ҳақидаги қарорларини тасдиқлайди; ЎзССР Президентининг ЎзССР Министрликлари ва давлат комитетларини тузиш ҳамда тугатиш ҳақидаги қарорларини тасдиқлайди; ЎзССР Президентининг СССР Бош прокурори билан келишилган тақдимига мувофиқ ЎзССР Прокурорини ва унинг ўринбосарларини тайинлайди; 9) ЎзССР Халқ назорати комитетининг раисини, ЎзССР Олий судини, шунингдек, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг судьяларини сайлайди, ЎзССР Бош давлат хакамини, ЎзССР

Табиатни муҳофаза қилиш давлат комитетининг раисини тайинлайди» таҳририда баён этилди.

8) ЎзССРнинг Конституцияси (Асосий қонуни) 107-моддасининг биринчи қисми «Ўзбекистон ССР Олий Советида қонун лойиҳаларини таклиф этиш ҳуқуқига Ўзбекистон ССР халқ депутатлари, Ўзбекистон ССР Олий Советининг Раиси, Ўзбекистон ССР Олий Советининг комитетлари ва комиссиялари, Ўзбекистон ССР Президенти, Ўзбекистон ССР Конституциявий назорат комитети, Қорақалпоғистон АССР номидан унинг давлат ҳокимиятининг олий органи, Ўзбекистон ССР Халқ назорати комитети, Ўзбекистон ССР Олий суди, Ўзбекистон ССР Прокурори, Ўзбекистон ССРнинг Бош давлат ҳаками, Ўзбекистон ССР Табиатни муҳофаза қилиш давлат комитетининг раиси эга» таҳририда баён этилди (7-расмга қаранг)¹.

6-расм. ЎзССР Ҳукумати таркиби

¹ 1991 йил 20 ноябрда «Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (Асосий қонуни)нинг 107-моддасига ўзгариш киритиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 й., 1-сон, 47-модда) қабул қилинди. Унга кўра, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (Асосий Қонуни)нинг 107-моддаси иккинчи қисми куйидаги таҳрирда баён этилди: «Қонун лойиҳалари таклиф этиш ҳуқуқига Ўзбекистон Касаба уюшмалари Федерациясининг Кенгаши ва Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси ҳам эга». Бироқ мазкур қонун Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 8 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини амалда қилишни тартиби тўғрисида»ги қонуни қабул қилиниши муносабати билан ўз аҳамиятини йўқотган.

9) ЎзССРнинг Конституцияси (Асосий қонуни) 109-моддаси куйидаги мазмунда бўлган тўртинчи қисм билан тўлдирилди: «Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми Ўзбекистон ССР Олий суди, Қорақалпоғистон АССР Олий суди, областлар, Тошкент шаҳар судлари судьяларига малака класслари беради. Бу масалалар юзасидан Ўзбекистон ССР Олий Советининг Президиуми қарорлар қабул қилади».

10) ЎзССР Конституцияси (Асосий қонуни)нинг 12-1 ва 13-боблар 13-бобга бирлаштирилиб, у «Ўзбекистон ССР Президенти ва ҳукумати» деб аталди.

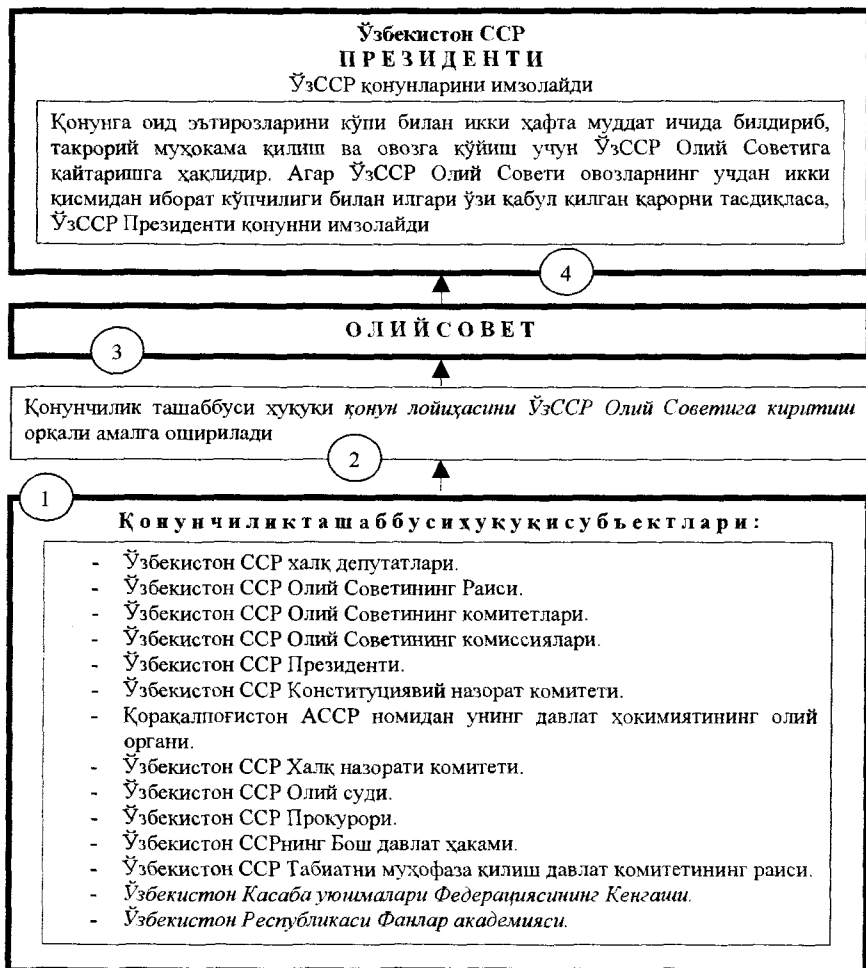
11) ЎзССР Конституцияси (Асосий қонуни)нинг 118-1-моддаси куйидаги мазмунда бўлган иккинчи қисм билан тўлдирилди: «Ўзбекистон ССР Президенти Ўзбекистон ССРда олий ижроия ва бошқарув ҳокимиятини амалга оширади, айти вақтда Вазирлар Маҳкамасининг Раиси бўлади».

12) ЎзССР Конституцияси (Асосий қонуни) 118-4-моддасининг 4, 6, 7, 8-бандлари куйидаги таҳрирда баён этилди: «4) ЎзССР давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг баҳамжихат ишларини таъминлайди; ЎзССР министрликларини ҳамда ЎзССР давлат комитетларини тузади ва тугатади, сўнгра ЎзССР Олий Советининг тасдиғига киритади»; «6) ЎзССР Вице-президентини, Вазирлар Маҳкамаси Раисининг биринчи ўринбосарларини, ўринбосарларини тайинлаб, сўнгра ЎзССР Олий Советининг тасдиғига тақдим этади. ЎзССР Олий Советига ЎзССР Халқ назорати комитетининг раиси, ЎзССР Олий судининг раиси, ЎзССР Бош давлат ҳаками, ЎзССР Прокурори, прокурор ўринбосарлари, ЎзССР Табиатни муҳофаза қилиш давлат комитетининг раиси лавозимларига номзодларни тақдим этади; мазкур мансабдор шахсларни вазифасидан озод этиш тўғрисида ЎзССР Олий Советига тақдимномалар билан киради.

13) ЎзССР Олий судининг раиси бундан мустаснодир; халқ депутатлари область Советлари, Тошкент шаҳар Совети ижроия комитети раиси лавозимига тайинлаш учун Советларнинг раислари билан келишилган ҳолда номзодлар тавсия этади»; «7) ЎзССР Ҳукумати аъзоларини лавозимидан озод қилади ва

тайинлайди, сўнгра ЎзССР Олий Советининг тасдиғига тақдим этади; 8) ЎзССР қонунларини имзолайди; қонунга оид эътирозларини кўпи билан икки ҳафта муддат ичида билдириб, такрорий муҳокама қилиш ва овозга қўйиш учун ЎзССР Олий Советига қайтаришга ҳақлидир.

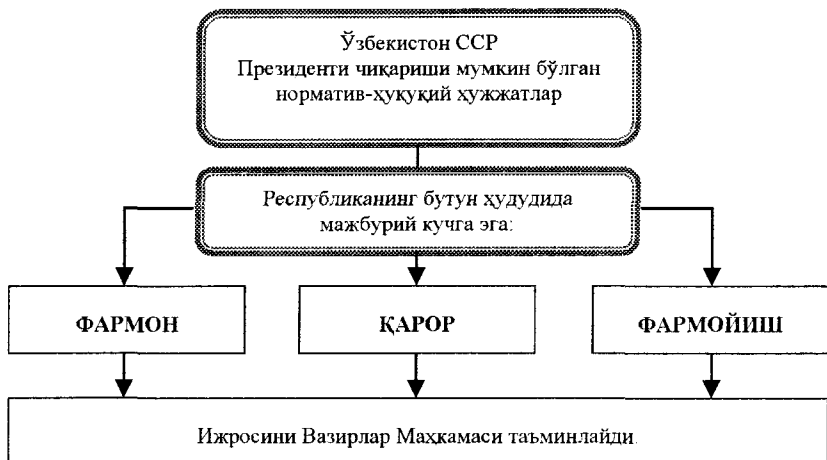
7-расм. ЎзССРда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектлари

Агар ЎзССР Олий Совети овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги билан илгари ўзи қабул қилган қарорни тасдиқласа, ЎзССР Президенти қонунни имзолайди; ЎзССР Конституциясига, ЎзССР қонунларига, ЎзССР Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига мувофиқ келмаган тақдирда ЎзССР министрликлари, давлат комитетлари ва идоралари, халқ депутатлари маҳаллий Советлари ижроия комитетлари ҳужжатларининг амал қилишини тўхтатади ва уларни бекор қилади».

14) ЎзССР Конституцияси (Асосий қонуни) 118-4-моддасининг 9-банди чиқариб ташланиб, унинг ўрнига қуйидаги мазмунда бўлган янги 9-банд киритилди: «9) Гражданларнинг ҳавфсизлигини таъминлаш манфаатларини кўзлаб, Ўзбекистон ССРнинг бутун территориясида ёки унинг айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий этиб, қабул қилган қарорини зудлик билан Ўзбекистон ССР Олий Советининг тасдиғига киритади».

15) ЎзССР Конституциясининг 118-5-моддаси қуйидаги тахрирда баён этилди: «118-5-модда. Ўзбекистон ССР Президенти ҳузурида Ўзбекистон ССР Президентлик Кенгаши фаолият кўрсатади. Президентлик Кенгашининг вазифалари Президентлик Кенгаши тўғрисидаги Низом билан белгиланади. Ўзбекистон ССР Президентлик Кенгашининг аъзолари Ўзбекистон ССР Президенти томонидан тайинланади. Ўзбекистон ССР Вице-президенти лавозимига кўра Ўзбекистон ССР Президентлик Кенгаши таркибига киради. Ўзбекистон ССР Олий Советининг Раиси ва Қорақалпоғистон АССР Олий Советининг Раиси Ўзбекистон ССР Президентлик Кенгашининг мажлисларида қатнашишга ҳақлидирлар».

16) ЎзССР Конституциясининг 118-6-моддаси қуйидаги тахрирда баён этилди: «118-6-модда. Ўзбекистон ССР Президенти Ўзбекистон ССР Конституцияси ва Ўзбекистон ССР қонунлари асосида ҳамда уларни ижро этиш юзасидан республиканинг бутун территориясида мажбурий кучга эга бўлган фармонлар, қарорлар ва фармойишлар чиқаради» (8-расмга қаранг).

8-расм. ЎзССР Президенти чиқариши мумкин бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

17) ЎзССР Конституциясининг 118-9-моддаси куйидаги тахрирда баён этилди: «118-9-модда. Агар Ўзбекистон ССР Президенти у ёки бу сабабларга кўра ўз вазифаларини бажаришни давом эттира олмаса, Ўзбекистон ССР янги Президенти сайлови уч ойлик муддат ичида ўтказилиши керак. Бу даврда Президентнинг вазифалари Вице-президент зиммасига, бунинг имкони бўлмаган тақдирда Ўзбекистон ССР Олий Советининг Раиси зиммасига юкланади» (9-расмга қаранг).

18) ЎзССР Конституциясининг 120-моддаси куйидаги тахрирда баён этилди: «120-модда. ЎзССР ҳукумати ЎзССР Президенти, Вице-президенти, Вазирлар Маҳкамаси Раисининг биринчи ўринбосарлари ва ўринбосарлари, ЎзССР вазирлари, ЎзССР давлат комитетларининг раислари, йирик концернларнинг ва бирлашмаларнинг раҳбарларидан иборат бўлади. Қорақалпоғистон АССР Министрлар Советининг раиси лавозимига кўра ЎзССР ҳукумати таркибига киради. ЎзССР Президентининг топшириғига биноан ЎзССР Вице-президенти Вазирлар Маҳкамасига раҳбарлик қилади ва унинг ишини уюштиради. ЎзССР ҳукуматининг ваколати ва вазифалари

ЎзССР ҳукумати тўғрисидаги низом билан белгиланади» ва бошқа бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар.

9-расм. ЎзССР Президенти ўз вазифаларини бажаришни давом эттира олмаган ҳолларда тугилиши мумкин бўлган йўл

2.1.6. Ўзбекистоннинг мустақил деб эълон қилиниши

1990 йилнинг ноябрида эълон қилинган Иттифоқ шартномаси лойиҳасида устуворлик яна Иттифоқ Марказига берилди, республикаларнинг ҳуқуқлари эса чекланганлигича қолаверди. ОАВда лойиҳадаги мақбул бўлмаган шартнома қоидалари асосли равишда танқид қилинди: республикалар хорижий давлатлар билан алоқа қилишда овоз ва ҳуқуқдан яна аввалгидек маҳрум эдилар, Иттифоқ қонунчилигининг республика қонунчилигидан устун туриши тўғрисидаги тезис баён қилинган, республикаларнинг ерга, ер ости бойликларига ва бошқа табиий ресурсларга бўлган мулкчилик муносабатларини тартибга солиши СССР ваколатларининг амалга оширилишига халақит бермаслиги лозим эди¹.

¹ Валиев А. Не ущемлять права республик // «Правда Востока» газетаси, 1990 йил 8 декабрь.

Иттифоқ раҳбарларининг барча ҳаракатларига қарамасдан, СССРнинг парчаланиш жараёни бошланди: унинг таркибидан дастлаб Болтиқбўйи республикалари (Литва, Латвия ва Эстония), улардан сўнг Грузия чиқди.

1991 йил 15 февралда ЎзССР Олий Совети «Ўзбекистоннинг давлат рамзлари тўғрисида» махсус қарор қабул қилди. Унда, жумладан, шундай дейилади:

«Мустақиллик тўғрисидаги Декларацияга амал қилиб, Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши қарор қилади:

1) Ўн иккинчи чақириқ Олий Кенгаш II сессиясида тузилган ЎзССР Конституцияси (Асосий қонуни)нинг янги лойиҳасини тайёрловчи комиссиясига ЎзССРнинг янги Давлат байроғи, Герби ва Мадҳиясига доир таклифлар ҳамда улар тўғрисида Низомлар тайёрлаш топширилсин. Комиссия республика жамоатчилиги ва депутатларининг фикрларига таяниб иш кўрсин.

2) Бу борадаги таклифлар матбуотда эълон қилиниб умумхалқ муҳокамаси уюштирилсин».

Ўзбекистон Олий Совети қабул қилган қонунлар, Ўзбекистон Президентининг Фармонлари, Ҳукумат қарорлари катта аҳамиятга эга бўлиб, улар республиканинг иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан мустақил ривожланиш йўлига бевосита қаратила бошлади.

Ўзбекистонда янги раҳбарият томонидан ижтимоий-иқтисодий соҳаларни давлат йўли билан бошқариш органлари мустаҳкамланди, солиқ назорати ва жойларда ҳоким лавозими жорий этилди. 1991 йил мартда республикалар вакиллари томонидан Иттифоқ шартномасининг бошқа лойиҳаси тайёрланди. Мазкур лойиҳа «*Суверен Республикалар Иттифоқи тўғрисида*» деб номланди. Бу лойиҳанинг асосий ғояси – кўп миллатли Иттифоқ давлатини федерация сифатида саклаб қолиш ва шу билан бирга республикалар суверенитетини рўёбга чиқариш туфайли Марказнинг янги вазифасини ҳам белгилаш эди¹.

¹ «Правда». 9 марта 1991 года.

Гарчи лойиха республикаларнинг суверенитет тўғрисидаги декларациясини ҳисобга олган бўлса-да, бу суверен «давлатлар» эмас, балки «республикалар» Иттифоки тўғрисидаги шартнома эди. СССР Президенти ва тўққизта иттифокдош республика раҳбарлари иштирокида Ново-Огаревода бўлиб ўтган йиғилишда тамойилиал низоли масалалар юзасидан томонларни қаноатлантирадиган битимга келинди – «Суверен Давлатлар Иттифоки тўғрисида»ги шартномани тузишга келишиб олинди. Ўзбекистон делегацияси музокараларнинг бориши жараёнида янгиланган Иттифокка киришнинг ўзи учун жуда муҳим бўлган шартини – барча республикалар аҳолиси учун ягона бўлган пенсия билан таъминлаш, даромадларни индексация қилиш ва кун кечириш учун зарур бўлган кафолатланган энг кам миқдор тартиби амал қилишини қаттиқ туриб ҳимоя қилди¹.

Республикада жамиятни демократлаштириш, Ўзбекистоннинг ҳақиқий суверенитетини ўрнатиш, мамлакатда яшаётган кўп сонли миллатларнинг тотувлиги ва тенглигини таъминлашга эришиш Ислом Каримов бошлиқ сиёсий раҳбариятнинг асосий вазибаларидан бирига айланди. Ўзбекистон халқи республика раҳбариятининг юзага келган вазиятни барқарорлаштириш, иқтисодий ва сиёсий мустақилликни таъминлаш йўлидаги саъй-ҳаракатини қўллаб-қувватлади. Чунки Ўзбекистон раҳбарияти халқнинг хоҳиш-иродасини ҳисобга олиб, унинг манфаатларини кўзлаб иш юритган эди.

1991 йил 22 июлида ЎзССР Олий Совети «Ўзбекистон худудида жойлашган Иттифокка бўйсунувчи давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларини ЎзССРнинг ҳуқуқий тобелигига ўтказиш тўғрисида» қарор қабул қилди.

СССРнинг юкори раҳбарларидан бир гуруҳи² 1991 йилнинг 18 августида ўзларини ГКЧП деб атаб, давлат тўнтариши қилишга уриниб кўрди. ГКЧПнинг асосий мақсади – тоталитар

¹ Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2. Ўзбекистон Совет муштамлақачилиси даврида. //Тузувчилар: М. Жўраев, Р. Нуруллин, С. Камолов ва бошқ.; Таҳрир хайъати: А. Азизхўжаев (раис) ва бошқ. – Т.: Шарқ, 2000, 647-б.

² Булар СССР вице-президенти Г. Янаев, Министрлар Советининг раиси В. Павлов, КГБ раиси В. Крючков, Мудофаа вазири Д. Язов, Ички ишлар вазири Б. Путо ва бошқа юксак лавозимдаги масъул партия ва давлат арбоблари эди.

Совет тузумини қандай қилиб бўлса-да, асло ўзгартирмасдан сақлаб қолишдан иборат эди. Лекин бу уриниш барбод бўлди. Бу СССР деб аталмиш давлатнинг умри тугаганлигини ва айна вақтда «қайта қуриш» ҳам барбод бўлганлигини билдирарди. Бир гуруҳ сиёсий авантюристларнинг давлат тўнтаришини содир этишга уриниши муносабати билан И.А.Каримов раҳбарлигида Ўзбекистон ўз қатъий позициясида тургани мамлакатимиз ва халқимизнинг мустақилликка эришишида ҳал қилувчи ўрин тутди.

1991 йил 21 августда Ўзбекистон Президентининг Фармони билан ГКЧПнинг Ўзбекистон Конституцияси ва қонунларига зид келадиган қарорлари ноқонуний деб эълон қилинди. 1991 йил 25 августда Президент Фармони билан республика ИИВ ва ДХҚ қонуний равишда Ўзбекистон тасарруфига олинди. 1991 йил 26 августда ЎзССР Олий Совети Ўзбекистоннинг Давлат мустақиллиги тўғрисида қонун лойиҳасини тайёрлаш ва 31 августда ЎзССР Олий Советининг сессиясини чақиришга қарор қилди. 1991 йил 28 августда ЎзССР КП МҚ Марказий назорат қўмитаси билан биргаликда қўшма пленум чақириб, унда Ўзкомпартия КПСС МК билан ҳар қандай алоқани тўхтатишга, КПССнинг барча ташкилотларидан чиқишга, унинг марказий органларидан ўз вакиллари чақириб олишга қарор қилди.

Вужудга келган ўта оғир шароит, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий қийинчиликларга, турли тўсиқларга қарамадан, халқимиз Ислоҳ Каримов бошчилигида ўзининг асрий орзуси – Ўзбекистоннинг давлат суверенитети ва мустақиллиги сари дадил ва қатъият билан ҳаракат қилишда давом этди. Ниҳоят, 1991 йилнинг 31 августиди, ўн иккинчи чақириқ ЎзССР Олий Кенгашининг олтинчи сессиясида Ислоҳ Каримов тантанали равишда Ўзбекистон Республикасининг мустақиллигини эълон қилди. У ўзининг том маънодаги тарихий нутқида қуйидаги фикрларни алоҳида таъкидлади:

«Мамлакат катта фалокат ёқасига, жар ёқасига келиб қолганини кўриб турибмиз. Халқ ўзининг эртанги кунига ишончини кундан-кунга йўқотяпти. Одамлар ўзларининг, оиласининг, бола-чақасининг тинчлигига қафолат истайди.

Тўқис, хотиржам ҳаёт талаб қиляпти. Бу истаклар, бу талаблар сафсатабозлик ва ваъдабозлик остида кўмилиб кетяпти.

Бизнинг халқимиз сабр-бардош, яхшилик, осойишталик, бошқа халқларга нисбатан хайрихоҳлик руҳида тарбияланган. Бу халқ бугун биздан ҳимоя талаб қиляпти, тинч-тотув ҳаёт, оғир меҳнатига яраша турмуш шароитларини талаб қиляпти. Бу – ҳаққоний талабдир.

[...] Ўзбекистон раҳбарияти ҳеч қачон, қандай Иттифоқ бўлмасин, ким билан Иттифоқ бўлмасин, қандай шароит бўлмасин, иккинчи даражали ролга рози бўлмайди, бунга йўл ҳам қўймайди»¹.

Ватанимиз тарихига зарҳал ҳарфлар билан ёзиладиган ўша унутилмас кунларга назар ташлайдиган бўлсак, айтиш мумкин бўладики, мустақил Ўзбекистон давлати раҳбари томонидан мамлакатимизнинг сиёсий-ижтимоий, маънавий тараққиёти учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган кўплаб ўта муҳим ҳужжатлар қабул қилинганини кўрамиз. Мисол учун, 31 август куни қабул қилинган ЎзССР Олий Советининг «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини эълон қилиш тўғрисида»ги Қарори ва «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида»ги Баёноти ҳамда «Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг асослари тўғрисида»ги қонун ва бошқа қонун ҳужжатлари шулар жумласидандир.

Халқимиз мамлакатимиз мустақиллигининг остонасидаёқ ҳуқуққа, қонунларга асосланадиган ҳуқуқий демократик давлат қуришни мўлжаллади. Давлатимиз раҳбари томонидан олиб борилган барча ишларнинг асосида қонунларга иттифоқлик ётганлигига алоҳида эътиборни қаратишни истардик. Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов ҳақли равишда таъкидлаганидек, «*ҳуқуқий давлатнинг қуроли ҳам, ҳимояси ҳам, кўзи ҳам, сўзи ҳам қонундир. Минг афсуски, бизда қонунларни менсимасликка, уларни бузишга ўрганиб қолган. Қонунни бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Чунки қонун – халқнинг*

¹ Каримов И.А. Мустақил Ўзбекистоннинг давлат сиёсати инсонийлик ва эзгулик қонунларига асосланади.
// Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 401–402-бетлар.

хоҳиш-иродаси! Уни бузган, менсимаган одам халқнинг юзига оёқ қўйган кишидир. Биз қонунни ҳурмат қилиш, унга бўйсунтиш, риоя қилиш йўлидан борсак, истиқболимиз порлоқ бўлади. Ана шунга эришиш учун Президент қонуларнинг энг асосий поёни, ҳимоячиси бўлиши керак, деб ҳисоблайман»¹.

Давлат бошқаруви ва суд-ҳуқуқ тизимини янги асосларда барпо этиш борасида мустақиллик оstonасида ва унинг дастлабки йилларида амалга оширилган фаолиятнинг заминида демократияга ҳурмат билан қараш ётганлигини, бироқ «*демократик жамиятни, энг аввало қонунга қулоқ солиш деб билиш*»² лозимлигини алоҳида тилга олмоқ керак. Шундан келиб чиқиб айтиш лозимки, Ўзбекистон Республикасида фавқулодда судлар тузишга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикасида суд Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва бошқа қонунларида, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда эълон қилинган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, корхоналар, муассаса ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини суд йўли билан ҳимоя қилишга даъват этилган.

Суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилгандир. Ўзбекистон Республикасида одил судлов фақат суд томонидан амалга оширилади.

1991 йил 31 августда «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг қонуни³ қабул қилинди. Мазкур қонун Ўзбекистон Республикасининг «Мустақиллик Декларацияси»га ва Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисидаги Баёнотига асосланиб қабул қилинди. Қонуннинг 1-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси, ўз таркибидаги Қорақалпоғистон Республикаси билан бирга мустақил,

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон дунё харитасида ўзига муносиб жой олди. // Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 435-б.

² Каримов И.А. Демократия – қонунга ва шахсга ҳурмат демакдир. // Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 346-б.

³ Қонуннинг матни бўйича қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашлининг Ахборотномаси, 1991 й., 11-сон, 246-модда.

демократик давлатдир. Қонунда Ўзбекистон халқи давлат ҳокимиятининг бирдан-бир соҳиби эканлиги белгилаб қўйилди. Хусусан, унда «*Ўзбекистон Республикасининг халқи суверендир ва у республикада давлат ҳокимиятининг бирдан-бир соҳибидир, у ўз ҳокимиятини ҳам бевосита, ҳам вакиллик идоралари тизими орқали амалга оширади*» (2-модда) дейилди.

Давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили қонунда ўз ифодасини топди: «*Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва унинг қонунлари устундир. Ўзбекистон Республикаси давлат идораларнинг тизими ҳокимиятни қонун чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимиятига ажратилиш тартиби асосида қурилади*» (5-модда). Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, мазкур қонунга конституциявий мақом берилган¹.

1 сентябрь – «Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги куни» – умумхалқ байрами деб эълон қилинди.

1991 йил 29 декабрда Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисидаги масала бўйича Ўзбекистон Республикасининг референдуми², Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови ўтказилди. Ўзбекистондаги президентлик ҳокимиятини мустақамлашда 1991 йил 18 ноябрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонун³ ва унинг асосида ўтказилган умумхалқ сайлови катта аҳамият касб этди. Мустақиллик йилларида президентлик институти тўла шаклланди.

1991 йил 29 декабрда Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги борасида ўтказилган референдумда овоз беришда катнашганларнинг 98,2 фоизи республика давлат

¹ 1991 йилнинг 30 сентябрида «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунига конституциявий мақом бериш ва Конституция комиссияси тайёрлаган Республика Конституциясининг лойиҳасини ишлаб чиқиш чоғида «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги қонуннинг қондаларига амал қилиш лозимлиги ҳақида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Аxbоротномаси, 1991 й., 11-сон, 268-модда) қабул қилинди.

² «Референдум» сўзи латинча *referendum* сўзидан олинган бўлиб, «билдирилиши керак бўлган» деган маънони билдиради. Референдумда давлат ҳаётидаги бирон муҳим масала умумхалқ овозига қўйилади. Қаранг: *Ўзбекистон Республикасидаги референдумнинг тартиби ва тартиблари*. Тузувчилар: Бектемиров Х., Холмедов Х., Содиқов С. – Т.: Адолат, 1999, 55-б.

³ Бу қонунга 1997 йил 26 декабрда, 1999 йил 19 августда, 2003 йил 24 апрелда ва 2007 йил 11 апрелда ўзгариш ва қўшимчалар киритилди.

мустақиллигини кўллаб-қувватлаб овоз берди ва Марказий сайлов комиссияси Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан эълон қилинган Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги умумхалқ томонидан маъқулланди, деб топди¹.

1991 йил 29 декабрда Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти сайланди. Яширин овоз бериш йўли билан ўтказилган тўғридан-тўғри, умумий ва муқобил асосдаги сайловда президентликка номзод Ислом Абдуғаниевич Каримов учун 8 миллион 514 минг 136 киши ёки овоз беришда қатнашганларнинг 86 фоизи овоз берди. Марказий сайлов комиссияси Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисидаги қонуннинг 35-моддасига асосан Ислом Абдуғаниевич Каримовни 1991 йил 29 декабрдан Ўзбекистон Республикасининг Президенти лавозимига сайланган, деб ҳисоблашга қарор қилди².

Ўзбекистон тарихида биринчи мартаба жорий этилган Президент лавозими мустақил Ўзбекистон давлат ҳокимияти органлари тизимида марказий ўринни эгаллайди. Мамлакатимиз сиёсий тизимида президентлик институтининг узил-кесил мустаҳкамланишида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси алоҳида ўрин тутди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIX боби «Ўзбекистон Республикасининг Президенти» деб номланган.

Мазкур боб ўз ичига 9 та модда (89–97-моддалар)ни қамраб олган бўлиб, уларда президентликка номзод олдига қўйиладиган талаблар, Президентни сайлаш тартиби, Президент қасамёдининг матни, Президентнинг ваколатлари, Президент чиқарадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, Президентнинг парламентни тарқатиб юбориш ваколати ва шу қабилар борасида ҳуқуқий нормалар белгиланган.

Давлат бошқаруви ва суд-ҳуқуқ тизимини янги асосда барпо этишнинг дастлабки йиллариданоқ инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг қафолати сифатида *адвокатура* институти ва

¹ *Ўзбекистон Республикаси: мустақил давлатнинг бунёд бўлиши* Қ.А. Аҳмедовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон, 1992. 50-б.

² Ўша асар, 52-б.

адвокатлик фаолиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди.

«Суд-ҳуқуқ ислоҳотлари асосий масалалардан биридир, бинобарин, адолат ва инсон ҳуқуқларига ҳурматни таъминловчи ҳуқуқий ва суд тизимисиз ҳеч қандай тараққиёт бўлмайди»¹. Шундай қилиб, мустақилликка эришиш арафасида ва мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб Ўзбекистонда Президент Ислоҳ Каримов раҳбарлигида жамият ва давлат ҳаётини демократик жиҳатдан янада янгилашга, давлат бошқаруви ва суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишга киришилди.

1995 йил 26 март куни Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг ваколат муддатини 1996 йил декабрдан 2000 йилгача узайтиришга бағишланган умумхалқ референдуми бўлиб ўтди. 2000 йил 9 январда эса мамлакатимизда Ўзбекистон Президенти сайлови бўлиб ўтди. Бу сайлов ҳам халқнинг сиёсий онги, маданияти ва фаоллиги ошганлигини кўрсатди. Сайловда рўйхатга олинган 12 миллион 746 минг 903 сайловчидан 12 миллион 123 минг 199 та сайловчи иштирок этди. Бу рўйхатга олинган сайловчилар умумий миқдорининг 95,1 фоизини ташкил этди². Сайловда И.А. Каримов ғалаба қозонди (91,9 %).

2001 йил 6 декабрда II чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VII сессиясида референдум ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилинди. 2002 йил 27 январда Ўзбекистонда умумхалқ референдуми ўтказилди. Референдумга қуйидаги саволлар киритилди:

1) Сиз келгуси чақириқ Ўзбекистон Республикаси парламентини икки палатали қилиб сайланишига розимисиз?

2) Сиз Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий ваколат муддатини беш йилдан етти йиллик қилиб ўзгартиришга розимисиз?

¹ Ситара Сайед. Суд-ҳуқуқ ислоҳотларини амалга оширишда БМТ Тараққиёт Дастурининг Ўзбекистон Республикаси билан ҳамкорлиги. // Суд-ҳуқуқ тизими ислоҳоти: амалиёт ва самарадорлик (халқаро конференция материаллари; Тошкент, 2009 йил 30 сентябрь). – Т.: KONSAUDITINFORM-NASHR, 2010, 12-б.

² Ҳамидова М.А., Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолатлари. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. А.Х. Саидов/. – Т.: ТДОН нашриёти, 2005, 18-б.

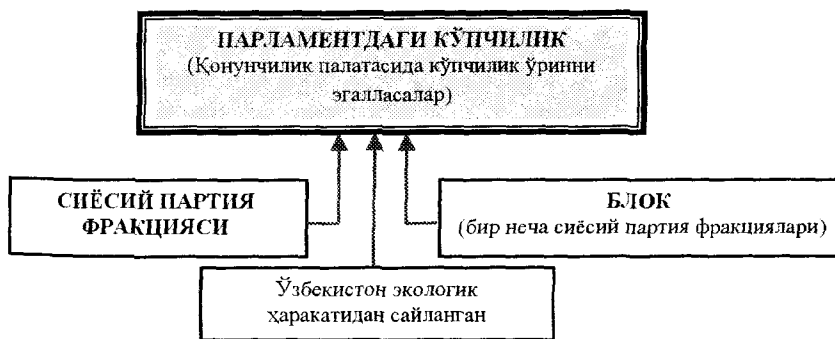
Умумхалқ референдуми натижаларига биноан Олий Мажлиснинг VIII сессиясида, 2003 йил 24 апрелда «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий тамойиллари тўғрисида»ги Конституциявий қонун қабул қилинди. Мазкур конституциявий қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг бешинчи бўлими XVIII, XIX, XX ва XXIII бобларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Президент ваколатларининг бир қисми, биринчи навбатда, давлат, суд тизими ва махсус хизматларнинг раҳбарларини, чет эллар ва халқаро ташкилотлардаги дипломатик вакилларни тайинлаш ва тасдиқлаш масалалари, амнистия эълон қилиш ваколати Олий Мажлиснинг Сенатига ўтказилди. 89-модданинг қуйидаги 2-хатбошиси олиб ташланди: «*Ўзбекистон Республикасининг Президенти айни вақтда Вазирлар Маҳкамасининг Раиси ҳисобланади*».

2002 йил 27 январда ўтказилган референдум яқунларига кўра, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколат муддати 5 йилдан 7 йил қилиб ўзгартирилди.

Ўзбекистон Республикасининг «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий тамойиллари тўғрисида»ги Конституциявий қонуни Ўзбекистон Президентининг ваколат муддатини етти йиллик қилиб белгилаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти пойдеворини шакллантириш бўйича қонунчиликни такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини белгилаб берди.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги «Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир» мавзусидаги маърузасида давлат қурилиши ва бошқарув соҳасидаги энг муҳим вазифа бўлган мамлакат парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришиш йўлларини белгилаб берди.

Шунга кўра, 2006 йили «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига (89-моддасига, 93-моддаси 1-қисмининг 15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига) тузатишлар киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳаси умумхалқ муҳокамаси учун матбуотда эълон қилинди. Лойиҳа юзасидан кенг жамоатчилик томонидан билдирилган фикр-мулоҳазалар ўрганиб чиқилди ва бунинг натижаси ўлароқ 2007 йил 29 мартда Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси томонидан қонун қабул қилинди.

10-расм. Парламентдаги кўпчиликни ҳосил қилиш асослари

Давлат бошқарувини янада демократлаштириш, ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи тармоқлари, ҳукумат ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг зиммасига Конституция билан юклатилган ваколатларни амалга оширишдаги роли ва масъулиятини кучайтириш, мамлакат Президенти вазифаларини аниқ-равшан белгилаш, давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш соҳасида амалга оширилаётган ислохотларни чуқурлаштириш, мамлакатни янгилаш ва модернизация қилишда сиёсий партияларнинг роли ва таъсирини кучайтириш мақсадида 2007 йил 11 апрелда «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига (89-моддасига, 93-моддаси 1-қисмининг 15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига) тузатишлар киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул

килинди. Шу ўринда Ўзбекистон Конституциясига киритилган куйидаги муҳим ўзгартиш ва қўшимчаларга эътиборни қаратиш лозим.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг **89-моддаси** янги таҳрирда баён этилди:

«Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат бошлиғидир ва давлат ҳокимияти органларининг келишилган фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди».

Шу билан бирга амалдаги қонунчиликка парламент фаолиятига оид «парламентдаги кўпчилик» тушунчаси киритилди. Бундан ташқари амалдаги қонунчиликка парламент фаолиятига оид «муҳолифат» каби тушунча ҳам киритилди.

2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси **93-модда 1-қисмининг 15-банди** куйидагича таҳрир қилинди:

«Ўзбекистон Республикаси Президенти:

15) вилоятлар ҳокимларини ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимини қонунга мувофиқ тайинлайди ҳамда лавозимидан озод этади. Конституцияни, қонунларни бузган ёки ўз шаъни ва қадр-қимматига доғ туширадиган хатти-ҳаракат содир этган туман ва шаҳар ҳокимларини Президент ўз қарори билан лавозимидан озод этишга ҳақли».

3. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг **102-модда иккинчи қисми** куйидаги таҳрирда битилди:

«Вилоят ва Тошкент шаҳар ҳокими Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қонунга мувофиқ тайинланади ҳамда лавозимидан озод этилади».

Ушбу қонун 2008 йил 1 январидан кучга киритилди.

Давлат бошлиғи сифатида Президент давлат ҳокимияти органлари тизимида етакчи ва мувофиқлаштирувчи роль ўйнайди. Президент у ёки бу ҳокимият тармоғига қирмайди, балки бутун давлат ҳокимиятининг бирлигини намоён этади.

Президент Ислом Каримов 2007 йил 11 апрелда «Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг

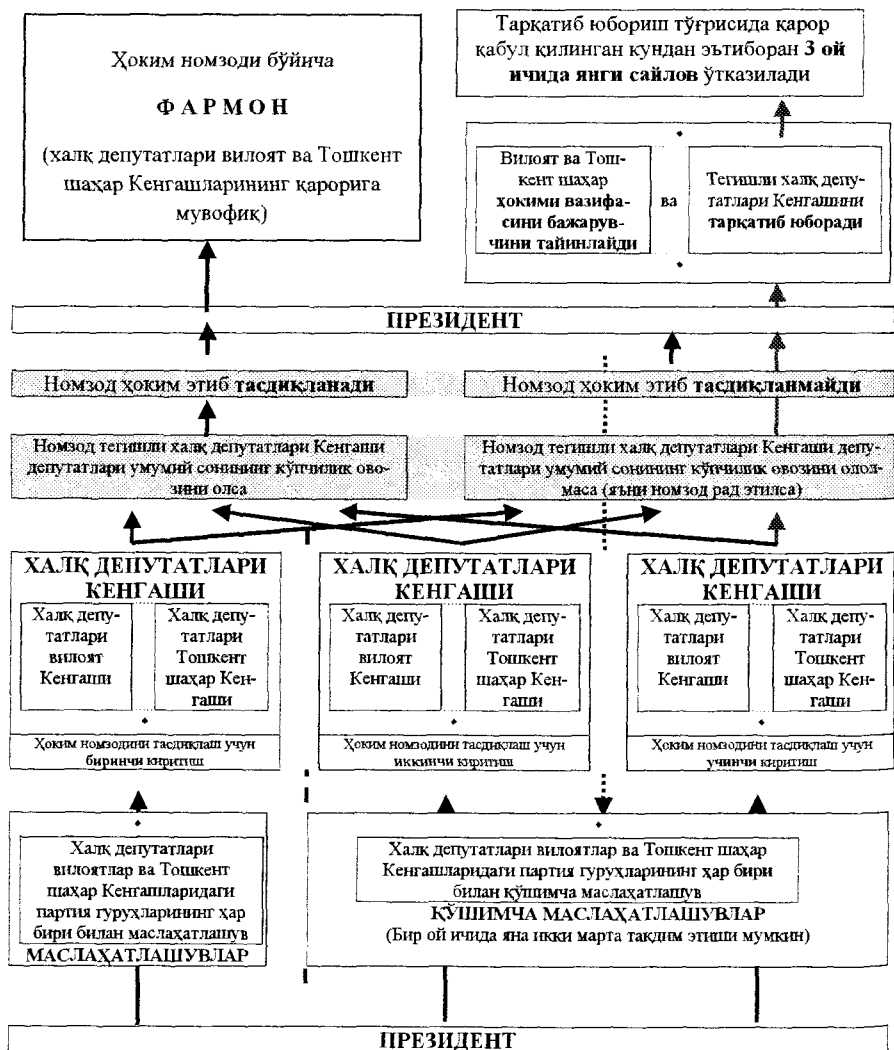
ролини кучайтириш тўғрисида»ги Конституциявий қонунга имзо чекди.

11-расм. Мухолифат ва унинг ҳуқуқлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг илгари эгаллаб турган Вазирлар Маҳкамаси раиси лавозимининг тугатилиши давлат ҳокимияти ва бошқарувини либераллаштириш ва демократлаштириш йўлида навбатдаги қадам бўлди.

12-расм. Вилоят, Тошкент шаҳар ҳокимини тайинлаш ва тасдиқлаш тартиби

2010 йил 27 январдаги Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги Президент маърузасида ҳам айнан давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш масалаларига алоҳида тўхталиб ўтилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти

Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда ўтказилган қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» мавзусидаги маърузаси мамлакатимизнинг демократик таракқиёт йўлидан оғишмай янада илдамлаб боришида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ушбу маърузада ўта долзарб аҳамиятга молик бўлган муҳим вазифаларни ҳал этишда давлат ҳокимияти тармоқларини, хусусан, парламентни янада ривожлантириш ва мустахкамлаш, сиёсий партияларнинг родини ошириш, мамлакатимиз суд-ҳуқуқ тизимини ва сайлов қонунчилигини такомиллаштириш, фуқаролик жамияти институтларини ва оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш, шунингдек, демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва иқтисодийни либераллаштиришга қаратилган бир қатор қонунчилик ташаббуслари илгари сурилди.

Маърузада таъкидлаб ўтилганидек, ўтган давр мобайнида мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш соҳасида амалга оширилган ислохотлар жуда муҳим бир мақсадга, яъни ҳокимиятлар бўлинишининг конституциявий тамойилини ҳаётга татбиқ этишга, ҳокимиятлар ўртасида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали тизимини шакллантиришга, қонун чиқарувчи ва вакиллик ҳокимиятининг ваколатлари ҳамда назорат вазифаларининг родини кучайтиришга, суд тизимини либераллаштириш ва унинг мустақиллигини таъминлаш бўйича ғоят долзарб чора-тадбирларни кўришга қаратилган эди¹.

Президент И.А. Каримов Ўзбекистон парламенти палаталарининг қўшма мажлисида қилган маърузасида 6 та йирик устувор йўналишни илгари сурди. Йўналишлар ва улар бўйича қилинган таклифларнинг қисқа мазмуни қуйидагича:

1. Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш:

¹ Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010, 8-б.

1) Конституциянинг 98-моддасига ўзгартиш киритиш:

❖ Бош вазир лавозимига номзод кўрсатиш ва уни тасдиқлашнинг янада демократик тамойилларини ифодаладиган янги тартиб ўрнатиш;

❖ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотумини билдириш ҳуқуқини бериш;

❖ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ваколатига тааллуқли масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиш ҳуқуқини Ўзбекистон Президентининг ваколатлари доирасидан чиқариш.

2) Конституциянинг 96-моддасига ўзгартиш киритиш:

❖ Мамлакат Президенти турли сабабларга кўра ўз вазифасини бажара олмайдиган вазият юзага келган тақдирда тугиладиган йўлнинг янги тартиби: Президент ваколатларини Олий Мажлис палаталарининг қўшма фавқулудда йиғилишида депутатлар, сенаторлар орасидан вақтинча сайланган шах эмас, Олий Мажлис Сенатининг Раиси вақтинча бажаради.

3) Конституциянинг 78-моддаси 1-қисмининг 15-бандини тўлдириш:

❖ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг биргаликдаги ваколатлари доирасига Бош вазир ҳисоботларининг тингланишини киритиш.

4) Конституциянинг 93-моддаси 15-бандини тўлдириш:

❖ Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг тақдимиغا биноан вилоятлар ҳокимлари ва Тошкент шаҳар ҳокимининг Ўзбекистон Президенти томонидан лавозимга тайинланиши ва лавозимдан озод этилиши.

5) Конституциянинг 93-моддаси 8-бандини ўзгартиш:

❖ Ўзбекистон Президенти ваколатлари доирасидан Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси девонини тузиш ва унга раҳбарлик қилиш ваколатининг чиқарилиши.

6) Конституциянинг 93-моддаси 16-бандини тўлдириш:

❖ Ўзбекистон Президентининг Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилишга ҳақли эканлиги.

7) Конституциянинг 93-моддаси 12-бандини ўзгартиш:

❖ Ўзбекистон Президентининг ваколатлари доирасидан Бош прокурорнинг ўринбосарларини тайинлаш ваколатининг чиқарилиши ва унинг ўрнига Ҳисоб палатаси раисини тайинлаш ваколатининг киритилиши.

II. Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш:

1) «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳририни қабул қилиш.

2) Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 29- ва 31-бобларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш.

3) Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 439-моддасига ўзгартиш киритиш: биринчи инстанция судида иш бўйича айблов ҳулосасини фақат прокурор ўқиб эшиттириши лозим.

4) Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 321-моддасидан суднинг жиноят иши кўзгатишга доир ваколатини чиқариш.

5) «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида» қонун қабул қилиш.

6) Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг янги таҳририни қабул қилиш.

7) Қонун устуворлигини таъминлаш бўйича адлия органларининг ролини янада кучайтиришга қаратилган янги ҳуқуқий механизмларни ўрнатадиган ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш.

8) Жамиятда ҳуқуқий билимлар тарғиботини тубдан яхшилашга йўналтирилган мақсадли кенг қўламли чоратадбирлар дастурини ишлаб чиқиш.

III. Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш:

1) Қуйидаги қонунларни қабул қилиш:

❖ «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида»;

❖ «Телерадиоэшиттиришлар тўғрисида»;

❖ «Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг иқтисодий асослари тўғрисида»;

❖ «Оммавий ахборот воситаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш кафолатлари тўғрисида».

2) Қуйидаги қонунларга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш:

❖ «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»;

❖ «Ахборот эркинлиги тамойиллари ва кафолатлари тўғрисида»;

❖ «Телекоммуникациялар тўғрисида» ва бошқалар.

IV. Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш:

1) «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш:

❖ 6-моддага;

❖ 27-моддага;

❖ 41-моддага.

2) «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш:

❖ 25-моддага;

❖ 38-моддага.

V. Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш:

1) Қуйидаги қонунларни қабул қилиш:

❖ «Ижтимоий шериклик тўғрисида»;

❖ «Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида»;

❖ «Экологик назорат тўғрисида».

2) Қуйидаги қонунларга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш:

❖ «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»;

❖ «Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»;

❖ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисида кодекси.

VI. Демократик бозор ислохотлари ва иқтисодийни лебераллаштиришни янада чуқурлаштириш:

1) Қуйидаги қонунларни қабул қилиш:

❖ «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»;

❖ «Тадбиркорлик фаолияти соҳасида рухсат бериш тартиб-қоидалари тўғрисида»;

❖ «Ракобат тўғрисида»;

❖ «Кредит бюролари фаолияти ва кредит ахбороти алмашуви тўғрисида»;

❖ «Гаров реестри тўғрисида»;

❖ «Риэлторлик фаолияти тўғрисида»;

❖ «Инвестиция ва пай фондлари тўғрисида»;

❖ «Инновациялар ва иқтисодий эҳтиётчилик модернизация қилиш тўғрисида» ва бошқалар.

2) Куйидаги қонунларнинг янги таҳририни ишлаб чиқиш:

❖ «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»;

❖ «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»;

❖ «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида».

2011 йилнинг 18 апрелида Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78, 80, 93, 96 ва 98-моддаларига)»¹ қонуни қабул қилинди. У 2011 йил 4 мартда Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинди, 2011 йил 25 мартда эса Сенат томонидан маъқулланди.

2011 йил 18 апрелда Ўзбекистон Президенти томонидан имзоланган (№ ЎРҚ – 284) қонун, унинг охириги – 2-моддасига биноан расмий эълон қилинган кундан (19 апрелдан) эътиборан кучга кирди. Ўзбекистон Конституциясига киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларнинг мазмуни куйидагича (*Изоҳ: янги киритилган гаплар курсивда берилди, чиқариб ташланганлари эса ўртасидан чизик тортилган ҳолда кўрсатилди*):

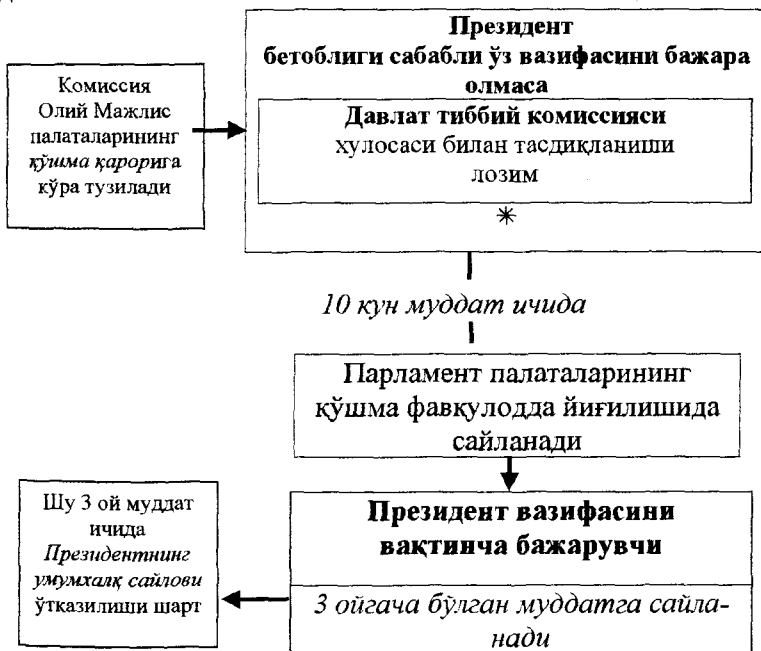
78-модда, 1-қисм:	«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг биргаликдаги ваколатлари куйидагилардан иборат:
15-банд	Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимиغا биноан Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзодини кўриб чиқиш ва тасдиқлаш, <i>шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан Бош вазирнинг ҳисоботларини эшитиш ва муҳокама қилиш</i> »

¹ //Халқ сўзи, 2011 йил 19 апрель, № 76 (5243), 1-б.

80-модда:	«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати мутлақ ваколатларига:	
6-банд	Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унинг ўринбосарларини <i>Ҳисоб палатаси раисини</i> тайинлаш ҳамда уларни лавозимидан озод этиш тўғрисидаги фармонларини тасдиқлаш	
93-модда, 1-қисм:	«Ўзбекистон Республикасининг Президенти:	
8-банд	ижро этувчи ҳокимият даражаси тузади ва унга раҳбарлик қилади; Республика олий ҳокимият ва бошқарув органларининг баҳамжиҳат ишларини таъминлайди; вазирликлар, давлат қўмиталари ҳамда давлат бошқарувининг бошқа органларини тузади ва тугатади, шу масалаларга доир фармонларни кейинчалик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари тасдиғига киритади	
12-банд	Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унинг ўринбосарларини <i>Ҳисоб палатаси раисини</i> тайинлайди ва уларни лавозимидан озод қилади, кейинчалик бу масалаларни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тасдиғига киритади	
15-банд	Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг тақдимига биноан вилоятлар ҳокимларини ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимини қонунга мувофиқ тайинлайди ҳамда лавозимидан озод этади. Конституцияни, қонунларни бузган ёки ўз шаъни ва қадр-қимматига доғ туширадиган хатти-ҳаракат содир этган туман ва шаҳар ҳокимларини Президент ўз қарори билан лавозимидан озод этишга ҳақи	
16-банд	Республика давлат бошқарув органларининг, шунингдек, ҳокимларнинг қабул қилган ҳужжатларини тўхтатади, бекор қилади, <i>Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилишга ҳақи</i>	
	2011 йилнинг 19 апрелигача	2011 йилнинг 19 апрелидан эътиборан
96-модда	«Ўзбекистон Республикасининг Президенти бетоблиги сабабли ўз вазифасини бажара олмаслиги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари қўшма қарорига кўра тузилган давлат тиббий комиссияси хулосаси билан тасдиқланган тақдирда ўн кун муддат ичида палаталарнинг қўшма фавулодда йиғилишида депутатлар, сенаторлар орасидан уч ойгача бўлган муддатга Ўзбекистон Республикаси Президенти вазифасини вақтинча бажарувчи сайланади. Бу ҳолда уч ой муддат	«Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Президенти ўз вазифаларини бажара олмайдиган ҳолатларда унинг вазифа ва ваколатлари вақтинча Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Раисининг зиммасига юклатилади, бунда уч ой муддат ичида «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонунга тўлиқ мувофиқ ҳолда мамлакат Президенти сайлови

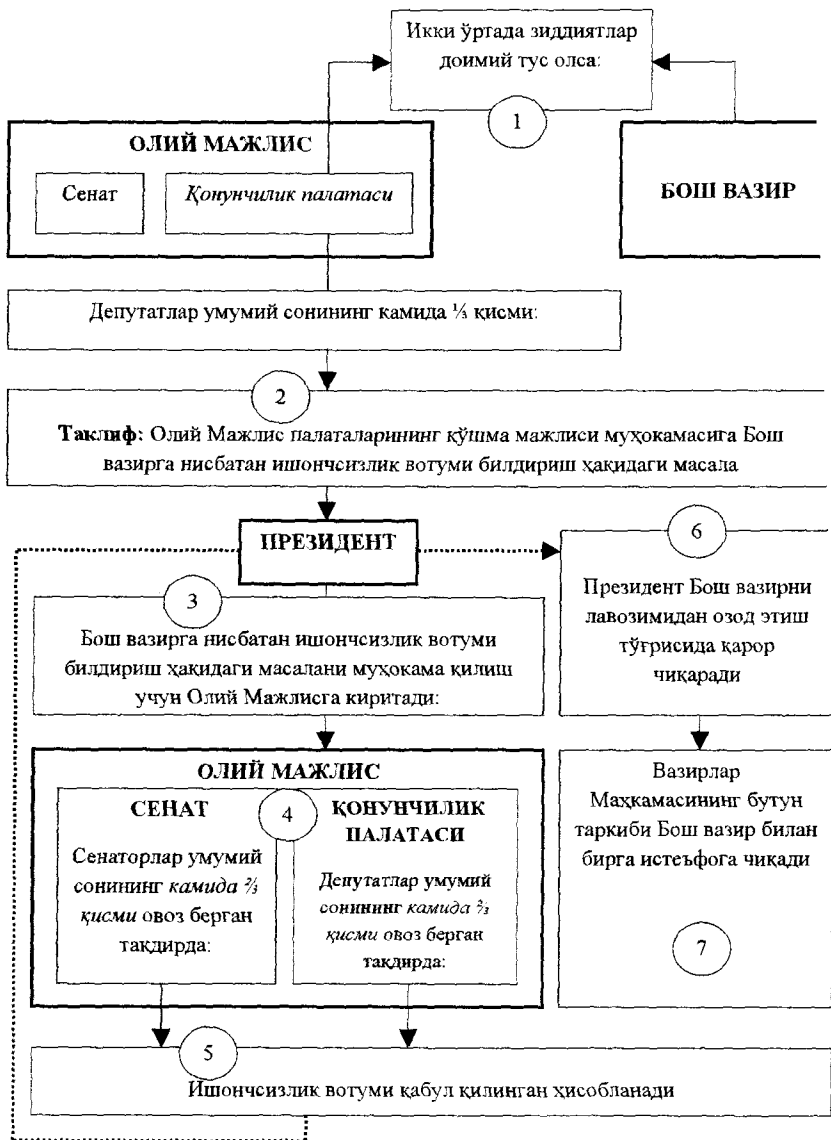
ичида Ўзбекистон Республикаси Президентининг умумхалқ сайлови ўтказилиши шарт»	ўтказилади»
--	-------------

Ўзбекистон Конституциясига ўзгартиш киритилгунга қадар Президент бетоблиги сабабли ўз вазифасини бажара олмайдиган ҳолатлар бўйича белгиланган тартиб куйидагича эди:

13-расм. Президент вазифасини вақтинча бажарувчи сайлаш тартиби (2011 йилнинг 19 апрелига қадар ўрнатилган конституция тартиби)

14-расм. Бош вазирга нисбатан ишончсизлик билдириш

XX боб. ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ

98-модда¹

«Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижро этувчи ҳокимиятни амалга оширади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Ўзбекистон Республикаси Бош вазири, унинг ўринбосарлари, вазирлар, давлат қўмиталарининг раисларидан иборат. Қорақалпоғистон Республикаси Ҳукуматининг бошлиғи Вазирлар Маҳкамаси таркибига ўз лавозими бўйича қиради.

Вазирлар Маҳкамаси иқтисодийнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Олий Мажлис қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминлайди.

Вазирлар Маҳкамаси амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудидаги барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Вазирлар Маҳкамаси фаолиятини ташкил этади ва унга раҳбарлик қилади, унинг самарали ишлаши учун шахсан жавобгар бўлади, Вазирлар Маҳкамасининг мажлисларига раислик қилади, унинг қарорларини имзолайди, Ўзбекистон Республикаси Президентининг топшириғига биноан халқаро муносабатларда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси номидан иш қўради, Ўзбекистон Республикаси қонунларида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларида назарда тутилган бошқа вазифаларни бажаради.

Вазирлар Маҳкамаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдида жавобгардир.

Вазирлар Маҳкамаси янги сайланган Олий Мажлис олдида ўз ваколатларини зиммасидан соқит қилади.

Вазирлар Маҳкамасининг фаолиятини ташкил этиш тартиби ва ваколат доираси қонун билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловда энг кўп депутатлик ўринларини олган сиёсий партия ёки тенг

¹ *Изоҳ:* Модданан чиқариб ташланган қисмлар кўрсатилмади. Моддага янги киритилган қисмларни алоҳида кўрсатиш мақсадида улар шартли равишда курсивда берилди.

миқдордаги энг кўп депутатлик ўринларини қўлга киритган бир неча сиёсий партия томонидан таклиф этилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдим этилган Бош вазир лавозимига номзодни кўриб чиққанидан кейин ўн кун муддат ичида уни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг кўриб чиқиши ва тасдиқлаши учун таклиф этади.

Бош вазир номзоди унинг учун тегишлича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзолари умумий сонининг ярмидан кўпи томонидан овоз берилган тақдирда тасдиқланган ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари Бош вазир тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси уртасида зиддиятлар доимий тус олган ҳолда Қонунчилик палатаси депутатлари умумий сонининг камида учдан бир қисми томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти номига расман киритилган таклиф бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қўшма мажлиси муҳокамасига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш ҳақидаги масала киритилади.

Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми тегишлича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзолари умумий сонининг камида учдан икки қисми овоз берган тақдирда қабул қилинган ҳисобланади. Бундай ҳолатда Ўзбекистон Республикаси Президенти Бош вазирни лавозимидан озод этиш тўғрисида қарор қабул қилади. Бунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг бутун таркиби Бош вазир билан бирга истеъфога чиқади.

Анги Бош вазир номзоди Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасидаги барча сиёсий партиялар фракциялари билан тегишли маслаҳатлашувлар ўтказилганидан сўнг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталарига кўриб чиқиш ва тасдиқлашга тақдим қилиш учун таклиф этилади.

Олий Мажлис томонидан Бош вазир лавозимига номзод икки марта рад этилган тақдирда Ўзбекистон Республикаси Президенти Бош вазир вазифасини бажарувчини тайинлайди ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисини тарқатиб юборади».

Президент Ислом Каримов давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, президентлик институтини янада либераллаштириш, дунёдаги ривожланган давлатлар бошқаруви тизимига мос тизимга ўтиш бўйича бир қатор таклифларни илгари сурди. 2010 йилнинг 12 ноябрида мамлакат Президенти Ислом Каримов томонидан республика парламенти палаталарининг қўшма мажлисида қилинган маъруза давлат ҳокимиятининг учта субъекти, яъни давлат бошлиғи бўлган Президент, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ўртасидаги ваколатларнинг янада мутаносиб тақсимланишини таъминлаш йўлида муҳим қадам бўлди. Оралиқ хулоса ўрнида айтиш мумкинки, мустақиллик йилларида мамлакатимизда президентлик институти шаклланди, янада такомиллаштирилди, ҳуқуқий негизлари мустаҳкамланди.

Ўзбекистон Конституциясининг 89-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат бошлиғидир ва давлат ҳокимияти органларининг келишилган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди. 90-модданинг мазмунига кўра, Президент лавозимига 35 ёшдан кичик бўлмаган, давлат тилини яхши биладиган, бевосита сайловгача камида 10 йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароси сайланиши мумкин. Айни бир шахс сурункасига икки муддатдан ортиқ Ўзбекистон Президенти бўлиши мумкин эмас. Ўзбекистон Президенти Ўзбекистон фуқаролари томонидан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан етти йил муддатга сайланади.

2.1.7. Ўзбекистон Республикаси марказий давлат бошқарув органларининг ривожлантирилиши: Олий Мажлис

Олий қонун чиқарувчи ҳокимият ҳар бир давлатда ўзига хос хусусият ва номга эга. Масалан, АҚШда Конгресс, Швецияда Риксдаг, ГФРда Бундестаг, Россияда Дума, Ўзбекистонда Олий Мажлис деб аталади. Давлат

хокимиятининг бўлиниш тамойилига кўра, қонун чиқарувчи ҳокимият – *парламент*¹ давлат ҳокимиятининг уч асосий тармоғидан бири саналади. Парламент давлатнинг олий вакиллик органи ҳисобланади ва қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади.

Ўзбекистонда мамлакат парламенти – Олий Мажлисни шакллантириш ва фаолиятини такомиллаштириш бўйича изчил сиёсат амалга оширилди. Мамлакатимизда қисқа муддат ичида парламентнинг ҳуқуқий асослари яратилди.

Ўзбекистон Конституцияси қабул қилингунга қадар бўлган давр Ўзбекистон парламентаризми тарихида ўзига хос давр бўлиб, бу даврда Ўзбекистон Республикасининг Президенти сайлови ва референдум тўғрисидаги қонунлар қабул қилинди.

1990–1994 йилларда мамлакатимиз парламенти Олий Кенгаш деб аталиб, бир *палатали*² эди ва ўз таркибида 150 депутатни бирлаштирган эди. Парламентаризм тажрибаси шуни кўрсатадики, парламент бир палатали ва икки палатали бўлиши мумкин. Маълумки, демократик мамлакатларнинг аксариятида парламент икки палаталидир. Ҳозирги замонда икки палатали тизим парламентаризм тараққиётининг асосий тенденциясига айланди.

1993 йил 28 декабрда Ўзбекистон Конституциясига биринчи ўзгартиш киритилди: «150 нафар депутатдан» деган сўзлар (77-модда, 1-қисм) «депутатлардан» деган сўз билан алмаштирилди³. 1994 йил 22 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида конституциявий қонун қабул қилинди. Ўзбекистон парламентининг номи Олий Мажлис деб ўзгартирилди. 1994 йилнинг 25 декабрида Олий Мажлисга сайловлар бўлиб ўтди. 1995 йилдан бошлаб парламент аъзолари сони 250 депутатдан иборат деб белгиланди.

Ўзбекистон Конституцияси қабул қилинган 1992 йилдан то 1997 йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда миллий сайлов

¹ «Парламент» сўзи француз тилидаги *parler* – «гапирмоқ» сўзидан келиб чиққан.

² «Палата» сўзи латинча *palatium* сўзидан олинган бўлиб, давлат ҳокимияти вакиллик органлари ёки уларнинг айрим таркибий қисмлари номини билдиради. *Қаранг:* Ҳуқуқшуносликка оид ўзлашма терминлар. Тузувишлар: Бектемиров Ҳ., Холматов Ҳ., Содиков С. – Т.: Адолат, 1999, 48-б.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси, 1994, 1-сон, 5-модда.

тизими шакллантирилди. 1997 йилдан то 2003 йилгача бўлган даврда амалдаги сайлов қонунларига айрим ўзгартишлар киритилди, Ўзбекистон Республикасининг «Марказий сайлов комиссияси тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди.

Икки палатали миллий парламентни ташкил этиш масаласи Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримов томонидан 2000 йил 25 майда Олий Мажлиснинг 2-сессиясида илгари сурилди. *«Шуни яхши англаб олишимиз зарурки, ҳаёт ўзгариши билан, одамларимизнинг аввалги сиёсий ва маънавий онги улғайиши билан, бизнинг парламентимизнинг ташкил этилишида ҳам, унинг фаолиятида ҳам тегишли ўзгаришлар бўлиши табиийдир. Шу ҳолатларни назарда тутиб, мен доимий асосда ишлайдиган икки палатали парламент тизимига ўтиш таклифини киритмоқчиман, яъни биз 2004 йилда бўладиган сайловларда парламентни икки палатали қилиб ташкил этишимиз лозим»¹.*

2001 йил 6 декабрда Олий Мажлис Ўзбекистон Республикасида референдум ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилди. 2002 йил 27 январда Ўзбекистон Республикасида келгусида икки палатали парламент тузиш ва Президентнинг ваколат муддатини 5 йилдан 7 йилга – 2007 йилнинг январигача узайтириш масалалари бўйича умумхалқ референдуми ўтказилди. Референдумга қуйидаги саволлар киритилди:

1. Сиз келгуси чақирिқ Ўзбекистон Республикаси парламентининг икки палатали қилиб сайланишига розимисиз?

2. Сиз Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий ваколат муддатини беш йилдан етти йиллик қилиб ўзгартиришига розимисиз?

2002 йилда ўтказилган референдум натижаларига биноан 2002 йил 4 апрелда, Олий Мажлиснинг VIII сессиясида «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий тамойиллари тўғрисида»ги Конституциявий қонун қабул қилинди. Бу икки палатали парламентга ўтишнинг дастлабки ҳуқуқий пойдевори бўлди. Бу

¹ Каримов И. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. – Асарлар, 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000, 483-б.

қонун Ўзбекистоннинг қонун чиқарувчи органи – икки палатали парламентнинг тузилиши, таркиби, фаолият юритиш асосларини, Ўзбекистон Президентининг ваколат муддатини етти йиллик қилиб белгилаш, энг муҳими – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти пойдеворини шакллантириш бўйича қонунчиликни такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини, Президент Ислон Каримов ибораси билан айтганда, «қонун чиқарувчи ҳокимиятни тубдан ислох қилишнинг асосларини белгилаб берди»¹.

2002 йил 12 декабрда Ўзбекистон Олий Мажлисининг X сессиясида «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида» ва «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида» Конституциявий қонунлар қабул қилинди. Мазкур қонунлар парламент палаталарининг мақомини, уларни шакллантириш тартибини, ваколатларини, бошқа органлар билан ҳамкорлик қилиш механизмларини белгилаб берди.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларида тўпланган парламентаризм тажрибаси, Ўзбекистон халқининг кадриятлари ва менталитетини ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқилган ушбу қонунлар икки палатали парламентимиз ваколатларини ва фаолиятининг ташкилий шаклларини аниқ белгилаб берди.

2003 йилдан 2005 йилгача бўлган даврда икки палатали парламентни шакллантириш билан боғлиқ тарзда сайлов қонунларига ўзгартишлар киритилди. 2003 йил 24 апрелда қабул қилинган «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий тамойиллари тўғрисида» Конституциявий қонунга мувофиқ, 2002 йил 27 январда ўтказилган референдум натижалари асосида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг бешинчи бўлими XVIII, XIX, XX ва XXIII бобларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

---

¹ Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010, 9-б.

2004 йил 15 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов бўйича сайлов компанияси бошланишини эълон қилиш тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Унга кўра, икки палатали парламентга сайлов 2004 йилнинг 26 декабрь кунига белгиланди.

2004 йил 26 декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловлар бўлиб ўтди. Сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш мақсадида 120 та округ сайлов комиссияси ва 8088 участка сайлов комиссияси тузилди¹. Сайловда сиёсий партиялар ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан 489 нафар депутатликка номзод, жумладан, Ўзбекистон Халқ демократик партиясидан 108, Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал демократик партиясидан 114, Ўзбекистон Фидокорлар миллий демократик партиясидан 84, Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясидан 58, Ўзбекистон «Адолат» социал-демократик партиясидан 71, Сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан 54 нафар депутатликка номзод иштирок этди².

2005 йил 17-20 январь кунлари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатига сайловлар бўлиб ўтди.

2005 йил 27 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси икки палата – Қонунчилик палатаси (қуйи палата) ва Сенат (юқори палата)дан иборат қилиб шакллантирилди. Шундай қилиб, 2004 йилнинг охири ва 2005 йилнинг бошида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ва Сенати шакллантирилди ва ўз фаолиятини бошлади.

Мамлакат парламентининг икки палатали қилиб ташкил этилиши натижасида:

– парламент ўз ваколатларини самарали амалга оширади;

¹ Ҳамидова М.А., Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолатлари. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮЙ нашриёти, 2005, 19-б.

² Ҳамидова М.А., Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолатлари. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮЙ нашриёти, 2005, 19-20-бетлар.

– ҳар томонлама асосли ва пухта қарорлар қабул қилиши учун зарур бўлган ўзаро мувозанат ва чекловлар тизими яратилади;

– Қонунчилик палатаси ўз фаолиятини доимий профессионал тарзда олиб борилишини назарда тутган ҳолда, парламентнинг қонун ижодкорлиги борасидаги ишининг сифати кескин ошади;

– Сенат асосан маҳаллий кенгашлар, ҳудудларнинг вакилларидан иборат бўлишини ҳамда вакиллик вазифасини бажаришини инобатга олиб, умумдавлат ва ҳудудий манфаатлар мутаносиблигига эришилади;

– аҳолининг мамлакат ижтимоий ва сиёсий ҳаётидаги иштироки кўлами янада кенгаяди;

– мамлакатимизни модернизация қилиш борасида узоқни кўзлайдиган «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» тамойили ҳаётини ифодасини топади.

2005–2009 йилларда икки палатали Олий Мажлиснинг қуйи палатаси – Қонунчилик палатаси 120 депутатдан, юқори палатаси – Сенат эса 100 та аъзодан иборат бўлди, жами бўлиб парламентда 220 та аъзо фаолият юритди.

2009 йил 27 декабрдаги Ўзбекистон Олий Мажлис Қонунчилик палатасига сайлов натижалари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига депутатлар сайлови яқунларига кўра 150 нафар депутат сайланди.

Сайланган 150 нафар депутатнинг 33 нафари (22 %) хотин-қизлардир. Сенатда эса хотин-қизлар 15 нафарни ташкил этди. Сайланган депутатларнинг 47 нафари (31,3 %) илгари Қонунчилик палатаси депутати бўлган. Бу сайланган депутатлар ўз сайловчиларининг ишончига сазовор бўлганлигидан далолат бериши билан бирга, профессионал фаолиятида уларнинг ҳаётини ва қонун ижодкорлиги борасидаги амалий тажрибасидан янада самарали фойдаланиш имкониятини ҳам беради. Парламент қуйи палатаси таркибида жамиятнинг деярли барча қатламлари вакиллари бор.

**Партиялар ва Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган
номзодлар сони**

ПАРТИЯНИНГ НОМИ	САЙЛАНГАН АЪЗОЛАРИ
Ўзбекистон Либерал демократик партияси (ЎзЛДП)	53
Ўзбекистон Халқ демократик партияси (ХДП)	32
Ўзбекистон «Миллий тикланиш» демократик партияси	31
Ўзбекистон «Адолат» социал-демократик партияси	19
Ўзбекистон экологик ҳаракати	15

**Парламент депутатлигига номзод кўрсатиш ҳуқуқига эга
субъектларнинг ўзгариш динамикаси**

ЙИЛ	ПАРЛАМЕНТ ДЕПУТАТЛИГИГА НОМЗОД КЎРСАТИШ ҲУҚУҚИ
1999	<ul style="list-style-type: none"> • сиёсий партиялар • ҳокимият вакиллик органлари • фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари
2004	<ul style="list-style-type: none"> • сиёсий партиялар • ташаббускор гуруҳлар
2009	<ul style="list-style-type: none"> • сиёсий партиялар

Олий Мажлис Қонунчилик палатасига 2004 ва 2009 йилларда бўлиб ўтган сайловлар натижаларини ўзаро таққослаш сиёсий жараёнларнинг тобора либераллашиб, демократик тус олиб бораётганлигини кўрсатади.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида халқаро ҳуқук андозалари ва илғор хорижий давлатлар талабларига мос янги сайлов қонунчилиги яратилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг 2010 йил 12 ноябрда

ўтказилган қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» мавзусидаги маърузаси мамлакатни демократик янгилаш ва модернизация қилишда Олий Мажлис ва маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ролини кучайтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

3-жадвал

Олий Мажлис Қонунчилик палатасига 2004 йил ва 2009 йилда бўлиб ўтган сайловлар натижалари

Кўрсаткич	2004 йилдаги сайловда	2009 йилдаги сайловда
<i>Қонунчилик палатасига кўрсатилган номзодлар сони</i>	489 та	504 та
<i>Сайловларнинг биринчи турида сайланган депутатлар сони</i>	62 та (51,7 %)	96 та (71,1 %)
<i>Сайловларнинг иккинчи турида сайланган депутатлар сони</i>	58 та (48,3 %)	39 та (28,9 %)
<i>Парламентдаги депутатлар таркибида хотин-қизлар улуши</i>	18 %	22 %

Мустақиллик йилларида халқ депутатлари вилоят ва Тошкент шаҳар Кенгашларига 60 депутат, туман ва шаҳар Кенгашларига эса 30 нафар депутат сайланиши йўлга қўйилди.

Қонунчилик ҳукуки фаолиятини қуйидагича изоҳлаш мумкин:

- Қонун лойиҳаси Қонунчилик палатасига қонунчилик ташаббуси ҳукуки субъектлари томонидан киритилади;
- Қонунчилик палатаси Спикери қонун лойиҳасини дастлабки тарзда кўриб чиқадиган қўмитага топширади. Масъул қўмита хулоса тайёрлайди;
- Қонунчилик палатаси кенгаши масъул қўмита хулосаси асосида қарор қабул қилади;

- кўриб чиқиш учун қабул қилинган қонун лойиҳаси тегишли материаллар билан Қонунчилик палатасининг кўмиталарига юборилади;

- Қонунчилик палатаси кенгаши масъул кўмита тақдим этган қонун лойиҳасини биринчи ўқишда кўриб чиқиш учун Қонунчилик палатаси мажлисининг кун тартиби лойиҳасига киритиш тўғрисида қарор қабул қилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси икки палатадан – Қонунчилик палатаси (қуйи палата) ва Сенатдан (юқори палата) иборат. Ўзбекистонда Олий Мажлис ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ва вакиллик органи ҳисобланади, унинг таркибидаги депутатлар халқ мафаатларини ифодалайди. Олий Мажлис 5 йил муддатга сайланади. 25 ёшга етган Ўзбекистон фуқаролари сайланиш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикасининг икки палатали Олий Мажлиси томонидан қабул қилинаётган қонунлар ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш, ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг барча соҳаларида ислохотларни янада чуқурлаштириш йўлида катта сиёсий аҳамиятга эга бўлмоқда.

Парламент томонидан қабул қилинадиган қонунларнинг уч муҳим устувор хусусияти:

- қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар адолатга, инсон ҳуқуқи ва манфаатларига асосланган бўлиши шарт;

- бу қонунлар барча давлат органлари, мансабдор шахслар, нодавлат ташкилотлар ва фуқаролар томонидан аниқ бажарилиши зарур;

- жамият ҳаётининг қонунларга мос бўлиши қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий шарти ҳисобланади.

Қонун чиқарувчи ва маҳаллий ҳокимият органларига ҳамда Сенатга 2009 йил 27 декабрда ўтказилган сайловлар жараёнида ва эндиликда қуйидаги мезон ва талаблар устувор қилиб белгиланмоқда:

О Л И Й М А Ж Л И С

	Қонунчилик палатаси	Сенат
Аъзоларининг аталиши	Қонунчилик палатаси депутати (депутат)	Сенатор = Сенат аъзоси
Аъзоларининг сони	<i>150 депутат:</i> 135 депутат сиёсий партиялардан ва 15 депутат Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланади	<p>Ҳудудий вакиллик палатаси</p> <p><i>Сайланади (84 киши):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • 6 киши – Қорақалпоғистондан, • 6 киши – Тошкент вилоятидан, • 6 киши – Сирдарё вилоятидан, • 6 киши – Жиззах вилоятидан, • 6 киши – Фарғона вилоятидан, • 6 киши – Андижон вилоятидан, • 6 киши – Наманган вилоятидан, • 6 киши – Қашқадарё вилоятидан, • 6 киши – Сурхондарё вилоятидан, • 6 киши – Самарқанд вилоятидан, • 6 киши – Навоий вилоятидан, • 6 киши – Бухоро вилоятидан, • 6 киши – Хоразм вилоятидан, • 6 киши – Тошкент шаҳридан. <p><i>Тайинланади (16 киши):</i> (Президент томонидан; фан, санъат, адабиёт, ишлаб чиқариш соҳасида ҳамда давлат ва жамият фаолиятининг бошқа тармоқларида катта тажрибага эга бўлган ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган энг обрўли фуқаролар орасидан)</p> <ul style="list-style-type: none"> • 16 киши. • Ваколати тугаши муносабати билан истеъфога чиққан <i>Президент умрбод Сенат аъзоси</i> лавозимини эгаллайди <p>Айни бир шахс бир пайтнинг ўзида депутат ва сенатор бўлиши мумкин эмас</p>
Аъзоларини сайлаш тартиби	Ҳудудий сайлов округлари бўйича кўппартиявийлик асосида сайланади	Қорақалпоғистон Жумҳурият Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшма мажлисларида мазкур депутатлар сайланганидан сўнг бир ой ичида улар орасидан яширин овоз бериш йўли билан сайланади ҳамда Президент томонидан тайинланади
Номзодларга қўйиладиган талаблар	<ul style="list-style-type: none"> • сайлов куни 25 ёшга тўлган Ўзбекистоннинг фуқароси, • камида 5 йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикасининг фуқароси 	

1. Олий Мажлисга Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш ҳуқуқи берилмоқда. Вазирлар Маҳкамаси ваколатига тааллуқли масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиш ҳуқуқи Президент ваколати доирасидан чиқарилмоқда.

2. Сайловларда ютиб чиққан сиёсий партия тақдим этган Бош вазир номзодининг Парламент томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши ҳақидаги конституциявий тартиб белгиланиб, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик вотуми (сайловчи ташкилот вакилларининг кўпчилик овози билан қабул қилинган қарорлар) институти жорий қилинмоқда.

3. Олий Мажлисга ҳокимият вакиллик органлари ва ташаббускор гуруҳлардан номзод кўрсатиш институти тугатилди.

4. Қонунчилик палатаси депутатлигига номзод кўрсатиш ҳуқуқи фақат сиёсий партияларга берилди.

5. Олий Мажлисга сайловларни тайинлаш институти тугатилди ва унинг ўрнига «Сайлов кампанияси бошланишини эълон қилиш» институти жорий этилди. Бу вазифани Марказий сайлов комиссияси амалга оширадиган бўлди.

6. Сиёсий партияларнинг ваколатли вакили Қонунчилик палатасига киритилди. Бу институт сайлов участкаларида овозларни санаб чиқишда қатнашади. Унга тўлдирилган имзо varaқаларини текширишда қатнашиш ҳуқуқи берилди. Олий Мажлис депутатлигига номзодларнинг ишончли вакили 5 нафардан 10 нафаргача кўпайтирилди.

7. Депутатлик ўринларини квоталаш институти киритилди, яъни 15 депутатлик ўрни Ўзбекистон экологик ҳаракатига берилди. Ўзбекистон экологик ҳаракатига депутатлик ўринларини квоталаш институти номи берилди.

2.1.8. Ўзбекистон Республикаси марказий давлат бошқарув органларининг ривожлантирилиши: Вазирлар Маҳкамаси

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши 1990 йил 1 ноябрда «Ижроия ва бошқарув ҳокимиятининг тузилишини такомиллаштириш тўғрисида» қонун қабул қилди. Унга кўра

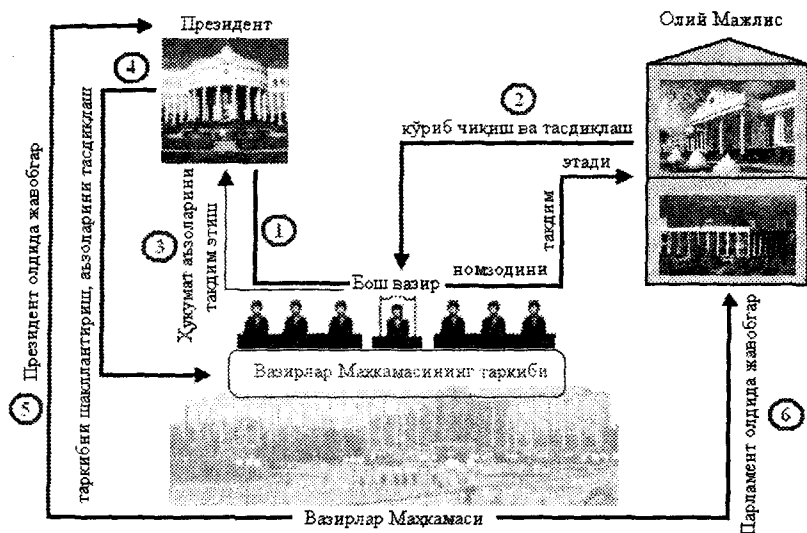
Министрлар Совети тугатилиб, Президент хузуридаги Вазирлар Маҳкамаси ташкил этилди.

Вазирлар Маҳкамаси баъзи давлатларда, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳукуматнинг номидир. Мустақил Ўзбекистон Республикасининг ҳукумати 1992 йилда қабул қилинган Конституцияга кўра Вазирлар Маҳкамаси деб аталади. Вазирлар Маҳкамасининг ҳуқуқий мақоми, ташкил этилиши ва фаолият тартиби ҳамда ваколат доираси Конституция ва Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги махсус қонун билан мустаҳкамлаб қўйилган. Ижроия ҳокимият давлат ҳокимиятининг уч асосий тармоқларидан бирidir.

Вазирлар Маҳкамасининг асосий ҳуқуқий мақоми – унинг мустақил Ўзбекистон ҳукумати эканлигидадир. Унга, унинг ваколати доирасида, қонунларни ва Президент фармонларини ижро этиш масъулияти юкланган. Вазирлар Маҳкамаси иқтисодиётнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни таъминлайди. Вазирлар Маҳкамаси давлат бошқарув идоралари тизимига ва ўзи ташкил этадиган хўжалик бошқаруви муассасаларига бошчилик қилади.

2007 йилда Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан мамлакат Президенти бир вақтнинг ўзида ижро этувчи ҳокимият бошлиғи, яъни Вазирлар Маҳкамасининг раиси эканини белгилайдиган норма чиқариб ташланди. Вазирлар Маҳкамасининг раиси лавозими тугатилди. Бу эса либераллаштириш ва демократлаштириш йўлидаги муҳим қадам бўлди. «Қабул қилинган қонунларга мувофиқ эндиликда Бош вазир нафақат Вазирлар Маҳкамаси фаолиятини ташкил этади, балки унга раҳбарлик қилади ва унинг иши самарадорлиги учун шахсан жавоб беради, Вазирлар Маҳкамаси мажлисларига раислик қилади, ҳукумат ҳужжатларини имзолайди, давлат ва хўжалик бошқаруви масалалари юзасидан қарорлар қабул қилади»¹.

¹ Каримов И. Мамлақатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 10-б.

14-расм. Бош вазирни сайлаш ва Вазирлар Маҳкамасининг таркибини шакллантириш (2011 йил 19 апрелгача бўлган конституциявий тартиб бўйича)

2010 йилнинг 12 ноябрида мамлакат Президенти Ислом Каримов томонидан республика парламенти палаталарининг қўшма мажлисида килинган маъруза давлат ҳокимиятининг учта субъекти, яъни давлат бошлиғи бўлган Президент, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ўртасидаги ваколатларнинг янада мутаносиб тақсимланишини таъминлаш йўлида муҳим қадам бўлди.

Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг тамойили мавжуд шароитларнинг ўзига хослигини инobatга олиш, жаҳондаги ривожланган демократик мамлакатлар тажрибасидан ижодий фойдаланиш асосида амалга оширилмоқда. Шунга кўра, ижроия ҳокимият давлат ҳокимияти тизимининг бир тармоғи ҳисобланади.

Қонунлар рўёбга чиқарилиши учун шарт-шароитларни таъминлаш ижро этувчи органларнинг асосий вазифасидир. Ҳокимиятлар бўлиниши тамойилига мувофиқ, иккинчи ижро этувчи ҳокимият, яъни мамлакат ҳукумати Вазирлар Маҳкамасига юклатилади. Вазирлар Маҳкамаси Бош вазир,

унинг ўринбосарлари, вазирлар, давлат қўмиталарининг раисларидан иборат. Қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматининг бошлиғи Вазирлар Маҳкамаси таркибига ўз лавозими бўйича киради.

Одатда, ижроия ҳокимият парламентга ўтказилган сайловлардан сўнг камида бир ой ичида шакллантирилади.

Ижроия ҳокимият органлари тизимига Вазирлар Маҳкамаси раҳбари – Бош вазир, вазирлар, давлат қўмиталарининг раислари, Қорақалпоғистон ҳукуматининг бошлиғи, вилоятлар, туман ва шаҳарларнинг ҳокимлари, улар раҳбарлигидаги бўлимлар ва бошқармалар, шунингдек, корхоналар, ташкилот ва муассасаларнинг маъмурияги ҳам киради.

Ижроия ҳокимият органлари жамоавий раҳбарлик асосида ва яқка тартибда ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиш йўли билан тегишли соҳаларни бошқариш, ривожлантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқади, уларни амалга оширади. Ижроия ҳокимият идораларининг тизими, ҳуқуқий мақоми ва ваколатлари Конституцияга биноан Олий Мажлис томонидан белгиланади.

Мустақиллик йилларида Вазирлар Маҳкамаси, яъни ижроия ҳокимият – ҳукумат таркиби 4 марта янгидан тасдиқланди. 1993 йил 6 майда қабул қилинган, 1993 йил 29 августда янги таҳрирда жорий этилган «Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги қонунга кўра, *биринчи марта* Вазирлар Маҳкамасининг янги таркиби 1995 йил 23 февралда тасдиқланди. *Иккинчи марта* 2000 йил 11 февралда, *учинчи марта* 2005 йил 4 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси таркиби тасдиқланди. *Тўртинчи марта* 2010 йил 12 мартда Вазирлар Маҳкамаси таркиби куйидаги тартибда белгиланди: Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари – 8 та, вазирлар – 14 та, давлат қўмиталарининг раислари – 9 та.

Вазирлар Маҳкамаси аъзолари:

- ❖ Бош вазир.
- ❖ Бош вазирнинг биринчи ўринбосари.
- ❖ Бош вазирнинг 6 нафар ўринбосари.

Вазирликлар:

1. Молия вазирлиги.

2. Ташки иқтисодий алоқалар, инвестиция ва савдо вазирлиги.

3. Иқтисодиёт вазирлиги.

4. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги.

5. Мехнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги.

6. Соғлиқни сақлаш вазирлиги.

7. Маданият ва спорт ишлари вазирлиги.

8. Мудофаа вазирлиги.

9. Ички ишлар вазирлиги.

10. Ташки ишлар вазирлиги.

11. Адлия вазирлиги.

12. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.

13. Халқ таълими вазирлиги.

14. Фавқулодда вазиятлар вазирлиги.

Давлат қўмиталари:

1. Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси.

2. Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси.

3. Давлат солиқ қўмитаси.

4. Давлат божхона қўмитаси.

5. Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси.

6. Давлат статистика қўмитаси.

7. Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси.

8. Давлат геология ва минерал ресурслар қўмитаси.

9. Давлат мулкни бошқариш давлат қўмитаси.

2005 йили Вазирлар Маҳкамаси раҳбари – Бош вазир лавозими жорий этилди. Конституциянинг 89-моддаси биринчи бандидаги Президентга тегишли ваколатлар ижроия ҳокимиятга ўтказилди. Бу ҳолат Франция ва Россия давлатлари Конституциялари нормаларида ҳам мавжуд. Вазирлар Маҳкамаси қонун, фармон, фармойиш, қарор ижроларини таъминлаш мақсадида махсус қарорлар қабул қилиш ҳамда назорат йўли билан бошқарувни амалга оширади, ижро ҳокимиятини таъминлайди.

2.2. Суд-ҳуқуқ тизимини демократлаштириш ва либераллаштириш соҳасидаги ислоҳотлар

Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича олий судлари, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича вилоят ва Тошкент шаҳар судлари, фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари, ҳарбий судлар, Қорақалпоғистон Республикаси ҳўжалик суди, вилоят ва Тошкент шаҳар ҳўжалик судлари фаолият кўрсатадилар. Ўзбекистон Республикасида ишларнинг тоифаларига қараб судларнинг ихтисослашуви амалга оширилиши мумкин. Фавқулодда судлар тузишга йўл кўйилмайди.

Ўзбекистон Республикасида суд Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва бошқа қонунларида, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда эълон қилинган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан кўрикланадиган манфаатларини суд йўли билан ҳимоя қилишга даъват этилган.

Суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилгандир. Ўзбекистон Республикасида одил судлов фақат суд томонидан амалга оширилади.

Судьялар мустақилдирлар, фақат қонунга бўйсунадилар. Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашушга йўл кўйилмайди ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади.

Ҳамма судларда ишлар очик кўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда кўриб чиқишга фақат қонунда белгиланган ҳолларда йўл кўйилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди фуқаролик, жиноий ва маъмурий суд ишларини юритиш соҳасида суд ҳокимиятининг олий органидир.

Суд тизими

Сайланган судлар (5 йил муддатга)

- Ўзбекистон Конституциявий суди.
- Ўзбекистон Олий суди.
- Ўзбекистон Олий ҳўжалик суди
- Қорақалпоғистон фуқаролик ишлари бўйича олий суди.
- Қорақалпоғистон жиноят ишлари бўйича олий суди.
- Қорақалпоғистон ҳўжалик суди.

Тайинланган судлар (5 йил муддатга)

- Фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича вилоят ва Тошкент шаҳар судлари.
- Фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича туманлараро, туман, шаҳар судлари.
- Харбий ва ҳўжалик судлари.

15-расм. Ўзбекистонда суд тизими

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Қорақалпоғистон Республикаси олий судлари, вилоят, шаҳар, туманлараро, туман судлари ва харбий судларнинг судлов фаолияти устидан назорат олиб бориш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди ишларни биринчи инстанция суди сифатида ва назорат тартибида кўради. У ўзи биринчи инстанция сифатида кўрган ишларни апелляция ёки кассация тартибида шикоят бериш (протест билдириш) ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг хоҳишига кўра апелляция ёки кассация тартибида кўриши мумкин. Апелляция тартибида кўрилган иш кассация тартибида кўрилмаслиги керак.

Ўттиз ёшдан кичик бўлмаган, олий юридик маълумотга, юридик ихтисос бўйича камида уч йиллик меҳнат стажига эга бўлган ҳамда малака имтиҳонини топширган Ўзбекистон Республикаси фуқароси туманлараро, туман (шаҳар) суди, ҳўжалик суди судьяси бўлиши мумкин.

Олий юридик маълумотга ҳамда юридик ихтисос бўйича камида беш йиллик, шу жумладан, қоида тарикасида, судья бўлиб камида икки йиллик меҳнат стажига эга бўлган ва малака имтиҳонини топширган Ўзбекистон Республикаси фуқароси Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди судьяси бўлиши мумкин.

Олий юридик маълумотга ҳамда юридик ихтисос бўйича камида етти йиллик, шу жумладан, қоида тарикасида, судья бўлиб камида беш йиллик меҳнат стажига эга бўлган ва малака имтиҳонини топширган Ўзбекистон Республикаси фуқароси Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Олий хўжалик суди судьяси бўлиши мумкин.

Ҳақиқий ҳарбий хизматни ўтаётган, офицерлар таркибига кирувчи ҳарбий унвонга эга бўлган ва ушбу моддадаги талабларга жавоб берадиган Ўзбекистон Республикаси фуқароси ҳарбий суд судьяси бўлиши мумкин.

Ҳарбий судлар судьяларига «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни, ҳарбий уставлар, ҳарбий хизматчилар учун белгиланган, шунингдек, ушбу қонунда назарда тутилган ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоялаш чоралари татбиқ қилинади.

Судьяларнинг мустақиллиги қуйидагилар орқали таъминланади:

✓ уларни қонунда белгиланган тартибда судьяликка сайлаш, тайинлаш ва судьяликдан озод қилиш;

✓ уларнинг дахлсизлиги;

✓ одил судловни амалга оширишдаги қатъий таомил;

✓ қарор чиқариш чоғида судьялар маслаҳатининг сир тутилиши ва уни ошкор қилишни талаб этишнинг тақиқланиши;

✓ судга ҳурматсизлик ёки муайян ишларни ҳал қилишга аралашганлик, судьялар дахлсизлигини бузганлик учун жавобгарлик;

✓ судьяга давлат ҳисобидан унинг юксак мақомига муносиб моддий ва ижтимоий таъминот бериш.

Судьянинг шахси дахлсиз. Судьянинг дахлсизлиги унинг турар жойига, хизмат хонасига, фойдаланадиган транспорти ва алоқа воситаларига, хат-хабарларига, унга тегишли ашёлар ва ҳужжатларга тааллуқлидир.

Судьяларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлаш мақсадларида уларга тегишлича Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси, Олий хўжалик суди раиси, адлия вазири томонидан белгиланадиган рўйхат бўйича ўқотар курол берилади. Зарур ҳолларда тегишли суд раисининг қарорига биноан ички ишлар органи судья ва унинг оиласи учун куролли соқчилар ажратади.

Судьяга нисбатан жиноят иши фақат Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан қўзғатилиши мумкин.

Судья Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг ёки Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумининг розилигисиз жинойий жавобгарликка тортилиши, ҳибсга олиниши мумкин эмас.

Судья судьяларнинг тегишли малака ҳайъатининг розилигисиз маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

2.2.1. Жинойий-ҳуқуқий соҳани либераллаштириш борасидаги ислохотлар

«Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»¹нинг² 3-моддасида қуйидаги ҳуқуқий норма белгилаб қўйилган:

*«Ҳар бир инсон яшаш, эркин бўлиш ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқларига эгадир»*³.

«Фукаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пакт»нинг¹ 6-моддаси 1-бандида эса ушбу норма мустаҳкамлаб қўйилган:

¹ «Декларация» сўзи французча *declaration* – «баёнот» деган маънони бидиради. Декларация – алоҳида сиёсий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг уларга тантанали ҳусусият бериш, уларнинг давлат тақдир учун катта аҳамиятини таъкидлаш мақсадига эга бўлган ном.

² «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси» 1948 йил 10 декабрда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган. Ўзбекистон Республикаси мазкур халқаро ҳужжатга 1991 йилнинг 30 сентябрида қўшилди. «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси» – Ўзбекистон қўшилган биринчи халқаро ҳужжатдир. Бу эса ўз навбатида, Ўзбекистон Конституциясида таъкидланганидек, Ўзбекистоннинг «инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети ҳоқларига содиқлигини» (Муқаддимадан) тасдиқлайди.

³ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар: тўплам/Ўзбекча нашрнинг масъул муҳаррири А.Х. Саидов. – Т.: Адолат, 2004, 32-б.

«Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг ажралмас ҳуқуқидир. Бу ҳуқуқ қонун билан ҳимояланади. Ҳеч ким ўзбошимчалик билан инсонни яшайдан маҳрум қила олмайди»².

Юқорида номлари тилга олинган халқаро шартномаларнинг тегишли қондалари Ўзбекистон Конституциясида ўз ифодасини топган. Ўзбекистон Конституциясининг 24-моддасида қуйидаги ҳуқуқий нормани ўқиймиз:

«Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир»³.

2005 йил 1 августда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида»ги Фармони эълон қилинди. Фармонга асосан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида белгиланган ўлим жазосини умрбод ёки узоқ муддатли озодликдан маҳрум этиш тариқасидаги жазо билан алмаштириш масаласи кун тартибига қўйилди. Ўзбекистонда 2008 йилнинг январидан бошлаб ўлим жазоси бекор қилинди ва унинг ўрнига умрбод ёки узоқ муддатли озодликдан маҳрум қилиш жазо тури жорий этилди.

«Хабеас корпус» институти жорий этилди, яъни 2008 йилдан эҳтиёт чораси сифатида қамокқа олишга санкция бериш ҳуқуқи прокурордан судга ўтказилди. Ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётига 2001 йилдан бошлаб ярашув институти киритилди ва у самарали фаолият кўрсатмоқда.

2.2.2. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида қонунийликни таъминлаш борасидаги ислохотлар

Прокуратуранинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, уларнинг қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаш учун масъулияти оширилди. Суд қарорлари ижросини тўхтатиб туриш ҳуқуқи прокуратура ваколатлари доирасидан чиқарилди.

¹ «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт» 1966 йил 19 декабрда, БМТ Бош Ассамблеясининг XXI сессиясида қабул қилинган. У 1976 йилда БМТга аъзо бўлган 35 давлат ратификация қилганидан сўнг кучга кирди. Ўзбекистон Республикасида мазкур Пактга қўшилш тўғрисида 1995 йил 31 августда қарор қабул қилинди ва бу қарор ўша йилнинг 28 декабрида кучга кирди.

² Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар: тўплам /Ўзбекча нашрининг масъул муҳаррири А.Х. Саидов. – Т.: Адолат, 2004, 39-б.

³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 7-б.

Ўзбекистон Республикаси прокуратураси Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори раҳбарлик қиладиган прокуратура органларининг ягона марказлаштирилган тизимидир.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга оширадилар.

Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг асосий вазифалари қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқладиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат.

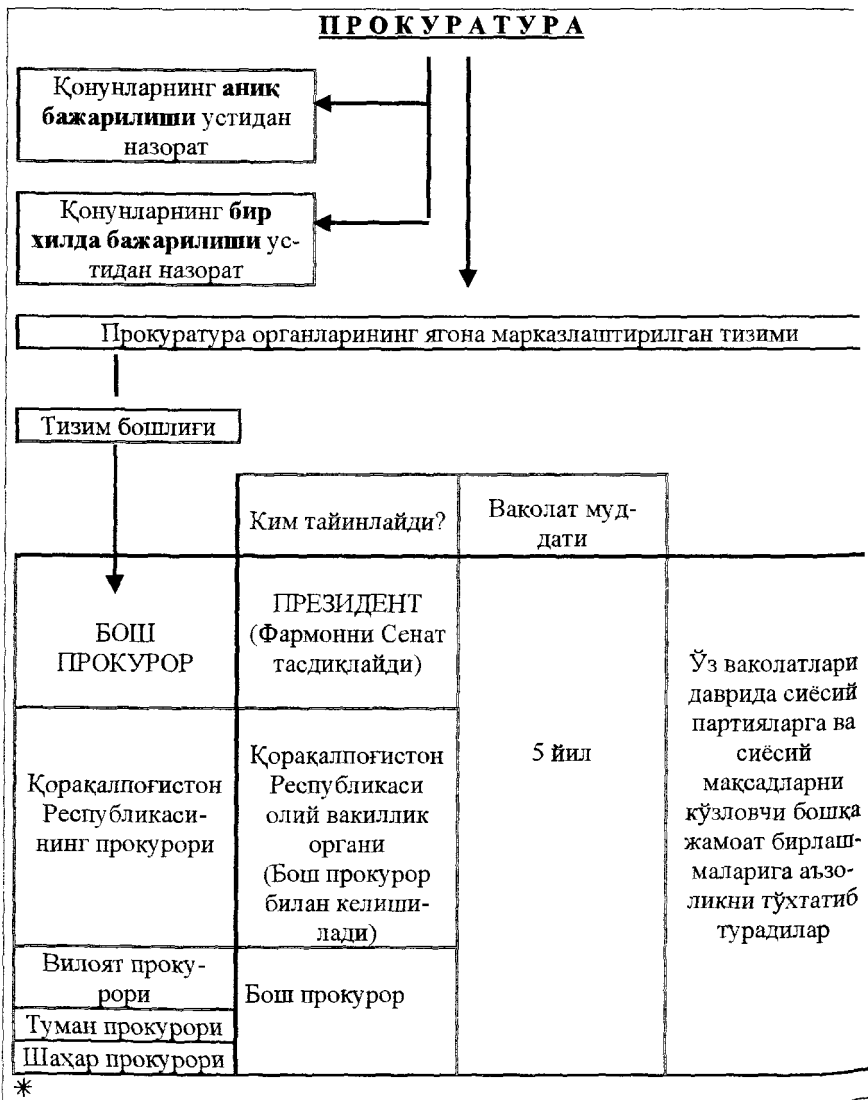
Прокуратура органлари Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори раҳбарлик қиладиган ягона марказлашган тизимни ташкил этади ҳамда қуйи турувчи прокурорлар юқори турувчи прокурорларга ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорига бўйсунуши ҳамда ҳисобдорлиги асосида фаолият кўрсатади.

Юқори турувчи прокурор қуйи турувчи прокурорга кўрсатмалар беришга ёхуд унинг ҳар қандай, шу жумладан, процессуал қарорини ўзгартириш ёки бекор қилишга ҳақлидир, шунингдек, у ўз бўйсунувидаги барча прокурорларнинг ишлари тўғри ташкил этилиши учун тўлиқ жавобгардир.

Прокуратура органларининг ходимлари ўз фаолиятларида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда бошқа қонунларнинг талабларига аниқ риоя этишлари ва уларни бажаришлари шарт. Қонунларни аниқ бажариш ва уларга риоя этишдан ҳар қандай чекиниш, қандай асосларга кўра қилинишидан қатъи назар, қонунийликни бузиш деб ҳисобланади ва белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Прокуратура органлари ўз ваколатларини ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ҳамда мансабдор шахслардан мустақил равишда, фақат қонунга бўйсунган ҳолда амалга оширадилар. Прокуратура органларининг фаолиятига аралашиш тақиқланади.

16-расм. Прокуратура тизими ва прокурорларнинг тайинланиши

Прокурорнинг ғайриконуний қарор қабул қилишига эришиш мақсадида унга қандай шаклда бўлмасин бирон-бир таъсир кўрсатиш ёки фаолиятини амалга оширишига тўсқинлик

қилиш, унинг дахлсизлигига тажовуз қилиш, шунингдек, прокурор ёки терговчининг рухсатсиз текширишлар ва дастлабки тергов маълумотларини ошкор этиш, прокурорнинг талабларини бажармаслик белгиланган тартибда жавобгарликка сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг, Қорақалпоғистон Республикаси прокурорининг, шунингдек, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар прокурорларининг ҳамда уларга тенглаштирилган прокурорларнинг ваколат муддати беш йил.

2.3. Ахборот соҳасини ислоҳ этиш – демократик жамият асосларини барпо этишнинг муҳим шарт

Ўзбекистон Конституциясининг XV боби «Оммавий ахборот воситалари»га бағишланган бўлиб, ўз ичига битта – 67-моддани олади. Унда *«Оммавий ахборот воситалари эркиндир ва қонунга мувофиқ ишлайди. Улар ахборотнинг тўғрилиги учун белгиланган тартибда жавобгардирлар. Цензурага йўл қўйилмайди»*¹ дейилади. Кейинги 10 йил ичида ОАВ фаолиятига бевосита дахлдор бўлган ўнга яқин қонун ҳужжатлари («Ахборот эркинлиги тамойиллари ва кафолатлари тўғрисида» қонун, «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида» қонун, «Телекоммуникациялар тўғрисида» қонун, «Реклама тўғрисида» қонун ва бошқалар) қабул қилинди. Ана шунда қонун ҳужжатлари асосида мамлакатимизда ОАВ соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотларни янада чуқурлаштириш имкони яратилди.

Мамлакатимиз раҳбари таъкидлаганидек, «мамлакатимизда ўтган йиллар давомида, айниқса, охириги 10 йилда оммавий ахборот воситаларини янада либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлашга қаратилган кенг қамровли ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар амалга оширилди»².

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 13-б.

² Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010, 10-б.

Кейинги 10 йил ичида мамлакатимизда фаолият юритаётган ОАВнинг сони 1,5 баробар, электрон ОАВнинг сони эса 7 баробар кўпайиб, уларнинг умумий сони қарийб 1200 тага етди. Мавжуд барча телеканалларнинг қарийб 53 фоизи, радиоканалларнинг эса 85 фоизи нодавлат ОАВ ҳисобланади. ОАВ Ўзбекистонда яшайдиган миллат ва элатларнинг 7 та тилида фаолият олиб боради¹.

Ўтган йиллар мобайнида ОАВ фаолиятида туб ўзгаришлар амалга оширилди². Оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи ҳуқуқий асослар яратилди. Бу йўналишда қуйидаги қонун ҳужжатларини тилга олиш мумкин: «Ноширлик фаолияти тўғрисида» (1996), «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида» (1996), «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида» (1997), «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида» (1997) каби қонунлар.

Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш бўйича қуйидаги умумий хулосага келиш мумкин:

1. Давлат ҳокимиятининг конституциявий бўлиниш тамоийли янада демократлаштирилмоқда.

2. Марказий ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқарув тузилмалари, маъмурий органлар ваколатлари, давлатнинг иқтисодиётни бошқаришдаги роли камайтирилмоқда.

3. Бошқарув соҳасидаги марказлаштириш чекланмоқда.

4. 2007 йилда Ўзбекистон Конституцияси 89-моддасига тузатишлар киритилди. Президент – давлат бошлиғи ва давлат ҳокимияти органларининг келишилган ҳолда фаолият юритиши, ҳамкорлиги таъминланмоқда.

5. Вазирлар Маҳкамаси Раиси лавозими тугатилиб, Бош вазир лавозими жорий қилинди ва бу жараён янада либераллаштирилмоқда.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 28-б.

¹ Қаранг: Қаримов И. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенативнинг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010, 30-б.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 13-б.

³ Мирзо Ф., Хидиров С.М. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва оммавий ахборот воситалари. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005, 13-б.

6. Давлат ҳокимиятининг 3 та субъекти: давлат бошлиғи бўлган Президент, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ҳокимиятлар ўртасидаги тақсимланиш янада мустаҳкамланмоқда.

7. Сиёсий тизимни модернизация қилиш, ислоҳ этиш ва демократлаштиришнинг янги босқичига қадам қўйилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилаётган ўзгартиш ва қўшимчалар асосида Президент томонидан Бош вазир лавозимига номзод кўрсатиш ва уни тасдиқлаш демократик тамойилнинг янги тартиби ўрнатилмоқда. Олий Мажлисга Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш ҳуқуқи берилмоқда.

8. Бош вазир номзоди Президент томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши белгиланиб, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик вотуми институти жорий этилмоқда.

9. Вазирлар Маҳкамаси ваколатига тааллуқли масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиш ҳуқуқи Президент ваколатидан чиқарилмоқда.

10. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 96-моддасининг янги таҳририга кўра, Президентнинг вазифа ва ваколатларига доир янги тақлифлар асосида 78- ва 93-моддаларга тегишли ўзгартишлар киритиш белгилаб берилди.

11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Вазирлар Маҳкамаси Мажлисларида раислик қилишга ҳақли.

12. Мамлакатнинг амалдаги Президенти ўз ваколатларини бажара олмайдиган ҳолатда унинг вазифа ва ваколатлари вақтинча Олий Мажлис Сенати раиси зиммасига юклатилади ҳамда бунда уч ой ичида қонунга мувофиқ Президентлик сайлови ўтказилади.

13. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ўзбекистон Бош прокурори, Ҳисоб палатаси раисини тайинлайди ва уларни лавозимидан озод қилади ҳамда Олий Мажлис Сенати тасдиғига киритади.

14. Вазирлар Маҳкамаси аъзолари, Бош вазир тақдимига кўра, Президент томонидан тасдиқланади.

III боб. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ БОРАСИДА ЭРИШИЛГАН НАТИЖАЛАР

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида хизмат қилаётган қонунлардан қуйидаги баъзиларини тилга олишимиз мумкин: «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида» қонун, «Қасаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида» қонун, «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида» қонун, «Сиёсий партиялар тўғрисида» қонун, «Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида» қонун, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида» қонун, «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида» қонун ва бошқалар.

Ана шундай ҳуқуқий асосларнинг яратилиши нафақат мамлакатимиз миллий қонунчилик тизимида жамоат ташкилотларининг фаолиятига оид ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишнинг мустақил соҳасини юзага келишига олиб келди, балки унга тизимлилик тусини берди. Юқоридагилар билан бирга, жамоат ташкилотларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ масалалар ўз ичига конституциявий, фуқаролик, маъмурий, жиноий ҳуқуқ меъёрларини қамраб олувчи бутун қонунчилик тизимининг шаклланишига ҳам имконият туғдирди.

3.1. Фуқаролик жамияти институтлари ва уларнинг ҳуқуқий асослари

Фуқаролик жамияти институтлари. Ўзбекистонда кейинги ўн йилда фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари жадал шаклланди ва ривожланди. Улар мамлакатимиз аҳолисининг кенг қатламлари томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Шунинг учун ҳам фуқаролик

институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотларининг аҳамияти борган сари ошиб бормоқда. Чунки улар демократик кадриятлар, инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим омилига айланиб бормоқда, фуқароларнинг ўз иқтидорларини рўёбга чиқариши, уларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш учун шароит яратмоқда, жамиятимизда турли манфаатлар мувозанатини таъминлашга кўмаклашмоқда.

Фуқаролик жамияти институтларининг ривожланиб боргани сари уларнинг давлат ва ҳокимият тузилмалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги фаоллиги янада кучайиб бормоқда. Айтиш мумкинки, жамоатчилик назоратининг таъсирчанлиги боис кишилар калбида ва онгида жамиятимиз ҳаётида рўй бераётган туб ижобий ўзгаришларга нисбатан кечаётган хайрихоҳлик ва бирдамлик кайфияти фаоллашмоқда.

Фуқаролик жамияти институтларининг ҳуқуқий асослари. Фуқаролик жамияти институтларининг ташкил этилиши ва фаолият юритишининг ҳуқуқий асосларининг ўзаги сифатида даставвал Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини тилга олиш ўринлидир. Президентимиз ибораси билан айтганда, «мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидаёқ Конституциямизда нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятига доир асосий тамойилларнинг мустаҳкамлаб қўйилиши барча аҳоли қатламлари манфаатларини акс эттирадиган бундай ташкилотлар кенг тармоқларининг ривожланиши учун қулай шароит яратди»¹.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIII боби жамоат бирлашмалари фаолиятининг конституциявий асосларига бағишланган. Мазкур бобда жамоат ташкилотларининг турлари, фаолият кўрсатиш тартиби, уларнинг давлат ҳокимияти органлари ва мансабдор шахсларига нисбатан мустақил эканлиги каби тамойиллар мустаҳкамлаб қўйилган.

¹ Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010, 42-б.

Хусусан, Конституциянинг 56-моддасида белгиланганидек, «Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган қасаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади».

Фуқаролар йиғини биринчи марта ўзини ўзи бошқариш органи сифатида Конституцияда эътироф этилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 105-моддасида ушбу ҳуқуқий меъёр белгиланди:

«Шаҳарча, қишлоқ ва овулларда, шунингдек, улар таркибидаги маҳаллаларда ҳамда шаҳарлардаги маҳаллаларда фуқароларнинг йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари бўлиб, улар икки ярим йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди.

Ўзини ўзи бошқариш органларини сайлаш тартиби, фаолиятини ташкил этиш ҳамда ваколат доираси қонун билан белгиланади».

Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 34-моддаси Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг қасаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эга эканлигини эътироф этиш билан бирга, сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек, ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва кадр-қимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмаслигини белгилаб қўйилган.

Асосий қонуннинг 12-моддасида Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланиши ҳамда ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги тўғрисидаги конституциявий тамойил ўз ифодасини топган.

Бирлашишга бўлган конституциявий ҳуқуқ ёки халқаро ҳужжатлар терминологияси билан айтганда, бошқалар билан бирга муайян ассоциацияларга уюшишга бўлган ҳуқуқ ўз ичига фуқароларнинг умумий манфаатларини ҳимоя қилиш ва умумий мақсадларга биргаликда эришиш асосида ихтиёрий равишда тузиладиган жамоат ташкилотларининг ташкил этиш ҳуқуқини ҳамда мавжуд жамоат ташкилотларига кириш ёки ундан чиқиш ҳуқуқини қамраб олади.

18-расм. Нодавлат ноғижорат ташкилотларининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари

Муайян жамоат ташкилоти фаолиятида қатнашиш ёки қатнашмаслик ҳар бир фуқаронинг шахсий иши ҳисобланади. Фуқароларни жамоат ташкилотига аъзо бўлиб киришга мажбурий тарзда ундаш ёки ундан чиқишга тўсқинлик қилиш ҳуқуққа зид фаолият деб тан олинади. Бундан ташқари,

Конституциянинг 18-моддасида Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенг эканликлари белгилаб қўйилган.

Асосий қонуннинг 35-моддасида ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга эканлиги эътироф этилган.

Шу билан бирга, жамоат ташкилотларига уюшиш эркинлиги муайян чегаралар доирасида амалга оширилади. Бунда мазкур ҳуқуқдан жамиятга қарши мақсадларда фойдаланиш мумкин эмас. Шу жиҳатдан олганда, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига биноан, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек, ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши, фаолияти ҳамда махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш тақиқланади.

«Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида» қонун қабул қилиниши керак. Бу қонуннинг мақсади давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан фуқаролик жамияти институтларининг назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизмини яратиш бўлиши лозим. Таклиф этилаётган қонун лойиҳасида қуйидагилар белгилаб қўйилиши даркор: жамоатчилик назоратининг турлари; жамоатчилик назоратининг шакллари; жамоатчилик назоратининг субъектлари; жамоатчилик назоратининг предмети; жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг

хуқукий механизмлари; мазкур соҳада амалдаги қонун ҳужжатларини ижро этмагани учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги шартлари ва бошқалар.

Фуқаролик жамияти асосларини яратиш билан бевосита боғлиқ бўлган масалалардан бири – инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг самарали таъминланиши масаласидир. Шу муносабат билан Инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш фурсати етганлигини таъкидлаш навбатдаги таклиф баёноти сифатида майдонга чиқади. Ушбу дастур, аввало, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларига ўз зиммаларига юклатилган вазифаларига алоҳида масъулият билан ёндашиш лозимлигини уқтириш билан бирга бу вазифанинг қандай тарзда назоратга олинишини ҳам кўрсатиб беради. Бунда тегишли органларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳимояни қанчалик йўлга қўйганликларини аниқлаш мақсадида жамоатчилик мониторингининг амалга оширилиши кўзда тутилади. Дастур айнан ана шу соҳадаги чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига олиши лозим.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига жамият ва давлат қурилиши, ҳудудларда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг турли соҳаларида нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳуқуқларини белгилаб берган қонун ҳужжатлари талабларини бузганлик учун давлат органлари мансабдор шахсларининг жавобгарлигини кучайтиришни назарда тутувчи тегишли меъёрлар киритилиши фуқаролик жамияти барпо этилишининг асоси бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз.

Шу билан бир қаторда нодавлат нотижорат ташкилотларининг қуйидаги масалалар юзасидан ҳам фаол иштирокининг асосларини кўзда тутувчи қонун ҳужжатлари мажмуини ишлаб чиқиш лозим: соғлиқни сақлаш масалалари; атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалалари; аҳолини, айниқса, ёшларни иш билан таъминлаш масалалари; ижтимоий ҳимоя муҳтож қатламларни қўллаб-қувватлаш масалалари; катта ижтимоий аҳамиятга молик бошқа масалалар.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг табиатни муҳофаза қилиш борасидаги фаолиятларини амалга оширишда *экологик назорат* муҳим ўрин тутди. Экологик назоратни амалга ошириш жамоат ташкилотлари экологик функциясининг таркибий қисмидир. Экологик-ҳуқуқий механизмнинг ушбу функцияси табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш борасида жамоат ташкилотлари фаолиятини амалга оширишнинг зарурий элементи сифатида юзага келган.

Экологик назоратнинг мақсадлари экологик хавфсизликни таъминлаш хўжалик ёки бошқа фаолиятнинг инсон ҳаёти ва соғлиғига, атроф-муҳитга зарарли таъсир кўрсатишининг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этишдир. Улар турли ташкилий-ҳуқуқий усуллар билан амалга оширилади. Қуйидагилар шулар жумласига киради: атроф табиий муҳит ҳамда унинг алоҳида объектларининг ҳолатини кузатиб бориш; атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик хавфсизликни таъминлаш борасидаги тадбирларнинг бажарилишини текшириш ва умумлаштириш; экологик қонунчилик меъёр ва талаблари ижросини текшириш; юридик ва жисмоний шахслар юритадиган экологик зарарли фаолиятнинг олдини олиш, чеклаш, тўхтатиб қўйиш ҳамда тугатиш йўли билан экологик зарарли фаолиятнинг олдини олиш ва уни баҳолаш; табиатдан махсус фойдаланиш лицензияларида (рухсатномаларида), шартномаларда айтиб ўтилган шартларнинг бажарилишини текшириш ва лицензия бериш; экологик қоида-талабларни бузган юридик ва жисмоний шахсларга нисбатан маъмурий-ҳуқуқий жавобгарлик чораларини қўллаш.

Экологик назорат объектлари нуктаи назаридан жамоат ташкилотларининг экологик назоратини қуйидаги турларга ажратиш мумкин: атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш; ерларни муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш; сувларни муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш; ўрмонларни муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш.

Экологик назоратнинг мақсадлари ҳамда вазифалари атроф табиий муҳит муҳофазаси ва табиий ресурслардан оқилона

фойдаланиш борасидаги давлат функциясининг умумий вазибаларига ҳамохангдир. Шу билан бирга, экологик назорат объектлари, шакллари ва усуллари ўзига хос жиҳатларга эгадир.

3.1.1. Сайловлар ва сиёсий партиялар

Сайловлар – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги иштирокининг асосий шакли. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси сайлов қонунчилигининг юридик пойдевори ҳисобланади. Ўзбекистон Конституциясига атиги бир модда (117-модда)ни ўз ичига олган махсус боб киритилган бўлиб, у «Сайлов тизими» деб аталади. Ана шу модданинг биринчи қисмида шундай дейилади: «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эга. Ҳар бир сайловчи бир овозга эга. Овоз бериш ҳуқуқи, ўз хоҳиширодасини билдириш тенглиги ва эркинлиги қонун билан қафолатланади».

Шу ўринда муҳим бир фактни эслаш лозим. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси лойиҳасини тайёрлаш ва муҳокама қилиш жараёнида бир қатор хорижлик ҳуқуқшунослар Асосий қонунга сайлов тизими тўғрисидаги бобни киритмасликни таклиф этишган эди.¹ Лекин Ўзбекистон Конституциясига «Сайлов тизими» деб номланган XXIII боб киритилди. Бунинг бир қатор сабаблари бор эди, албатта. Ушбу сабаблар:

1) Сайлов тизими тамойилларининг конституциявий мустақамланиши сайлов ҳуқуқи бўйича умумэтироф этилган халқаро стандартларга риоя қилинишини қафолатлайди.

2) Конституциявий меъёрлар сайловлар ҳақидаги қонунлар учун асос вазибасини ўтайди. Шундай қилиб, Конституция – сайлов тизимининг ўзагини ташкил этади.

---

¹ Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва сайлов тизими. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Х. Рустамбоев. – Т.: ТДҶОЙ нашриёти, 2005, 3-б.

Бу ўринда нима учун сўз сайловлар ва сайлов қонунчилиги ҳақида кетмоқда? Бунинг сабаби шундаки, сайловлар бевосита сиёсий партиялар билан боғлиқ ҳолда кечадиган жараёнлардир. Конституциянинг «Жамоат бирлашмалари» деб ном олган XIII боби ўз ичига 7 та моддани (56 – 62-моддаларни) камраб олган бўлиб, унинг 60-моддасида сиёсий партиялар борасида куйидаги меъёр белгиланган: *«Сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайдилар ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар. Сиёсий партиялар ўз фаолиятларини молиявий таъминлашни манбалари ҳақида Олий Мажлисга ёки у вакил қилган органга белгиланган тартибда ошқора ҳисоботлар бериб турадилар»*. Сиёсий партиялар эса фуқаролик жамиятининг энг муҳим институтларидан бири саналади.

Сайлов ҳуқуқи ибораси икки маънода қўлланилади. Биринчидан, сайлов ҳуқуқи – сайланадиган давлат органларини шакллантириш қоидаларини тартибга солувчи юридик меъёрлар тизимидир. Сайлов ҳуқуқининг манбалари куйидагилар ҳисобланади: Конституция, олий ва маҳаллий давлат вакиллик органларига сайловлар тўғрисидаги қонунлар. Иккинчидан, сайлов ҳуқуқи – бу фуқароларнинг сайланадиган органлар ташкил этилишида иштирок этиш, яъни улар таркибига сайлаш (фаол сайлов ҳуқуқи) ва сайланиш (пассив сайлов ҳуқуқи) ҳуқуқидир¹.

Сайлов ҳуқуқи бутун дунёда умумэътироф этилган энг муҳим ва конституциявий сиёсий ҳуқуқлардан биридир². Сайлов тизими фуқаролик жамиятида давлат вакиллик органларининг сайланиши билан боғлиқ тарзда юзага келадиган давлат-ижтимоий муносабатлар тизимидир³. Сайлов тизими ибораси ким депутатлик мандатига номзодлар кўрсатиши, депутатни сайлаш учун сайловчиларнинг қанча

¹ Саидов А.Х. Избирательное право в Республике Узбекистан: вопросы реформы, законодательство и зарубежный опыт (юридические и политологические заметки). – Т.: Ўзбекистон, 1993, 5-б.

² Мустафоев Б. Ўзбекистон Республикаси сайлов тизими ва сайлов қонунчилиги. – Т.: ТДОН, 2004, 3-б.

³ Саидов А.Х. Избирательное право в Республике Узбекистан: вопросы реформы, законодательство и зарубежный опыт (юридические и политологические заметки). – Т.: Ўзбекистон, 1993, 5-б.

овози зарурлиги, номзодлар кўрсатган сиёсий партиялар ўртасида депутатлар мандатлари қандай тақсимланиши билан боғлиқ тарзда сайлов натижаларини аниқлашни ҳам англатади. Шу маънода сайлов тизими – сайланадиган давлат органида овоз беришнинг натижалари билан боғлиқ тарзда мандатларни тақсимлаш усулидир¹.

Сайлов тизимлари юксак сиёсий аҳамият касб этади, чунки улар, аввало, сайланаётган органнинг таркибига, партия тизимининг тузилишига, фуқаролар фикр ва хоҳиш-истакларининг шаклланишига манфаатлари бир бўлган жамоаларнинг тутган ўрни ва сиёсий маданиятга таъсир кўрсатади. Сайлов тизимларини асосан қуйидагиларга бўлиш мумкин:

- Мажоритар сайлов тизими;
- Пропорционал сайлов тизими.

Бу икки сайлов тизими бир-биридан сайловчилар томонидан берилган овозларнинг қай тарзда мандатларни қўлга киритиши билан фарқ қилади.

Мажоритар сайлов тизимида турли партиялардан кўрсатилган алоҳида номзодлар сайлов округларида ўзаро рақобат қиладилар. Номзодлар сони депутатларнинг бутун сонига мувофиқ келади. Бу тизим кучли, ҳар томонлама қобилиятли партияларга кенг имкониятлар яратади. Бу сайлов тизимининг ёрқин намуналаридан бири Буюк Британиядир. Бу ерда кичик партияларнинг вакиллари парламентда деярли учрамайди. Бунда номзодлар ўз сайловчиларига жуда яқин бўладилар. Бу сайлов тизимини шартли равишда «*шахсни сайлаш тизими*» деб ҳам аташ мумкин.

Мажоритар сайлов тизимида кўра, маълум сайлов округида энг кўп овозларни тўплаган номзодлар парламент депутатлигига сайланадилар. Бутун сайлов ҳудудида овозларнинг 10 фоизини тўплаган партия парламентда ўз депутатларига эга бўла олмайди, чунки у тегишли сайлов округида кўпчилик овозни тўплай олмаган. Мажоритар сайлов

¹ Саидов А.Х. Избирательное право в Республике Узбекистан: вопросы реформы, законодательство и зарубежный опыт (юридические и политологические заметки). – Т.: Ўзбекистон, 1993, 5-6-б.

тизими бошқа вариантларда ҳам намоён бўлиши мумкин. Мажоритар сайлов тизими бутун сайлов ҳудудида қўлланиладиган бўлса, партиянинг энг кўп овозларни тўплаган номзодлари сайланадилар, қолганлар эса куруқ чиқиб кетадилар.

Мажоритар сайлов тизимининг икки тури мавжуд: мутлақ ва нисбий. Мажоритар сайлов тизими бўйича ҳар бир сайловчи фақат бир овозга эга ва овозларнинг 50 фоиздан кўпроғини олган (мутлақ мажоритар сайлов тизими) ёки рақибига нисбатан кўп овоз олган (нисбий мажоритар сайлов тизими) номзод депутат этиб сайланган ҳолда парламент аъзолари таркибига киради. Шу ўринда мажоритар сайлов тизимининг камчилиги намоён бўлади – озчиликни ташкил этувчилар вакиллик органига сайланмайдилар. Лекин айти вақтда овозларнинг кўпчилигини олган номзод депутат бўлади.

Шу билан бирга бу тизимнинг устунлик томони ҳам мавжуд: парламент барқарор кўпчиликдан ташкил топади. Сабаби шундаки, бирон-бир партия мамлакат бўйича овозларнинг 51 фоизни қўлга киритса, у парламентдаги барча овозларнинг 100 фоизни олади. Чунки қолган барча овозлар инобатга олинмайди. Бундан келиб чиқувчи хулоса шундаки, иложи борица кўпроқ сайлов округларида ғалабани қўлга киритиш керак бўлади.

Мажоритар сайлов тизимида сайлов ҳудуди парламентдаги мандатлар сонига мувофиқ тарзда сайлов округларига бўлинади. Номзодлар тегишли жойдаги партиялар ёки маълум миқдордаги фуқаролар томонидан сайлов округида кўрсатилади. Сайлов округида кўрсатилган номзодларга тўғридан-тўғри овоз берилади.

Бу сайлов тизими икки партияли тизимга ва бир партиянинг ҳукмронлигига олиб келади, бунда ҳукуматни шакллантириш жуда осон кечади, кучли ҳукумат шакллантирилади, бир ёқлама ҳукумат сиёсати юритилади.

Пропорционал сайлов тизимида бир партия томонидан парламентга жўнатиладиган депутатлар сони партиянинг номзодлари рўйхатига берилган сайловчилар овозлари сонига

боғлиқ бўлади. Ушбу сайлов тизимини шартли равишда «*рўйхат бўйича сайлов тизими*» деб ҳам аташ мумкин. Бу тизимнинг афзалликларидан бири шундаки, ҳар бир сиёсий йўналиш сайловчилар томонидан уларни қўллаб-қувватлашнинг даражасига кўра парламентда ўз ўрнини топади.

Парламентга бўлган пропорционал сайловларда овозларнинг 10 фоизини, демак парламентдаги ўринларнинг 10 фоизини эгаллаган партия сайланади. Пропорционал сайлов тизимида (масалан, Италияда) ҳам фақат бир овоз берилади. Лекин бунда энг кўп овоз тўплаган партиянинг вакилларигина депутат сифатида парламент аъзолари таркибига киради. Бу тизимнинг устунлиги шундаки, камчиликни ташкил этувчилар ҳам парламентда ўз вакилларига эга бўладилар. Бироқ бу тизим парламентда нобарқарор кўпчилик ва кўплаб партияларнинг юзага келишига олиб келади, чунки парламентда ўз вакилларига эга бўлиш учун ҳар бир партияга оз миқдордаги овозлар ҳам етарли бўлади.

Бу тизимда сайлов ҳудуди ягона ҳисобланиб, у сайлов округлари ва шу кабиларга бўлинмайди. Ҳар бир партия ўз номзодлари кўрсатилган битта ҳудуд ёки ўлка рўйхатини тақдим этадилар. Сайловчилар бир партияга тегишли ўлка рўйхати бўйича сайлайдилар. Партия учун берилган овозларнинг фоиздаги ҳиссаси уларнинг парламентдаги мандатлари сонига тўғри келади. Бу ҳисса номзодларга уларнинг рўйхатда эгаллаган ўрнига кўра тақсимлаб чиқилади. Пропорционал сайлов тизимининг афзаллиги шунда намоён бўладики, бу сайлов тизимида барча сайловчилар овозлари ва сайланган партиялар инobatга олинади.

Ўзбекистоннинг Асосий қонунида умумий сайлов тамойиллари тўғрисидаги нормалар белгиланган (117-модда) бўлса-да, Асосий қонунда сайлов тизими тўғрисида аниқ белгиланган ҳуқуқий меъёр мавжуд эмас. Асосий қонуннинг 117-моддаси сайлов учун ҳам, депутатлар учун ҳам бирламчи нормади.

Ўзбекистон сайлов тизимининг асоси ва бирламчи манбаси сифатида дастлаб Ўзбекистон Республикасининг

Конституциясини тилга олиш ўринлидир. Асосий қонунда партиялар тўғрисида, Олий Мажлис палаталарининг ваколатлари, сайлов ҳуқуқи тамойиллари, Президентни сайлаш ва унинг ваколатлари ва бошқа масалалар ҳуқуқий тартибга солинган. Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи ва умуман сайлов билан боғлиқ масалалар Конституциядан ташқари қуйидаги қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади:

- «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонун (янги таҳрири), 2004 йил 27 август.

- «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги қонун, 1994 йил 5 май.

- «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонун, 1994 йил 5 май.

- «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида»ги қонун, 2004 йил 2 декабрь.

- «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгаши депутатининг мақоми тўғрисида»ги қонун, 2004 йил 2 декабрь.

- «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги қонун ва бошқа қонун ҳужжатлари.

Демократик қонунийлик халқнинг сайловлардаги кенг иштироки орқали парламентдаги вакилларнинг мунтазам алмашиб туришини тақазо қилади. Сайловларнинг мунтазамлиги демократия тамойилининг мазмунига киради. Олий Мажлис сайловларининг давомийлиги Асосий қонун 76-моддасининг 3-қисмига кўра, беш йилни ташкил этса, Ўзбекистон Президенти сайловининг давомийлиги Конституция 90-моддасининг 2-қисмига кўра, етти йилни ташкил этади. Бу ҳуқуқий меъёрни ўзгартириш Асосий қонунни ўзгартириш орқали кечадиган жараён дур. Сайловлар умумий, тўғридан-тўғри, эркин, тенг ва яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади.

Сайловларнинг қонунийлик ва назорат функциялари Ўзбекистон Асосий қонуни 90-моддасининг 2-қисмида ва 117-моддасида белгиланган қуйидаги сайлов ҳуқуқининг тамойиллари орқали кафолатланади.

• Умумий сайлов ҳуқуқи.

Мамлакат ҳар бир фуқаросининг сайловда иштирок этиши умумий сайлов ҳуқуқи деб аталади. Ягона умумий чеклов – сайлов ёшига етишдир. Аҳолининг барча гуруҳлари актив (фаол) ва пассив сайлов ҳуқуқига эга. Мазкур тамойилнинг мазмуни шундан иборатки, давлатнинг барча фуқаролари жинси, даромади, ирки, тили, миллати ва шу қабилардан қатъи назар актив ва пассив сайлов ҳуқуқига эгадирлар.

Актив сайлов ҳуқуқи деганда, бирор шахснинг сайлаш ҳуқуқи тушунилади. Актив сайлов ҳуқуқи бўйича барча масалалар қонунлар билан тартибга солинган. Қимқи актив сайлов ҳуқуқига эга бўлса, у сайлаши мумкин.

Пассив сайлов ҳуқуқи, яъни депутатликка (ёки президентликка) сайланиш ҳуқуқига қуйидаги талабларни бажара оладиган барча шахслар эгадирлар: шахс 21 ёшга тўлган бўлиши (махаллий Кенгаш депутатлигига), Асосий қонуннинг 77-моддаси тўртинчи қисмида белгилангани бўйича 25 ёшга тўлган бўлиши ва Ўзбекистон ҳудудида сайлов қунига қадар камида беш йил муқим яшаган бўлиши (депутат ёки сенатор бўлиш учун), 90-модданинг биринчи қисми бўйича 35 ёшдан кичик бўлмаслиги, давлат тилини яхши билиши ва сайловгача Ўзбекистон ҳудудида камида 10 йил муқим яшаётган бўлиши (Президент сайловида) лозим.

• Тўғридан-тўғри (бевосита) сайлов ҳуқуқи.

Бевосита ёки тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи деганда, сайловчиларнинг ўзлари томонидан номзодларни тўғридан-тўғри сайлашлари тушунилади. Ўзбекистонда сайловлар тўғридан-тўғри сайловлар асосида амалга оширилади. Мазкур тамойилнинг мазмуни шундан иборатки, сайловчи ўзи хоҳлаган номзодни бевосита сайлайди, яъни ўзи танлаган номзодга (ўртада турувчи ўзга шахслар орқали сайламасдан) тўғридан-тўғри овоз беради. Буни депутатларни сайлашда ўртада турувчи шахслар тизимининг тақиқланиши деб тушунса бўлади. Билвосита сайлов ҳуқуқида сайлов натижалари бирор лавозимнинг тўғридан-тўғри эгалланишига олиб келмайди. Сайловчилар дастлаб маълум шахсларни сайлайдилар. Бунга

мисол қилиб Америка Қўшма Штатларини келтириш мумкин. Бунда сайловчи-фуқаролар дастлаб тегишли шахслардан иборат сайловчилар жамоасини сайлайди ва бу жамоа эса ўз навбатида, АҚШ Президентини сайлайди.

• **Эркин сайлов ҳуқуқи.**

Маълум партия ёки маълум шахсга овоз беришда сайловчига ҳеч бир тарзда ва ҳеч бир томондан босим ўтказиш мумкин эмас. Бундан ташқари сайловчи турли дастурларга эга бўлган бир қанча мустақил партиялар ва номзодлар орасидан ўзи танлай олиш имкониятига эга бўлиши лозим. Овоз берувчиларнинг кимга овоз бераётганликларини назорат қилиш мумкин эмас. Ўзбекистонда бўладиган сайловларда овоз бериш мажбурияти мавжуд эмас. Сайловда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган фуқаро, агар сайловда иштирок этмаса, жазога тортилмайди. Баъзи давлатларда, масалан, Европа Иттифоқининг бир қатор аъзо-давлатларида фуқароларнинг сайловларда иштирок этиш мажбурияти бор.

Австриянинг «Федерал конституциявий қонун»ининг 26-моддаси, 1-қисмининг иккинчи гапида «Ўлка қонуни билан белгиланган Федерация ўлкаларида сайловларда иштирок этиш мажбурияти мавжуд»¹ дейилган. Бельгия Конституциясининг 62-моддаси иккинчи қисмида: «Овоз бериш мажбурий ва яшириндир. У, қонунларда белгиланган истисно ҳоллардан ташқари, коммунада бўлиб ўтади», деган ҳуқуқий норма белгилаб қўйилган². Люксембург Конституциясининг 51-моддаси бешинчи қисмида «Депутатлар сўзсиз умумий сайлов ҳуқуқи асосида сайланадилар»³ дейилган бўлса, Греция Конституциясининг 51-моддаси бешинчи қисмида «Овоз бериш

¹ *Конституции мира: Сборник конституций государств мира. Т.1./Составители и авторы введения, вступительных статей У. Таджиханов и А.Х. Саъдов. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997, стр. 65.*

² *Конституции мира: Сборник конституций государств мира. Т.6./Составители и авторы введения, вступительных статей У. Таджиханов и А.Х. Саъдов. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1998, стр. 18.*

³ *Конституции мира: Сборник конституций государств мира. Т.6./Составители и авторы введения, вступительных статей У. Таджиханов и А.Х. Саъдов. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1998, стр. 152.*

мажбурийдир»¹ дейилган. Бу давлатларда фаол сайлов ҳуқуқидан фойдаланмаган ва бунинг учун етарли сабаблари мавжуд бўлмаган фуқаролар жарима тўлайдилар.

• **Тенг сайлов ҳуқуқи.**

Бу тамойилга бутун сайлов жараёнида барча партиялар, номзодлар ва сайловчилар амал қиладилар ҳамда овозларни ҳисоблашда ҳам мазкур тамойилга таянилади. Ҳар бир сайловчи тенг – бир овозга эга (117-модда, 1-қисм). Бундан ташқари сайловнинг тенглиги овозлар имконияти тенглигини ҳам англатади, яъни парламентдаги ўринларни тақсимлашда берилган ҳар бир овоз тенг ҳисобга олинади лозим. Ҳар бир овоз тенг ҳисобланади, яъни ҳар бир овоз тенг қимматга эга ва тенг баҳоланади. Бу эса классик сайлов ҳуқуқининг тақиқланишини англатади.

Асосий қонун 117-моддасининг 2-қисмида сайлов ҳуқуқининг тамойиллари қаторида тенг сайлов ҳуқуқи ҳам ёритилган: «*Сайловлар умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади. Ўзбекистон Республикасининг ўн саккиз ёшга тўлган фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадирлар*».

Бунда сайловлардаги тенглик, яъни сайлов ҳуқуқи тенглиги кафолатланган. Бу аввало фуқаролар томонидан қаралганда, актив сайлов ҳуқуқида берилган овозларнинг тенг ҳисобланишини англатади. Ҳар бир фуқаро тенг овоз сонига эга.

Сайлов ҳуқуқи тенглиги пассив сайлов ҳуқуқини ҳам камраб олади. Тенг сайлов ҳуқуқи фуқароларга (сайловчиларга) нисбатан ҳам, сиёсий партияларга нисбатан ҳам тенг юридик аҳамиятга эга. Овозларнинг тенг ҳисобланиши тенг катталиқдаги сайлов округларини тузишни ҳам камраб олади. Бунинг натижасида ҳар бир депутат бир хил (тенг) миқдордаги сайловчилар манфаатини ҳимоя қилиш имконияти яратилади.

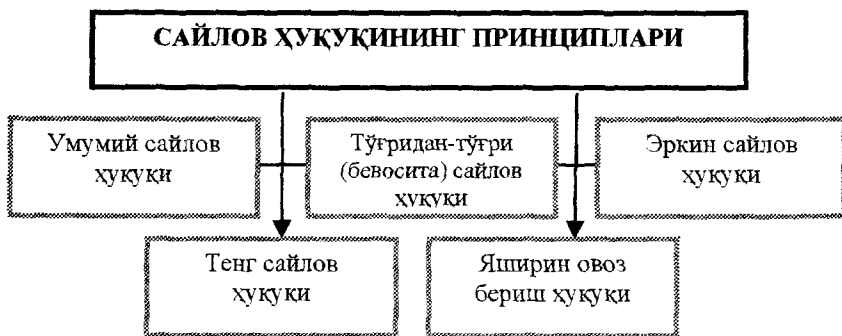
---

¹ *Конституция мира: Сборник конституций государств мира. Т.2./Составители и авторы введения, вступительных статей У. Таджиханов и А.Х. Саидов. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997, стр. 36.*

Шунга кўра аҳоли сонининг турлича ўзгаришига қараб сайлов округларини янгидан ташкил этиш амалга оширилади.

• **Яширин овоз бериш ҳуқуқи.**

Яширин сайлов ҳуқуқининг мазмуни шундан иборатки, маълум бир сайловчининг қандай ва қимми сайлаганлигини назорат қилиш мумкин эмас. Бир хил кўринишга эга бўлган сайлов бюллетени, сайлов хоналари, муҳрланган сайлов кутилари ва шу қабила овоз бериш жараёнида назорат қилинмайди ва кузатилмайди. Сайловчига таъсир ўтказилмаслиги учун сайловчи яширин тарзда овоз беради.

17-расм. Сайлов ҳуқуқининг тамойиллари

Ўзбекистон сайлов қонунчилиги тараққиётида учта асосий босқични ажратиб кўрсатадилар¹.

1-босқич Конституциянинг қабул қилинишидан Олий Мажлиснинг амалда шакллангунича бўлган даврни ўз ичига олади (1992 йилнинг 8 декабридан 1995 йилнинг январигача). Бу босқичда «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида» қонун (1993.23.12.) қабул қилинди. Ислоҳотларнинг ўша босқичида дунёда мавжуд кўппартияли сайловларни ташкил этиш тажрибаси ўрганилиб, юқори номи тилга олинган қонунда ўз аксини топди. Бу босқич яна бир муҳим ҳужжатнинг қабул қилинганлиги билан ҳам

¹ Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва сайлов тизими. Маъсум муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Х. Рустамбоев. – Т.: ТДҲИ нашриёти, 2005, 5-б.

ифодаланади. Бу «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонундир (1994.05.05.). Мазкур қонун халқаро ҳуқуқ нормаларида стандарт сифатида ақс эттирилган сайловчиларнинг ўз хоҳиш-истакларини эркин ифода этиш каби муҳим қатъий меъёрни мустаҳкамлади. 1994 йилда мамлакатимизда кўп партиявийлик асосида парламентга сайловлар бўлиб ўтди. Сайлов натижаларига кўра, 1-чақириқ Олий Мажлис таркибида учта йирик сиёсий партиянинг фракцияси фаолият юритадиган бўлди.

2-босқич сайлов қонунчилиги тараққиётидаги 1995–2000 йилларни ўз ичига қамраб олади. Бу даврда қатор амалий ишлар қилинди. Хусусан, «Марказий сайлов комиссияси тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши (1998.30.04.) асосида бундай Комиссиянинг ташкил этилиши асослантирилди. Ўзбекистон сайлов тарихида биринчи бор Марказий сайлов комиссияси тузилди.

1996 йилнинг декабрида «Сиёсий партиялар тўғрисида» қонун қабул қилинди. Мазкур қонун 1999 йилда мамлакатимиз парламенти – Олий Мажлисга бўлган сайловларда ўта муҳим роль ўйнади. Сиёсий партиялар тобора тобланиб бораётган кенг рақобат майдонига айланган курашга чиқдилар. Бунинг натижасида эса тажрибали ва муносиб номзодларнинг партия сафларидан отилиб чиқишларига замин ҳозирланди.

Ғарб сайлов тизимида, масалан, Германия Бундестагига сайловлар жараёнида «беш фоизлик тўсик» амал қилади. Ўзбекистонда сайлов қонунчилиги тараққиётининг иккинчи босқичида мавжуд бўлган «беш фоизлик тўсик» чиқариб ташланди. Бу ҳам сайловларнинг янада демократлашувига замин ҳозирлаган омиллардан бири бўлди.

3-босқичнинг асосий мақсадини мамлакатимизда парламентнинг икки палатали парламентга айлантирилиши ташкил этди. 2004 йил 26 декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига, 2005 йил 17-20 январь кунлари эса Олий Мажлиснинг Сенатига сайловлар бўлиб ўтди. 2005 йил 27 январда Ўзбекистон Республикаси

йиллигига бағишланган қўшма мажлисида қилган маърузада.¹ Мазкур вазифани ҳал этиш мақсадида парламентдаги кўпчилик ва парламентдаги мухолифат мақомини қонуний тарзда белгилаш борасида, сиёсий партиялар фракциялари раҳбарларини Қонунчилик палатаси Спикерининг ўринбосари этиб сайлаш бўйича ташкилий-ҳуқуқий чоралар кўрилганлиги таъкидланди. Бу ўринда гап «Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш, мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партиялар ролини кучайтириш тўғрисида»ги конституциявий қонуннинг қабул қилинганлиги хусусида бормоқда.

Демократия – халқ ҳокимиятир, яъни давлат ҳокимиятининг манбаи халқдир. Демократия – халқ орқали амалга ошириладиган ҳокимият, яъни давлат ҳокимиятини рўёбга чиқариш халқ орқали кечадиган жараён дир. Демократия – халқ учун ҳокимият, яъни халқ манфаатлари йўлида амалга ошириладиган ҳокимият дир. Буларнинг барчаси шахсларни сайлаш ёки лавозимидан озод этиш, тегишли масалаларни овозга қўйиш орқали рўёбга чиқарилади.

Умумий, сайловлар жамиятнинг тузилиши, сиёсий тизим (бошқарув тизими) ва партия тизими га ўз таъсирини кўрсатади.

3.1.2. Нодавлат нотижорат ташкилотлари

Биз фуқаролик жамиятини шакллантиришни мақсад қилган эканмиз, жамоат бирлашмалари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, жумладан, фондларнинг аҳамияти ортиб бораверади. Сўнгги йилларда «Жамоат фондлари тўғрисида»ги қонун ва «Ҳомийлик тўғрисида»ги қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишига кўмаклашиш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарори ва бошқа тегишли ҳужжатлар қабул қилинди ва улар фуқаролик жамияти институтларининг ижтимоий фаоллигини кучайтиришда муҳим омил воситасини

¹ Каримов И. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маъруза, 2007 йил 30 август.

ўтамоқда. «Атрофимиздаги ҳавони ҳеч ким ҳис қилмайди, унинг йўқ бўлиши эса бирданига сезилади. Касаба уюшмалари ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин»¹.

Республикамизда фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг янада жадал ривожланишида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг «Нодавлат нотижорат ташкилотларини, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қўшма қарори муҳим аҳамият касб этди.

Жамоат ташкилотлари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш соҳасидаги ижобий жараёнларнинг тамал тоши сифатида 1991 йилда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги қонунини кўрсатиб ўтиш мумкин. Мазкур қонунда илк маротаба жамоат бирлашмаси (ташкilotи) институтига ҳуқуқий таъриф берилиши билан бирга, уни ташкил этиш мақсади, фаолияти тамойиллари ҳамда ҳуқуқ ва мажбуриятлар доираси белгилаб берилди. Қонунда белгилаб қўйилган шакллардаги ҳар қандай жамоат ташкилотини камида ўн нафар фуқаронинг ташаббуси билан тузиш тартиби мустақкамлаб қўйилди².

Ушбу қонунга мустақиллик йилларида киритилган бир қатор ўзгартиришлар баробарида жамиятда олиб борилаётган ислохотларга ҳамоханг тарзда жамоат ташкилотларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари доираси ҳам кенгайиб борди. Қонунга биноан, улар ўзларининг ички тузилмасини, мақсади, фаолият олиб бориш шакли ва усулларини танлашда ҳамда уставларини қабул қилишда мустақил эканликлари белгилаб қўйилди.

Жамоат ташкилотлари манфаатларига дахлдор бўлган масалалар давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўз ўзини бошқариш органлари томонидан тегишли жамоат ташкилотлари иштироқи ёки келишуви асосида ҳал этиладиган бўлди. Шу билан бирга,

¹ Соколов Е.А. Меҳнат ва ҳуқуқ ёки корхоналар ходимлари ўз меҳнат ҳуқуқи ва кафолатларини қандай ҳимоя қилишлари керак: Аҳоли учун юридик қўлланма. / Масъул муҳаррир: Ғ.Ю. Хамидов; таржумон Х.М. Нишонов/. – Т.: Тўғон-Ўқбел, 2009, 455-б.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги қонунини // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашнинг Ахборотномаси. 1991. – № 4, 76-модда.

давлат жамоат ташкилотларининг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқларига риоя этилишини таъминлаши, уларнинг фаолиятига ҳар томонлама қўмаклашиши, хусусан, солиқ ва бошқа масалаларда имтиёзлар бериши лозимлиги белгилаб қўйилди

Шуни ҳам айтиш керакки, Президентимиз ўз маърузасида таъкидлаганидек, Олий Мажлис ҳузурида Жамоат фонди ва Парламент комиссияси ташкил этилган. Бу икки тузилманинг фаолияти ҳам самарали кечмоқда. Масалан, фақат кейинги уч йилнинг ўзида фуқаролик институтлари тақдим этган ижтимоий лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида Жамоат фонди томонидан 11 миллиард сўмдан ортиқ маблағ ажратилди.

Олий Мажлис ҳузуридаги Жамоат фонди томонидан Парламент комиссияси ўз таркибида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва жамоат ташкилотларининг ваколатли вакиллари билан бирга *депутатлар*¹ молиявий тузилмаларнинг масъул ходимларини бирлаштирган. Мазкур комиссия фуқаролик институтларини қўллаб-қувватлаш мақсадида давлат бюджетидан ажратиладиган маблағларни очик, аниқ ва ошкора йўналтиришни, бу маблағларни демократик асосда тақсимлашни амалга оширади.

Инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланишини амалда кенг ва тўла рўёбга чиқариш мақсадида ташкил этилган ва шу йўлда фаолият юритаётган Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Мажлис вакили (Омбудсман), Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ, «Ижтимоий фикр» жамоатчилик маркази, Амалдаги конун ҳужжатлари мониторинги институти каби бир қатор миллий институтлар ва ташкилотлар қаторида фуқаролик жамияти институтларининг янада кенгроқ таркибини яратиш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Мамлакатимизда «Қамолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси, «Соғлом авлод учун» ва «Нуроний» жамғармалари, «Ижод» фонди, Нодавлат нотижорат ташкилотлар миллий ассоциацияси ва бошқа жамоат

¹ «*Депутат*» сўзи латинча *deputatus* сўзидан келиб чиққан бўлиб, «вақил этилган» деган маънони билдиреди.

ташкilotлари самарали фаолият юритмоқда. Бироқ шу ва шунга ўхшаш фуқаролик институтларининг фаолиятини янада жонлантириш ва ривожлантириш ҳозирги куннинг ўта муҳим вазифаларидан биридир. Бундай долзарб вазифанинг бажарилиши йўлида бир қатор амалий ишлар қилинди.

Фуқаролик жамияти институтларининг ролини ва аҳамиятини оширишга ҳисса қўшаётган 200 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Бироқ бу йўлда қилинадиган ишлар ҳали талайгина. Чунки бундай вазифаларнинг долзарб аҳамият касб этиши ҳеч кимга сир бўлмагани ҳолда уларнинг сўзсиз ижобий ечими ҳаётий заруратдан ўзга нарса эмас. Чунки моҳият эътибори билан фуқаролик жамияти давлатни ва унинг органлари фаолиятини назорат қилади. Шунинг учун ҳам у зарурдир. Бу зарурат маълум асослар мавжуд бўлган тақдирдагина ўз ҳаётий ифодасини топиши мумкин.

Жамоатчилик назорати касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, истеъмолчиларнинг уюшмалари ва шу қабилар орқали амалга оширилади. Булар халқнинг давлат ҳокимияти билан ўзаро мулоқотини таъминлаб берувчи «кўприк»дир. Бундай кўприкнинг мавжуд бўлиши ва унинг яхши тараққий этиши демократик, ҳуқуқий давлат куришни мақсад қилган жамият учун жуда муҳим вазифа, чунки халқнинг давлат ҳокимияти билан ўзаро мулоқотининг йўлга қўйилиши демократия учун асосий омил ҳисобланади. Лекин бундай мулоқотнинг йўлга қўйилиши анча қийин масала. Бу борада давлатнинг ҳам, жамоатчиликнинг ҳам фаоллиги зарур. Мамлакатимиз раҳбарининг илгари сурган таклифлари ана шундай заруратнинг давлат томонидан амалга оширилаётган ҳаётий ифодаларидан биридир.

Нодавлат нотижорат ташкilotларини «*учинчи сектор*» деб ҳам атайдилар. Шу ўринда айтиш керакки, «*биринчи сектор*» дейилганда давлат ва «*иккинчи сектор*» дейилганда тижорат сектори (шахсий сектор деб ҳам аталади) назарда тутилади. Республикамизда нодавлат нотижорат ташкilotларига оид Миллий ассоциация уюшмаси мавжуд.

Маълумки, ҳар қандай ташкилий тузилманинг моҳияти ва мазмуни у олиб борадиган функциялар ва фаолият йўналишларида ёрқин ифодаланadi.

Жамоат ташкилотларининг функциялари ҳам уларнинг жамият ҳаётига нисбатан муайян фаолиятни амалга оширишлари орқали таъсир кўрсатишларида намоён бўлади, шубҳасиз. Жамоат ташкилотларда амалга оширилаётган демократик ислохотларнинг самараси ва давомийлигини таъминлаш борасидаги фаолиятни куйидаги йўналишлар бўйича таҳлил этиш мумкин:

Биринчидан, фуқаролик жамиятининг муҳим таркибий институти ҳисобланадиган жамоат ташкилотларининг бирламчи ва асосий функцияси, уларнинг давлат ҳокимиятини муайян даражада чегаралаш, яъни давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш эканлигини эътироф этиш жоиз. Айтиш мумкинки, жамоат ташкилотларининг роли айнан демократик жараёнларнинг ривожланиш даврида уни қўллаб-қувватлаш ва мустаҳкамлашда кўринади.

Иккинчидан, мамлакатимизда жамиятни демократлаштириш ва ислох қилиш жараёнида сиёсий партиялар муҳим функцияларни амалга оширадilar. Сиёсий партияларнинг асосий функцияси алоҳида олинган фуқаролар, ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатларини бирлаштириб, уларни сиёсий манфаатлар мажмуаси даражасига кўтариш, шунингдек, бу уйғунлашган манфаатларнинг жамият учун бир хилда аҳамият касб этишини таъминлай олишдир.

Бугунги кунда мамлакатимизда фаолият юритаётган сиёсий партиялар мавжуд конституциявий ҳуқуқ меъёрлари доирасида, шунингдек, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига дахл қилмаган ҳолда шаклланиб келаётган сиёсий жараёнлар ва муносабатлар тамойиллари доирасида муқобил сиёсий йўлларни ифода этувчи восита сифатида фаолият кўрсатиб келмоқда.

Ҳар бир партиянинг ўз дастури ва мақсадларига мос равишда назарий, мафкуравий, сиёсий ва ташкилий

функциялари бўлиб, улар партия фаолияти ва ички ҳаётининг ажралмас қисмидир.

Учинчидан, жамоат ташкилотларининг энг оммавий шаклларида бири ҳисобланган касаба уюшмалари жамиятнинг ижтимоий тараққиётига сезиларли даражада таъсир ўтказдилар.

Таъкидлаш жоизки, ушбу институтнинг ижтимоий жараёнлардаги таъсири фақатгина меҳнат муносабатлари билан чегараланиб қолмасдан, балки ундан ҳам кенгрок доирага қаратилган.

3.1.3. Омбудсман

2004 йил 27 августда «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида» қонун қабул қилинди¹. Жаҳоннинг ривожланган давлатларида инсон ҳуқуқларига риоя қилиш ва уларни ҳимоя қилиш воситаси сифатида Омбудсман² институти ташкил этилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) мансабдор шахс бўлиб, унга давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахслар томонидан инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан парламент назоратини таъминлаш ваколатлари берилган.

Ўзбекистон Республикасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили институти инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг мавжуд шакллари ҳамда воситаларини тўлдиради. Омбудсман Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ва уларни халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлаштиришга, халқаро

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида»ги қонуни (янги таҳрири). // «Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами», 2004, 38-сон, 420-модда.

² «Омбудсман» сўзи шведча «ombudsman» сўзидан олинган бўлиб, «бирон қиши манфаатларининг вакили» деган маънони билдиради. Омбудсман лавозими дунёда биринчи марта 1709 йилда Швеция қироллиги ҳузурида жорий қилинган. Ҳозирги вақтда у жаҳоннинг 110 дан ортиқ мамлакатда мавжуд.

хамкорликни ривожлантиришга хизмат қилади, фуқароларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ижтимоий онгини оширишга кўмаклашади. Омбудсман ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлари, бошқа қонун ҳужжатларига, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига, шунингдек, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган тамойиллари ва меъёрларига амал қилади.

Омбудсман ўз ваколатларини мустақил ҳамда давлат органлари ва мансабдор шахсларга тобе бўлмаган тарзда амалга оширади ва у Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳисобдордир.

Омбудсман Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ва Сенати томонидан беш йил муддатга сайланади. Омбудсман лавозимига номзод Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари кўриб чиқиши учун Ўзбекистон Президенти томонидан киритилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг ва Сенатининг Омбудсманни сайлаш тўғрисидаги қарори палаталарнинг мажлисларида Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатлари ҳамда Сенати аъзолари умумий сонининг кўпчилик овози билан қабул қилинади.

Омбудсман номзоди Олий Мажлис палаталарининг мажлисларида кўриб чиқилганидан кейин бу масала юзасидан қабул қилинган узил-кесил қарор Ўзбекистон Президентига юборилади. Омбудсман ўзининг ваколатлари муддати тугагач, янги омбудсман сайлангунига қадар ўз вазифасини бажаришни давом эттириб туради.

Сайланиш куни 25 ёшга тўлган, камида 5 йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикасининг фуқароси Омбудсман лавозимига сайланиши мумкин.

Омбудсманнинг ҳисоботи ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг мажлисларида эшитилади. Омбудсманнинг йиллик ҳисоботи белгиланган тартибда эълон қилинади. Омбудсман инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасидаги халқаро шартномаларнинг

бажарилиши юзасидан Ўзбекистон Республикасининг йиллик маърузаларини тайёрлашда иштирок этади.

Омбудсман Ўзбекистон фуқароларининг ҳамда Ўзбекистон ҳудудидаги чет эл фуқарolari ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини бузаётган ташкилотлар ёки мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари ёхуд ҳаракатсизлиги устидан берган шикоятларини кўриб чиқади ва у ўз текширувини ўтказиш ҳуқуқига эга.

Омбудсман суднинг ваколат доирасига кирадиган масалаларни кўриб чиқмайди.

Омбудсман арз қилувчига ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги маълум бўлиб қолган пайдан эътиборан ёки арз қилувчи, агар у ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг бошқа воситаларидан фойдаланган ҳамда қабул қилинган қарорлардан қаноатланмаган бўлса, ўз шикояти бўйича қабул қилинган охириги қарордан хабар топган пайдан эътиборан бир йил давомида берилган шикоятларни кўриб чиқади.

3.1.4. Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида асосан 1996 йил 31 октябрда Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ташкил этилди¹. Бу марказ ижро этувчи ҳокимиятнинг таркибий қисми бўлиб, у инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи ташкилот сифатида фаолият кўрсатади. Миллий марказнинг асосий вазифаси инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилиш, барча аҳолининг инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятини оширишга хизмат қилишдан иборат.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази – ҳуқуқни ҳимоя қилиш фаолиятини инсон

---

¹ Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказини тузиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони //Халқ сўзи, 1997 йил 3 ноябрь.

ҳуқуқлари бўйича халқаро Билль асосида мувофиқлаштирувчи давлат ташкилотидир.

Марказнинг асосий мақсади – устувор вазифаларни ҳар томонлама ҳал этиш йўли билан инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Миллий фаолият дастурини – ҳуқуқ ва эркинликларни ҳимоя этишнинг кўп жиҳатли тизимини ишлаб чиқиш ва ҳаётга татбиқ этиш, жумладан:

1) инсон ҳуқуқлари соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш;

2) ҳуқуқий ёрам кўрсатиш ва инсон ҳуқуқларини суд йўли билан ҳимоя қилиш;

3) инсон ҳуқуқларини суддан ташқари ҳимоя қилиш тизимини яратиш;

4) қуйидаги шахслар ҳуқуқини ҳимоя қилиш стратегиясини ишлаб чиқиш:

- аҳолининг ижтимоий кам таъминланган қатламлари;
- экологик офат минтақаларида яшовчи аҳоли;
- диндорлар, турли дин вакиллари;
- озодликдан маҳрум этилган шахслар;
- ҳарбий хизматчилар.

5) инсон ҳуқуқлари бўйича ноҳуқумат ташкилотлари фаолиятларининг самарали шаклларини ривожлантириш;

6) инсон ҳуқуқларига риоя қилиш кафолати сифатида ахборот олиш эркинлигини таъминлаш;

7) инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълимнинг кўп мақсадли тизимини – алоҳида ихтисослашган курслардан тортиб оммавий маълумот – танишув дастурларигача ташкил этиш;

8) Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари тизимини ривожлантириш асосида дунё ҳамжамиятига кириш йўллари шакллантиришдан иборат.

Марказ фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

1. Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги миллий фаолият дастурини ишлаб чиқиш орқали давлат ва жамоат ташкилотларининг илмий-тадқиқот, таълим ва маърифий фаолиятларини мувофиқлаштириш;

2. Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари миллий концепцияси асосида ҳуқуқий давлат миллий мафқурасини шакллантириш;

3. БМТ эълон қилган инсон ҳуқуқлари соҳасидаги барча норматив ҳужжатларни босқичма-босқич қабул қилиш орқали Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига киришининг самарали механизмини яратиш ҳисобланади.

Марказ фаолияти дастурининг асоси «Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси»да баён этилган ҳуқуқий маданиятни ривожлантиришнинг умумбашарий тамойилларидир.

Марказнинг асосий мақсад ва вазифалари қуйидагилардан иборат:

– фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари соҳасида миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқиш;

– инсон ҳуқуқлари соҳасида Ўзбекистон Республикасининг халқаро ва миллий ташкилотлар билан ҳамкорлигини ривожлантириш;

– Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқларига риоя этилиши ва бу ҳуқуқларнинг муҳофаза қилиниши юзасидан илмий маърузалар тайёрлаш;

– инсон ҳуқуқларини муҳофаза қилиш ва қўшма лойиҳаларни амалга ошириш масалалари бўйича халқаро ва ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш;

– инсон ҳуқуқлари соҳасида давлатлараро икки томонлама ва кўп томонлама битимларни ишлаб чиқиш ва эксперт баҳолаш ҳамда уларни тайёрлаш ишларида қатнашиш;

– давлат ҳокимияти ва бошқарув идораларига, шунингдек, инсон ҳуқуқлари бўйича жамоат бирлашмаларига маслаҳатлар бериб туриш;

– давлат органларига уларнинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишдаги ишларни рағбатлантириш ва муҳофаза қилиш соҳасида таклифлар бериш, тарғибот, ўқув-услубий адабиётларни нашр этиш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш;

– фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш ва ривожлантириш бўйича маълумотларнинг ахборот базасини барпо этиш;

– фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш юзасидан социологик тадқиқотлар ўтказиш ва уларда қатнашиш;

– давлат органларининг инсон ҳуқуқларига риоя этиш ва бу ҳуқуқларни муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолиятини такомиллаштириш юзасидан уларга тавсиялар тайёрлаш;

– инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилиш бўйича миллий дастурларни ишлаб чиқиш;

– аҳолининг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш стратегиясини ишлаб чиқиш;

– инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва муҳофаза қилиш соҳасида жамоатчилик ташаббусларини рағбатлантириш ва мувофиқлаштириш;

– инсон ҳуқуқлари бўйича адабиётлар, телекўрсатувлар ва радио эшиттиришлар, шунингдек, «Ўзбекистонда демократиялаш ва инсон ҳуқуқлари» даврий нашрини тайёрлаш ва уни чоп этириш;

– миллий, минтақавий ва халқаро даражада инсон ҳуқуқларига риоя этиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасида илмий тадқиқотларни ривожлантириш;

– инсон ҳуқуқлари масалаларини ўрганиш ва ўқитиш бўйича дастурлар тайёрлаш, конференциялар, семинар ва ўқув курсларини биргаликда ташкил этиш ва бу соҳада халқаро ҳамкорликни ривожлантириш;

– инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳукуматга қарашли бўлмаган ҳуқуқни муҳофаза қилиш ташкилотлари ва сиёсий партиялар билан ҳамкорлик қилиш;

– Ўзбекистан Республикаси ҳукуматининг инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини муҳофаза қилиш ва рағбатлантириш бўйича олиб бораётган фаолияти тўғрисида мамлакат аҳолисини, шунингдек, жаҳон жамоатчилигини оммавий ахборот воситалари ёрдамида хабардор қилиб бориш.

3.1.5. Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти

Ўзбекистон Олий Мажлиси Кенгашининг 1996 йил 3 декабрдаги 322-1-сонли қарорига асосан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузурида Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти ташкил этилди. Институтнинг Низомида белгилаб қўйилган асосий вазифалар қуйидагилардан иборат:

– амалдаги қонун ҳужжатларини демократия ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро нормаларга мувофиқлигини ўрганиш;

– Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларини демократия ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро нормалар ва стандартларга мувофиқлаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш;

– инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳуқуқий меъёрларни Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига жорий этиш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш;

– қонунчилик иши механизмини такомиллаштириш ва химоя қилиш бўйича ҳуқуқий тажрибани ўрганиш ва умумлаштириш, шунингдек амалдаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш;

– институтлар ва халқаро ташкилотлар билан Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари мониторинги соҳасида ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган таклифлар тайёрлаш;

– қонун лойиҳаларини илмий экспертизадан ўтказиш, шу жумладан, хорижий экспертлар ва институтларни жалб этган ҳолда экспертизалар ўтказиш;

– амалдаги қонунларнинг рўёбга чиқарилиши ва уларнинг ижросини назорат қилиш механизмини такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлаш;

– қонунчилик ишлари юзасидан жорий ва истиқболга мўлжалланган режалар ҳамда дастурларга доир таклифлар ишлаб чиқиш.

Юқорида қайд этилган вазифаларни бажариш учун институт Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қўмиталари ва комиссиялари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, вазирликлари, давлат қўмиталари ва идоралари билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Мамлакатимиз Президенти илгари сурган таклифлардан бири – «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиш таклифи. Ушбу қонунда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолиси турли қатламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий меъёрлар кўзда тутилиши даркор. Ушбу қонуннинг қабул қилиниши жамоавий меҳнат низоларини ҳал этишга ҳисса қўшади, ижтимоий барқарорликни таъминлашга кўмаклашади, ходимларнинг меҳнатга доир ҳуқуқларининг самарали қафолатланишига хизмат қилади.

Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг устувор йўналишларидан бири – нодавлат ва жамоат ташкилотларини ривожлантириш. Бугунги кунда мамлакатимизда жамият ҳаётининг турли соҳаларида фаолият юритаётган нодавлат нотижорат ташкилотларининг сони 5100 дан ортиқдир. Агар бу кўрсаткични 2000 йилдаги ҳолат билан қиёсласак, уларнинг сони икки ярим бараварга кўпайганлигини кўрамыз. Нодавлат нотижорат ташкилотлари фуқаролик жамияти институтлари тизимида марказий ўрин тутаяди.

Шунинг учун улар фаолиятини ривожлантириш, уларнинг мустақиллигини тўла таъминлаш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий, моддий-техникавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга қаратилган «Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг қафолатлари тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди. Бу қонунни қабул қилишдан мақсад

қуйидагиларда ифодаланади: ННТларни янада ривожлантириш; уларнинг мустақил иш юритишини таъминлаш; уларнинг чинакам мустақиллигини таъминлаш; уларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш; улар фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни кучайтириш; улар фаолиятини моддий-техника жиҳатдан қўллаб-қувватлашни кучайтириш.

Қасаба уюшмаларининг ижтимоий йўналтирилган функцияларининг моҳияти қуйидагиларда намоён бўлади: жамиятнинг интеграциялашувига эришиш; ишлаб чиқариш демократиясини ривожлантириш орқали фуқаролик жамиятини шакллантириш; давлатнинг ижтимоий соҳадаги сийосатини шакллантиришга қўмаклашиш; жамиятнинг меҳнат потенциалларини сақлаш ва ривожлантириш; бозор муносабатларини ривожлантириш, меҳнат бозорини шакллантириш; жамиятда инсон кадр-қимматини ошириш ва меҳнат фаолиятини ривожлантириш.

Мамлакатимизда ижтимоий воқеликнинг жадал суръатларда ривожланиб бориши, жамиятда олиб борилаётган кенг қамровли ислохотлар фуқаролик жамиятининг асосий институтларининг янги функцияларини шаклланишига олиб келмоқда.

Ҳозирги кунда деярли барча жамоат ташкилотлари мамлакатни демократик йўналишда ривожлантириш, муайян соҳалар юзасидан инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан самарали назорат ўрнатиш каби масалаларга ўзларининг асосий фаолият йўналишлари сифатида қарамоқдалар. Жамоат ташкилотларига бирлашган фуқаролар улар орқали ўзларининг турли хил манфаат ва ҳуқуқларини амалга оширишни кўзлайдилар. Бундай шароитда жамоат ташкилотлари олдида фуқароларнинг давлат ишларини амалга оширишда иштирокларини таъминлаш ҳамда уларнинг мавжуд қонунчиликка нисбатан ижобий муносабатларини шакллантириш ва шу орқали уларни қонунга итоаткор шахс сифатида тарбиялаш каби янги вазифалар қўйилмоқда.

Жамият тараққийетининг ҳар бир босқичида инсоният олдига муайян мақсад ва вазифаларнинг қўйилиши ҳамда янгидан-янги муаммоларнинг юзага келиши, ўз навбатида, жамоат ташкилотлари фаолият йўналишларининг ўзгариб бориши, ўз-ўзидан унинг ўзгача моҳият касб этишига олиб келади. Бинобарин, жамоат ташкилотлари бугунги кунда жамиятни демократлаштириш ва ислоҳ қилиш жараёнининг ажралмас ва зарурий бўғинига айланиб бормоқда. Бундай шароитда уларнинг функциялари доираси кенгайиб бориши ҳамда турли хил шаклларда намоён бўлиши объектив хусусиятга эгадир.

Инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланишини амалда кенг ва тўла рўёбга чиқариш мақсадида ташкил этилган ва шу йўлда фаолият юритаётган Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Мажлис вакили (Омбудсман), Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ, «Ижтимоий фикр» жамоатчилик маркази, Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти каби бир қатор миллий институтлар ва ташкилотлар қаторида фуқаролик жамияти институтларининг янада кенгроқ таркибини яратиш алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, Ўзбекистон хотин-қизлар кўмитаси, «Соғлом авлод учун» ва «Нуроний» жамғармалари, «Ижод» фонди, Нодавлат нотижорат ташкилотлар миллий ассоциацияси ва бошқа жамоат ташкилотлари самарали фаолият юритмоқда. Бироқ шу ва шунга ўхшаш фуқаролик институтларининг фаолиятини янада жонлантириш ва ривожлантириш ҳозирги куннинг ўта муҳим вазифаларидан биридир. Бундай долзарб вазифанинг бажарилиши йўлида бир қатор амалий ишлар қилинди. Фуқаролик жамияти институтларининг ролини ва аҳамиятини оширишга ҳисса қўшаётган 200 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилинди.

Бироқ бу йўлда қилинадиган ишлар ҳали талайгина. Чунки бундай вазифаларнинг долзарб аҳамият касб этиши ҳеч кимга сир бўлмагани ҳолда уларнинг сўзсиз ижобий ечими ҳаётий

заруратдан ўзга нарса эмас. Чунки моҳият эътибори билан фуқаролик жамияти давлатни ва унинг органлари фаолиятини назорат қилади. Шунинг учун ҳам у зарурдир. Бу зарурат маълум асослар мавжуд бўлган тақдирдагина ўз ҳаётий ифодасини топиши мумкин. Жамоатчилик назорати касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, истеъмолчиларнинг уюшмалари ва шу кабилар орқали амалга оширилади.

Булар халқнинг давлат ҳокимияти билан ўзаро мулоқотини таъминлаб берувчи «кўприк»дир. Бундай кўприкнинг мавжуд бўлиши ва унинг яхши тараққий этиши демократик, ҳуқуқий давлат куришни мақсад қилган жамият учун жуда муҳим вазифа, чунки халқнинг давлат ҳокимияти билан ўзаро мулоқотининг йўлга қўйилиши демократия учун асосий омил ҳисобланади. Лекин бундай мулоқотнинг йўлга қўйилиши анча қийин масала. Бу борада давлатнинг ҳам, жамоатчиликнинг ҳам фаоллиги зарур. Мамлакатимиз раҳбарининг илгари сурган тақлифлари ана шундай заруратнинг давлат томонидан амалга оширилаётган ҳаётий ифодаларидан биридир.

3.1.6. Маҳалла – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти

Мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат куриш жараёнида фуқаролик жамиятининг муҳим таркибий қисми ҳисобланган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан бири – маҳалланинг ўрни бекиёсдир. Маҳалла – бу шарқона «демократия дарсхонаси». Ўзбекистонда фуқаролар йиғинлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳаллаларнинг сони 10 мингдан ортиқни ташкил этади. «Маҳалла» сўзи арабча «маҳал» сўзидан олинган бўлиб «истиқомат қиладиган жой», «ҳудуд» маъноларини билдиради¹.

Тарихчи олим Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий «Бухоро тарихи» асарида бундан 1100 йил илгари маҳалла халқ бошқаруви бўлганлигини ёзган эди. «Маҳалла»

¹ Қаранг: Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари/Масъул муҳаррир А. Муҳаммаджонов. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005, 37-б.

атамасига Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Кутадғу билиг»¹ асарларида ҳам изоҳ берилган. Қадимда маҳалла нафақат ижтимоий, балки маъмурий-худудий тузилма тарзида ҳам эътироф этилган. Алишер Навоийнинг «Ҳайратул-аброр» («Яхши кишиларнинг ҳайратланиши») асарида куйидаги сатрлар учрайди²:

*Топғали таъйини маҳаллот³ баҳр,
Аҳли маҳаллот ойириб, шаҳр-шаҳр.
Шаҳрлар отини маҳаллот эғиб,
Бўлди чу юз шаҳр Ҳири от этиб⁴.*

Маҳалланинг «жой» деган мазмуни юкоридаги ташбеҳдан кўриниб турибдики, ўрта асрларда Ҳири деб аталган Ҳирот шаҳри юзта кичик «шаҳарча» – маҳаллалардан ташкил топган экан.

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришганидан сўнгра маҳалла фаолиятининг ҳуқуқий асослари яратилди. Бунда маҳаллалар ҳаёти билан боғлиқ кўп масалалар билан бир қаторда маҳалла оқсоқолини сайлаш тартиблари ишлаб чиқилди.

Фуқаролик жамияти институтлари тизимида ўзини ўзи бошқариш органлари (маҳалла)нинг ўрни бекиёсдир. Чунки бошқа мамлакатлардан фарқли ўлароқ, маҳалла институти юртимизда минг йиллар давомида синалган ва чуқур илдиз отган, аҳолини бирлаштириб турадиган ижтимоий ҳодиса сифатида ривожланиб келмоқда⁵. Айниқса, унинг ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида халқимизнинг урф-одатлари, анъаналари ва кадриятларини сақлаб қолиш, уларни

¹ Юсуф Хос Ҳожиб. «Кутадғу билиг» («Саодатга бошловчи билим»). Сўзбоши муаллифи Б. Тўхтлев; Рассом Ш. Муҳаммаджонов. – Т.: Юлдузча, 1989, 83-б.

² Навоий А. Ҳайратул-аброр [Таҳрир ҳайъати: А. Қаюмов ва бошқ.; Сўзбоши муаллифи А. Ҳайитметов; Масъул муҳаррир: В. Раҳмонов]. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, 187-б.

³ «Маҳаллот» – «маҳалла» сўзининг кўпчилиги бўлиб, «маҳаллалар» маъносини беради. Қаранг: «Бобурнома» учун қисқача изоҳли луғат. Лузувчи Фатҳиддин Исҳоқов. – Андижон: «Andijon nashriyot-matbaa» ОАЖ, 2008, 94-б.

⁴ Маъноси: «Маҳаллалар таъйини бўлиши учун маҳалла аҳллари шаҳар-шаҳарга бўлинган. Бу маҳаллаларга шаҳарларнинг оти берилган, пунинг учун Ҳиротда юзта шаҳарнинг номи бор». Насрий матн ушбу маънадан олинди: Навоий А. Ҳайратул-аброр [Таҳрир ҳайъати: А. Қаюмов ва бошқ.; Сўзбоши муаллифи А. Ҳайитметов; Масъул муҳаррир: В. Раҳмонов]. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, 332-б.

⁵ Масалан, Тошкентда XVIII асрда 150 та маҳалла ташкил топган бўлса, XIX асрда уларнинг сони 200 тага етган, XX аср бошларида эса 250 та маҳалла бор эди. Қаранг: Қораев С. Тошкент топонимлари. /Масъул муҳаррир А.Р. Муҳаммаджонов. – Т.: Фан, 1991, 32-б.

жишлаштириш кафолати сифатида майдонга чиқаётганлигини яққол кўриб турибмиз.

19-расм. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи

Маҳалла ўзини ўзи бошқариш органларининг энг ёрқин кўриниши, айна пайтда фуқаролик жамиятининг асоси ва таянчи деб тан олинганлиги билан ҳам ўзининг юксак мавқеига эга. Мустақиллик йиллари мобайнида жамиятдаги бошқарув тизимларини ислох қилиш, давлат вазифаларини жамоат

ташкilotларига босқичма-босқич ўтказиш, яъни кучли давлатдан кучли жамиятга ўтиш борасидаги ишлар изчил давом эттириб келинмоқда.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти – маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазифалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш алоҳида долзарб аҳамият касб этмоқда.

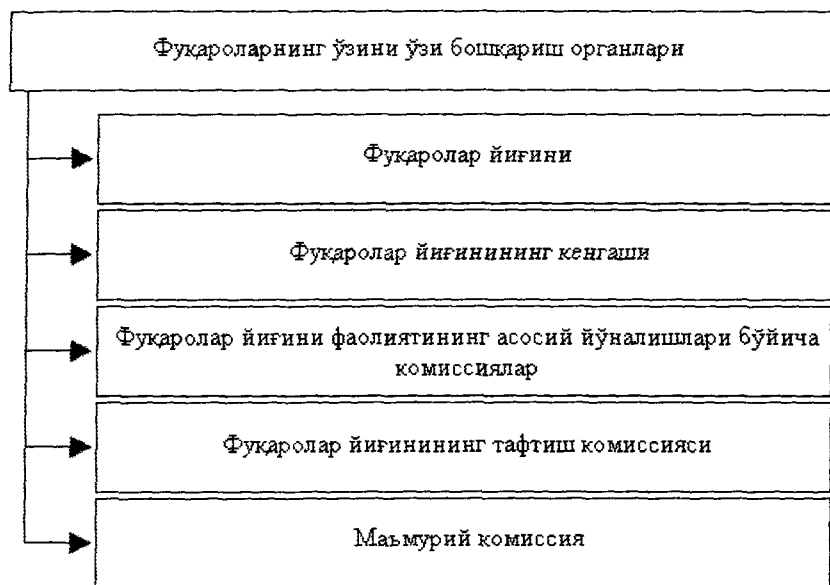
2000 йилдан кейинги даврда бошқарув соҳасини марказлаштиришни чеклаш, бу борадаги вазифаларнинг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказиш, Ўзбекистонда маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ноёб шакли бўлган маҳалла тизимини шакллантириш масаласига катта аҳамият қаратилди.

Мазкур масалада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги қонунга тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш юзасидан таклифни илгари сурди. Киритиладиган ўзгартиш ва қўшимчаларда ушбуларга алоҳида эътиборни қаратиш лозим бўлади: аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашда маҳалланинг аниқ йўналтирилган фаолиятини белгилаш; маҳалланинг хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш соҳасидаги вазифаларини аниқ белгилаш; маҳалланинг давлат бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазифаларини янада кенгайтириш.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши – фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан қафолатланадиган, уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек, миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал этиш борасидаги мустақил фаолиятидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида амалга оширилади.

Шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар ва маҳаллалар фуқаролар ўзини ўзи бошқаришининг ҳудудий бирликларидир.

20-расм. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

Шаҳарчалар, қишлоқлар, овулларни тузиш, тугатиш, шунингдек, уларнинг чегараларини ўзгартириш, уларга ном бериш ва уларнинг номини ўзгартириш фуқаролар ўзини ўзи бошқаришининг тегишли органлари фикрини ҳисобга олган ҳолда қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда амалга оширилади.

Шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллар, шунингдек, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқ ва овуллардаги маҳаллалар фуқаролари йиғинлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди ва қонун билан берилган ўз ваколатларини тегишли ҳудудда амалга оширади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари юридик шахс ҳуқуқларидан фойдаланади, белгиланган намунадаги муҳрга эга бўлади ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларида ҳисобга олиниши керак.

Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг учинчи сессиясида 1993 йил 2 сентябрида қабул қилинган «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги қонун қишлоқ, шаҳарча ва овулларда ва улар таркибидаги маҳаллаларда тузиладиган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳуқуқий ҳолатини белгилаб берди. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари – бевосита фуқаролар томонидан сайланадиган органлардир. Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови мамлакатимиз ҳаётида муҳим ўрин тутади. Бу сайлов демократизм, ошкоралик ва тенг сайлов ҳуқуқи асосида ўтказилади.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»ги қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш эҳтиёжи мавжуд эканлигини таъкидлаш ўринлидир. Бунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари раислари сайлови тизимини янада такомиллаштириш талаб этилади. Оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчилари энг муносиб фуқаролар орасидан сайланиши даркор. Шу билан бирга фуқаролар ижтимоий фаоллигини кучайтиришда маҳалланинг роли ва аҳамиятини оширишга эришиш лозим. Шунинг учун ана шу мақсадларга эришишга замин ҳозирлайдиган тегишли чора-тадбирларни таъминлаб берадиган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш назарда тутилмоқда, таклиф этилмоқда¹.

Маҳалла деганда, авваламбор, муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган ва ривожлантирадиган, шу билан бирга, келажак авлодлар қандай бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи, ҳаёт мактабини тасаввур этамиз.

¹ Қаранг: Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролар жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010, 45-46-б.

Мамлакатимизда ўзини ўзи бошқариш органлари фуқаролик жамиятининг асосий институти сифатида йилдан-йилга такомиллашиб бормоқда. Шунингдек, мазкур органларнинг бошқарув тизимидаги кўламнинг кенгайиб бориши билан ҳуқуқий давлатнинг ўз ваколатларини демократик тамойиллар асосида амалга ошириши учун қулай ва кенг имкониятлар пайдо бўлмоқда.

Ривожланган демократик мамлакатларда XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, давлат бошқарувининг марказлашувини чеклаш натижасида ўзини ўзи бошқариш органлари жамиятнинг асосий институтларидан бирига айланди. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш (Ғарбда «муниципиал» дейилади) деганда, муайян маъмурий-худудий бирликдаги аҳоли ваколатларини ифода этадиган, шунингдек, сайланган органлар ва уларнинг маъмуриятлари томонидан амалга ошириладиган, маҳаллий аҳамиятга эга ишларни бошқариш тушунилади. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш демократик тамойиллар асосидаги бошқарувдир. Унинг асосий белгилари қуйидагилардан иборат:

1) мазкур органларнинг фуқаролар томонидан тўғридан-тўғри сайланиши;

2) маҳаллий аҳамиятга эга ўзини ўзи бошқарувнинг нисбатан мустақиллиги; 1985 йил 15 октябрда Европа Иттифоқи томонидан қабул қилинган «Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги Европа хартияси»нинг 3-моддасида бу тушунча қуйидагича ифодаланган: «Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш деганда, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўз масъуллигида, маҳаллий аҳоли манфаатлари асосида, қонунлар доирасида унинг давлат ишларининг аксарият қисмини бошқариши ва уни реал уддалай олиш қобилиятига айтилади. Бу ҳуқуқлар эркин, яширин, тенг ва тўғридан-тўғри умумий сайловларда сайланган аъзолардан иборат кенгашлар ёки мажлислар ўзларига ҳисобот бериб боровчи ижроия органларига эга бўлиши мумкин. Бу қоидалар фуқаролар мажлисларига, референдумлар ёки фуқаролар

тўғридан-тўғри иштирок этишининг қонун йўл қўйган бошқа шаклларига мурожаат этишни истисно этмайди».

Ғарб жамиятшунос олимлари маҳаллий ўзини ўзи бошқаришга доир тушунчаларнинг назарий жиҳатларини ҳам ишлаб чиққанлар. *Биринчи назарияга* биноан, «маҳаллий бошқарув» деганда, давлат бошқарувидан қуйидаги барча бўғинларни, «маҳаллий ҳокимият «деганда эса, «сайланган кенгаш ва унинг ижроия органлари воситасида ўз сайловчилари манфаатларини ифода этувчи ва ҳаракат қилувчи ташкилотлар» тушунилади. Шунингдек, «маҳаллий ўзини ўзи бошқариш» – «миллий бошқарувдан қуйи даражадаги демократик автоном бирликларнинг маҳаллий аҳоли манфаатлари асосида жамоатчилик муаммоларининг аксарият қисмини мувофиқлаштириши ва бошқариши»дир.

Конституциявий асосдан келиб чиқиб, 1999 йил 14 апрелда қабул қилинган «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги (янги таҳрири) қонуннинг 1-моддасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тушунчаси қуйидагича таърифланди: *«Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши – фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган, уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишининг тарихий хусусиятларидан, шунингдек, миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятидир».*

Қўриниб турибдики, мамлакатимизда ўзини ўзи бошқариш органлари тизими тушунчаси ва унинг ҳуқуқий мақоми ривожлантирилди ва улар илгор демократик мамлакатлардаги ҳуқуқий мезонлар даражасида ифодалана бошланди.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш, машҳур олим Алексис де Токвилнинг талқинича, «шундай бир сиёсий институтки, у нафақат сиёсатчилар учун, балки, умуман барча фуқаролар учун бир мактабдир. Бу институтга хос бўлган имкониятлар шу қадар юксакки, у фуқароларнинг кенг сиёсий иштироки учун шарт-шароитлар яратиб беради. Ўзини ўзи бошқариш

органлари сиёсий маданият элементларини шакллантиришнинг ҳам беқиёс омилidir. Охир-оқибатда бу органлар фаолияти сиёсий тизимнинг бир бутун барқарорлиги ва мослашувчанлигини таъминлаб беради. Миллат жамоавий институтларсиз ҳам эркин ҳукумат шакллантириши мумкин. Лекин у эркинликнинг ҳақиқий руҳига эга бўла олмайди».

XX асрнинг иккинчи ярмида *иккинчи назария* пайдо бўлди. Ушбу «умумий фаровонлик давлати» назарияси билан боғлиқ ҳолда, муниципал (ўзини ўзи бошқаришга доир) концепция ҳам пайдо бўлди. Муниципалитетлар жамиятнинг барча табақалари манфаатларини таъминловчи ва қўриқловчи ижтимоий хизмат кўрсатиш воситаси сифатида қаралди. Европа, Шимолий Америка ва Япония каби мамлакатларда муниципал кенгашлар мақоми ҳуқуқий жиҳатдан муниципал ижроия бошқарувидан юқори қўйилган бўлиб, уларнинг ваколатига қуйидагилар кирази: маҳаллий бюджетни қабул қилиш, юқори ташкилотлар томонидан ҳал қилинмаган айрим масалалар бўйича меъёрий қарорлар қабул қилиш, маҳаллий солиқларни жорий этиш, шунингдек, кўпчилик давлатларда муниципалитетнинг ижроия раҳбарлик органларини ташкил этиш ва уларни назорат қилиш, маҳаллий референдумларни белгилаш.

АҚШ ижтимоий-сиёсий ҳаётида ҳам муниципалитетлар муҳим ўрин эгаллайди. Муниципал мактаблар, шифохоналар, кутубхоналар, санитария ишлари, сув билан таъминлаш, парклар, ёнғинга қарши хизматларни бошқариш асосан муниципал кенгашлар тасарруфидадир. Айрим мамлакатларда (масалан, Германияда) кенгашлар ўз ваколатларини ижроия органларига бериш ҳуқуқига ҳам эга.

Собиқ СССР даврида маҳалланинг мазмуни ва вазифалари бутунлай сохталаштирилган эди. Бу даврда маҳаллалар ўз ҳуқуқий мақомини йўқотди. Уларнинг асосий фаолияти собиқ коммунистик партиянинг маҳаллий ташкилотларини қўллаб-қувватлашдан, шунингдек, шўровий одатларни тарғиб қилиш, оилалардаги маросимлар ва бошқа тадбирларни ўтказишда коммунистик партиянинг «кўз ва қулоғи» бўлиб туриш каби вазифалардан иборат бўлиб келди. Бу даврда қадимдан

маънавият, таълим ва тарбия масалаларини ҳал этиб келган маҳаллаларнинг ўрни деярли йўққа чиқарилди.

Мустақиллик даврига келиб, фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг қонуний мақомини мустаҳкамлашга, уларни фуқаролик жамиятининг асосий институтига айлантиришга доир жиддий ислохотлар амалга оширилди. Ўзбекистонда маҳаллалар миллий мустақиллик даврига келибгина ўзини ўзи бошқариш органига айланди. Ўзбекистон Конституцияси маҳалланинг мақомини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи сифатида мустаҳкамлади.

Мамлакатимизда шаҳарча, қишлоқ, овул ва маҳалла фуқаролар йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари ҳуқуқий мақомини олди. Жумладан, мустақиллик даврида юртимизда 10 мингдан кўпроқ ўзини ўзи бошқариш органлари шаклланган бўлса, улардан 8142 тасини маҳалла фуқаролар йиғинлари ташкил этади. Маҳалла мустақил ташкилот сифатида қайтадан мустаҳкамланди ва уларнинг аксарияти ўз қадимги номлари ва халқ ўртасидаги обрў-эътиборларини қайтадан тиклаб олди.

Шу ўринда айтиш лозимки, маҳалла – ёшлар қалбида меҳр-оқибат, ўзаро тушуниш, аҳиллик, бағрикенглик, юксак маданият ва маънавият уруғларини қадайдиган улуғ маскан. Фуқаролик жамияти ва унинг институтларидан бири бўлган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳақида сўз борар экан, беихтиёр сўзимиз яна бир муҳим мавзуга келиб тақалади. Мустақилликнинг ҳозирги босқичида мамлакатимиз келажаги ҳисобланган ёшларда, умуман, аҳоли ўртасида ватанпарварлик, миллий ифтихор туйғусини шиклантириш ниҳоятда долзарб масаладир. Аммо, Президентимиз фикрича, бу соҳада олиб борилаётган ишлар ҳали ҳам давр талаби даражасида эмас. Баъзи ёшларда пайдо бўлаётган шахсий худбинлик, маиший бузуклик, ахлокий тубанлик, катталарнинг насихатларига эътиборсизлик, Ғарбнинг баъзи бизга мос келмайдиган жараёнларига (порнография, гиёҳвандлик, жинсий бузуклик) берилиб кетиши, турли экстремистик гуруҳларга ёшларимизнинг билиб, билмасдан кириб қолиши, жамоатчилик

фикрини менсимаслик каби салбий хислатлар ватан истикболига нисбатан бўлган лоқайдликнинг натижасидир. Агар лоқайдликка қарши курашилмаса, у келтириб чиқарадиган оқибатлар тузатиб бўлмас зарар ва кулфатларга айланади. Бундай лоқайдликнинг оқибати айниқса, маънавиятда, биринчи гада, ёш авлод маънавиятида ўзини намоён этади.

Маънавият соҳаси вакили сифатида бугун кўз ўнгимизда содир бўлаётган воқеликларни теран назардан ўтказар эканмиз, ўз ечимини кутаётган бир талай саволларга рўбарў келамиз. Бугунги аксарият ёшлар ўз билим ва дунёқарашини бойитиш мақсадида вақтини кутубхоналарда – аждоқларимиздан қолган бой маънавий ва маданий меросимизни ўрганишга сарфляпти. Лекин барча ёшлар билим олиш учун кутубхоналарга ошиқаяптиларми? Йўқ, аксинча, баъзи ёшлар хориж сериалларини томоша қилиш билан вақт ўтказаяпти. На матни ва на мусиқасида маъно бўлган, Ғарбга кўр-кўрона таклиддан бошқа ҳеч нарсага ярамайдиган рок, поп ва бошқа гуруҳлар халқимиз минг йиллар мобайнида яратган, ҳаққоний шарқона маданий-маънавий мерос даражасига етказган, юракнинг энг нозик торларини чертадиган мумтоз мусиқамизнинг ёрқин намунаси бўлган «Шашмақом» наволари, Хоразм, Фарғона, Бухоро мақомчилик мактаби дурдоналарини ёшларимизнинг калбидан ҳайдаб чиқараяпти.

Айтинг-чи, муқовасини замонамизнинг «юлдузлар»и беэётган дафтарларни кимдир бизга четдан олиб кираяптими? Йўқ, асло. Улар ўзимизда ишлаб чиқарилаяпти, «моддий манфаатдорлик» дея аталмиш сержилва олам бизни сеҳрлаб қўймоқда. «Қўлнинг кири» деб баҳоланган бир тутам бойликни болаларимиз тарбиясидан афзал кўраяпмиз. Бўлмаса, дафтарлар муқовасини Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Хоразмий, Мирзо Улугбек, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Нодирабегим, Бобораҳим Машраб сингари ўнлаб мутафаккирларимизнинг сиймолари, меъморчилик маданиятимиз намуналари, табиат ғаройиботлари билан безатиб, ҳикматли сўзлар билан бойитмасмидик?! Бу билан дафтарларнинг харидорлигини янада оширмасмидик?

Ўқувчи-талабалар эса сержило дафтарларга, нодир ҳикматли фикрларга эга бўлмасмиди?!

Шу ўринда машҳур грузин ёзувчиси Нодар Думбадзе сафар хотираларида битган бир воқеа хаёлимизда гавдаланади. Қайсидир йили бир делегацияга қўшилиб, АҚШга бориб қолган ёзувчи бу ердагиларнинг аксарияти енгилгина футболкалар кийиб олганини кўриб, либосини ўзгартирибди. Кейин у қаерга борса, одамлар эғнидаги кийимга қараб кулишармиш. Ёзувчи ҳайрон, ҳамма шу русумда кийинган бўлса, нега фақат унигина калака қилишаяпти, ҳатто бармоғини бигиз қилиб кўрсатаётганлари ҳам учраб турибди.

– Йўлбошловчимиздан бунинг сабабини сўрасам, у ҳам футболкамдаги ёзувни ўқиб, қаҳ-қаҳ отиб кулди, – дея хотирлайди адиб. – Билсам, айнан футболкамга «Фалон рақамли хавфли жиноятчи» деб ёзилган экан. Мана, Сизга Ғарбнинг оддийгина маҳсулотида илгари сурилаётган гоялардан бир мисол!

Асл маданият, у қайси замон ва қайси маконда бўлмасин, бир хилда – юксак дид ва буюк эҳтиром билан қабул қилинган ва қабул қилинади. Навоий қаламидан тўкилган асарларни дид билан ўқиб, Беҳзод миниатюраларига ҳайратланиб боқмаган Ғарб кишисини, Моцартнинг қалбидан яралган куйларни ўзгача завқ билан тинглаб да Винчи мўйқаламидан битилган асарларга тикилиб боқмаган Шарқ вакилини учратиш қийин. Бирок тарихий тараққиётнинг маълум бир палласида шундай бир тоифа одамлар пайдо бўлдики, улар ўз ахлоқсизликларини «маданият» тушунчаси остида талқин қилдилар ва шундай талқин қилмоқдалар.

XX асрнинг иккинчи ярмида Ғарбда юзага келган «оммавий маданият» (ғарбча айтсак, «поп-культура») – бу моҳият эътибори билан ахлоқсизликдан ўзга нарса эмас. Ахир инсон табиатига ёт бўлган карашлар ва турмуш тарзи маданий тубанлашувнинг аломати эмасми? Маънавий оқсоқлик Ғарб дунёсида шундай даражага етдики, бугун шахватпарастлик, бузуқлик, эркакнинг эркак билан, аёлнинг аёл билан никоҳдан ўтиши одатий бир ҳолга айланди. Инсонийликка ёт бўлган

бундай одатлар ҳатто ҳайвонот оламида ҳам учрамайди! Барча оламлар Парвардигори муқаддас Куръони Каримда «одам жинсини қолган барча мавжудотлардан мўътабар қилиб яратдим» деган.

Яна бир ҳолат – миллий кийим масаласи. Қадимдан инсон қайси миллатга мансуб эканини, биринчи навбатда, уларнинг кийимига қараб ажратишган. Ҳар бир миллат ўзига хос кийиниш маданиятига эга. Фақат XIX-XX асрларда ва бизнинг асримизда эса дунё халқлари кийиниш соҳасида бир-бирига яқинлаша бошлади. Замонавий модалар пайдо бўлди. Биз Шарқу Ғарб маданиятида ҳамкорлик таъсирлари кучайиб бораётган бир даврда яшаймиз. Кейинги пайтларда жамиятимизда миллий қадриятларимизга тамомила номуносиб бўлган турли ҳолатларга, нафақат исломий, балки ҳақиқий инсоний ақидаларимизга ҳам тўғри келмайдиган ишларга гувоҳмизки, бундай ҳолат кийиниш маданиятида ҳам кўзга ташланмоқда. Қизларнинг тиззадан юқори юбка кийишлари, киндикларини очиб юришлари, шарм-ҳаёсиз, ярим яланғоч ҳолатда юришлари, афсуски, кўп учрамоқда.

Бундай кийиниш миллий маънавий-ахлоқий анъаналаримизга ёт бўлишидан ташқари, бевосита хотин-қизларнинг саломатликлари учун ҳам зарарлидир. Бундай «мода»да юриш оқибатида қор-ёмғирли кунларда қизларнинг буйрак шамоллаши ва бошқа оқибати хунук хасталикларга йўлиқишлари юз бермоқдаки, бу тўғрида шифокорларимиз матбуотда, радио ва телевидение орқали чиқишлар қилмоқдалар. Бу ачинарли ҳақиқатлар ўзларининг бекиёс илмий ва маънавий салоҳиятлари ҳамда инсоният тамаддуни ривожига салмоқли ҳисса қўшган буюк алломаларни яратган юртимиз аҳли учун ғоятда номуносиб ва ўта ташвишлидир. Ватанга бундай юксак муҳаббат туйғуси миллий либосларга муносабатда ҳам яққол кўзга ташланади. Чиройимизга чирой, кўркимизга кўрк қўшадиган миллий либосларимиз қадрини баланд тутайлик. Либослар кадр-киммат ва ор-номус кўзгуси ҳамда миллий маданият рамзидир.

«Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва, аксинча, асл маънавий қадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити, деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда» (И.А. Каримов).

Маданият – аслида нисбий тушунча. Бу тушунчанинг шаклланишида инсонни ўраб турган муҳит, турмуш тарзи, муносабатлар тизими алоҳида ўрин тутади, десак хато бўлмайди.

Сўнгги йилларда миллий турмуш тарзимизга мутлақо ёт ва бегона бўлган зарарли одатлардан бири «Валентин куни»ни нишонлаш баъзи ёшларимиз орасида қандайдир урфлашиб бормоқда. «Валентин куни»нинг асл моҳиятини тушунмаган аксарият «ошиқ-маъшуклар» бу кунни байрам қилишмоқда. Ҳатто баъзи ўзбек тилидаги радиоэшиттиришларда шу кунда айрим ошиқларнинг ўз маъшуқаларига билдирган севги изҳорларини миллионлаб ёшларга эшиттирган ҳолда етказиб ҳам кўйишди.

Холбуки, шу кунда, яъни 14 февраль санасида буюк аждодимиз Захириддин Мухаммад Бобур таваллуд топган. Захириддин Мухаммад Бобур буюк шоир ва давлат арбобидир. З.М. Бобур ўзбек мумтоз адабиётининг улкан намояндаси ҳисобланади. Унинг номи ва мероси бошқа давлатларда ҳам кенг тарқалган. Унинг «Бобурнома»си инсониятнинг юксак маънавий мулкидир. 2010 йилнинг 14 февралда юртимизда ва бошқа хорижий давлатларда Бобур таваллудининг 527 йиллиги кенг нишонланди. Халқимизни, айниқса, келажак авлодни – юртимиз ёшларини Захириддин Мухаммад Бобур ҳаёти ва унинг фаолияти билан яқиндан таништириш, ўйлаймизки, ёшларимизни она-юртга муҳаббат, тўғрилиқ ва адолат, инсонпарварлик ва гўзалликка интилиш руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Шу асосда биз Захириддин

Муҳаммад Бобур билан маънавий бирлашиб, улуғ шоирга яқинлашаверамиз.

Телевидение кўрсатувлари ва радио эшиттиришларини янада яхшилаш лозим. Уларда маънавиятимизни юксалтирган буюк шахслар ҳақида ҳужжатли фильмлар, уларга оид материаллар янада кенгроқ ва кўпроқ намойиш этилса, бунинг самараси фақат ижобий бўлган бўларди.

Бугунги глобаллашув шароитида турли шаклдаги, хусусан, «оммавий маданият» кўринишидаги мафкуравий хуружларга қарши кураш, бунинг учун халқни-халқ, миллатни-миллат қилиш Ўзбекистон мустақиллигини асраб-авайлаш, жамиятдаги барқарорликни сақлашнинг муҳим воситасидир. Маданият, маънавият одамлар уларда мужассам бўлган кадриятларнинг ҳаётдаги устуворлигини тан олган ва уларга амал қилгандагина яшаб қолади. Ҳар қайси миллатнинг маданий ва маънавий савиясини кўтарадиган мезонлар мавжуд. Энг асосийси интеллектуал онг, юксак маънавият, миллий дунёқараш ва эътиқоддир. Шу маънода, республикамызда фаолият олиб бораётган оммавий ахборот воситалари ана шу масалага жиддий эътибор қаратиши, миллий маданиятимизни асраб-авайлашга ва уни янада ривожлантиришга муносиб ҳиссаларини кўшиши лозим.

1991 йил дунё сиёсий харитасида янги мустақил давлат – Ўзбекистон Республикаси пайдо бўлди. Бу тасодифий ёки фақулудда ходиса эмасди. Ўзбекистон мустақиллиги мамлакатимиз халқлари асрий орзусининг рўёбга чиқиши, олиб борилган машаққатли курашларнинг маҳсулидир. Бугунги кунда мамлакатимиз жамиятни янгилаш, ҳуқуқий демократик давлат куриш, бозор иқтисодиётини такомиллаштириш, миллий ва маънавий кадриятларни келгуси авлодларга етказиш, кишиларнинг турмуш фаровонлигини ошириш йўлидан бормоқда. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги муносиб ўрнини таъминлаш, унинг чинакам буюк келажагига замин ҳозирлашга қаратилган бу йўл мураккабликлар, қийинчиликлар ва муаммолардан ҳам холи эмас.

Бугунги кунда келажак авлодни маънавий баркамол к тарбиялаш ўта муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки мамла мизда бошланган ва чуқур илдиз отиб бораётган иқтисо ислохотларнинг ижобий самараси ва қолаверса, келажаги б давлат қуришдек ўта масъулиятли ва муҳим вазифанинг даражада ҳал этилиши айнан мазкур масаланинг ечим бевосита боғлиқдир десак, ҳеч бир муболаға бўлмай. Маънавий баркамол авлодни тарбиялаш масаласининг пайса солиниши ёки бунга панжа ортидан қараш, буни қандайд мавҳум ёки ўз-ўзидан амалга ошиб бораверадиган ҳо сифатида тушуниш ва шундай баҳолаш ўта қалтабинлик бўлу эди. Зеро, Президент Ислом Каримов ибораси билан айтганда, «қаердаки бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ва аксинча – қаерда ҳушёрлик ва жонқуярлик, юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади»¹.

Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида халқимиз, айниқса, ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларни ҳар томонлама етук ва баркамол инсонлар этиб вояга етказиш, бой маънавий меросимизга, миллий анъана ва қадриятларимизга эҳтиром руҳида тарбиялаш масаласи давлатимиз сиёсатининг муҳим йўналишларидан бирини ташкил этади.

Халқимизнинг табиатида хос бўлган юксак маънавият асрлар мобайнида бизга ҳамроҳ бўлиб келмоқда. Бу ҳамроҳлик бизни тарихимизнинг ўта оғир паллаларида ҳам тарк этгани йўқ, аксинча, юксак маънавият оғир вақтларда ҳам бизнинг кучимизга куч, қувватимизга қувват бахш этиб келди. Тарихий ва бошқа омиллар асосида асрлар оша шаклланиб ва қувватланиб келган маънавият бугунги мана шундай тарихий паллаларда у янада қудратли куч сифатида ўзини намоён этмоқда.

Президентимиз Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият – энгилмас куч» асарида маънавиятнинг маъно-мазмуни, инсон ва жамият ҳаётидаги аҳамияти, назарий ва амалий жиҳатлари

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008, 116-б.

енг камровли фикр ва хулосалар орқали таҳлил этилиб, истиқлол йилларида миллий маънавиятимизни тиклаш ва ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ишлар, бу борадаги мақсад ва вазифалар ҳақида атрофлича фикр юритилган.

Халқимиз маънавий ҳаётининг ўзагига айланган бир қатор тушунчалар мавжуд. Маънавиятимизнинг чуқур мазмунини ифода этадиган ва теран илдизга эга бундай тушунча ва ибораларнинг ўзга тилларга таржимаси мавжуд эмас десак айни ҳақиқатни айтган бўламиз.

Дейлик, ўзбекчилик, қадр-қиммат, меҳру-оқибат каби тушунчаларни бошқа тилларга ўгириш жуда қийин масаладир. Халқимиз ҳамжиҳатлигининг рамзига айланган бундай тушунчалар менталитетимизнинг ўзига хос ва алоҳида бир хусусиятини ташкил этади. Ана шу ва шу каби халқимизнинг ўз табиатига хос бўлган бошқа фазилатларига четдан туриб раҳна солмоқчи бўлган, уни парчалаб ташлашга уринадиган ва керак бўлса, йўққа чиқаришга бел боғлаган кучлар ҳар доим бўлган.

Ҳозирги таҳликали замонда ҳам бундай кучларни йўқ деб айта олмаيمиз. Шундай экан, ўз ақл-идроки билан оқу қорани фарқлай оладиган, яхшини ёмондан ажрата оладиган, маънавияти юксак ёшларга кўпроқ эътиборни қаратиш ва ҳали маънавияти етарли даражада шаклланмаган, биз жаҳон саҳнасида қандай халқ бўлганмизу ва ҳозирда қандай мақсадлар сари интилаётганимизни тўла англаб етмаган, ақлий ва маънавий салоҳияти паст ёшларимизни эса бундай салбий ва тажовузкор кучлар таъсирига тушиб қолишига йўл қўймаслик ҳар биримизнинг олий инсоний вазифамиз бўлиши лозим.

Агар халқимиз ва, айниқса, ёшларимизнинг маънавий етуқлиги борасида жиддий қайғурилмас экан, бир кун келиб маънавиятимизда, Президентимиз таъбири билан айтганда, бўшлиқ пайдо бўлиши табиий. Агар айтиш мумкин бўлса, маънавиятимизга қарши қаратилган ҳар қандай зарба бизнинг ўз олдимизга қўйган энг улуғ ва муқаддас мақсадларимизга, бу йўлдан бизни тойдиришга уринадиган ва шунга қаратилган

Бугунги кунда келажак авлодни маънавий баркамол қилиб тарбиялаш ўта муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки мамлакатимизда бошланган ва чуқур илдиз отиб бораётган иқтисодий ислохотларнинг ижобий самараси ва қолаверса, келажаги буюк давлат қуришдек ўта масъулиятли ва муҳим вазифанинг қай даражада ҳал этилиши айнан мазкур масаланинг ечимига бевосита боғлиқдир десак, ҳеч бир муболаға бўлмайди. Маънавий баркамол авлодни тарбиялаш масаласининг пайсалга солиниши ёки бунга панжа ортидан қараш, буни қандайдир мавҳум ёки ўз-ўзидан амалга ошиб бораверадиган ҳолат сифатида тушуниш ва шундай баҳолаш ўта калтабинлик бўлур эди. Зеро, Президент Ислом Каримов ибораси билан айтганда, «қаердаки бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ва аксинча – қаерда хушёрлик ва жонқуярлик, юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади»¹.

Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида халқимиз, айниқса, ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларни ҳар томонлама етук ва баркамол инсонлар этиб вояга етказиш, бой маънавий меросимизга, миллий анъана ва кадриятларимизга эҳтиром руҳида тарбиялаш масаласи давлатимиз сиёсатининг муҳим йўналишларидан бирини ташкил этади.

Халқимизнинг табиатига хос бўлган юксак маънавият асрлар мобайнида бизга ҳамроҳ бўлиб келмоқда. Бу ҳамроҳлик бизни тарихимизнинг ўта оғир паллаларида ҳам тарқ этгани йўқ, аксинча, юксак маънавият оғир вақтларда ҳам бизнинг кучимизга куч, қувватимизга қувват бахш этиб келди. Тарихий ва бошқа омиллар асосида асрлар оша шаклланиб ва қувватланиб келган маънавият бугунги мана шундай тарихий паллаларда у янада қудратли куч сифатида ўзини намоён этмоқда.

Президентимиз Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият – энгилмас куч» асарида маънавиятнинг маъно-мазмуни, инсон ва жамият ҳаётидаги аҳамияти, назарий ва амалий жиҳатлари

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008, 116-б.

кенг қамровли фикр ва хулосалар орқали таҳлил этилиб, истиклол йилларида миллий маънавиятимизни тиклаш ва ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ишлар, бу борадаги мақсад ва вазифалар ҳақида атрофлича фикр юритилган.

Халқимиз маънавий ҳаётининг ўзагига айланган бир қатор тушунчалар мавжуд. Маънавиятимизнинг чуқур мазмунини ифода этадиган ва теран илдизга эга бундай тушунча ва ибораларнинг ўзга тилларга таржимаси мавжуд эмас десак айтиш ҳақиқатни айтган бўламиз.

Дейлик, ўзбекчилик, кадр-қиммат, меҳру-оқибат каби тушунчаларни бошқа тилларга ўгириш жуда қийин масаладир. Халқимиз ҳамжиҳатлигининг рамзига айланган бундай тушунчалар менталитетимизнинг ўзига хос ва алоҳида бир хусусиятини ташкил этади. Ана шу ва шу каби халқимизнинг ўз табиатига хос бўлган бошқа фазилатларига четдан туриб раҳна солмоқчи бўлган, уни парчалаб ташлашга уринадиган ва керак бўлса, йўққа чиқаришга бел боғлаган кучлар ҳар доим бўлган.

Ҳозирги таҳликали замонда ҳам бундай кучларни йўқ деб айта олмаيمиз. Шундай экан, ўз ақл-идроки билан оқу қорани фарқлай оладиган, яхшини ёмондан ажрата оладиган, маънавияти юксак ёшларга кўпроқ эътиборни қаратиш ва ҳали маънавияти етарли даражада шаклланмаган, биз жаҳон саҳнасида қандай халқ бўлганмизу ва ҳозирда қандай мақсадлар сари интилаётганимизни тўла англаб етмаган, ақлий ва маънавий салоҳияти паст ёшларимизни эса бундай салбий ва тажовузкор кучлар таъсирига тушиб қолишига йўл қўймаслик ҳар биримизнинг олий инсоний вазифамиз бўлиши лозим.

Агар халқимиз ва, айтишга, ёшларимизнинг маънавий етуқлиги борасида жиддий қайғурилмас экан, бир кун келиб маънавиятимизда, Президентимиз таъбири билан айтганда, бўшлиқ пайдо бўлиши табиий. Агар айтиш мумкин бўлса, маънавиятимизга қарши қаратилган ҳар қандай зарба бизнинг ўз олдимизга қўйган энг улуғ ва муқаддас мақсадларимизга, бу йўлдан бизни тойдиришга уринадиган ва шунга қаратилган

зарбадир. Маънавиятимизда бўшлиқ пайдо бўлса, бу бўшлиқнинг четдан туриб суқулиб кирадиган баъзи салбий кучлар ва оқимларнинг таъсири остида тўлдирилиши эҳтимоли юзага келади.

Бу эса, ўз навбатида, жамиятимизда тузатиб бўлмайдиган жароҳатни келтириб чиқаради. Буни баъзи халқларнинг тарихига ва ҳаётига қараб кўриш ва бундай оқибат келтириб чиқарадиган фожиани англаш мумкин. Бунинг учун инсонда фақат соғлом фикр бўлса бас.

Шунинг учун барчамиз ўз вақтида қатъият ва изчиллик билан турли зарарли оқимларга қарши бел боғлашимиз лозим. Акс ҳолда, қалби, сўзи ва амали беғубор ёшларимизни бундай жирканч оқимлар ғирдобига тушиб қолишига йўл қўйиб берган ёки шунга имкон яратиб берган бўламиз. Ана шу ўринда маънавияти юксак ўсмир ва ёшларни тарбиялашда, айниқса, биз устозларнинг ўрни яққол сезилади.

Ёшларимиз, аввало, маънавият нималигини, унинг туб моҳиятини ва маъно-мазмунини яхши ва тўғри англаб олишлари лозим. Маънавият, Президент Ислом Каримов ибораси билан айтганда, «инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир»¹. Маълум бўлмоқдаки, маънавият, аввало, инсон қалби ва руҳининг поклигидир. Бунда кўз ўнгимизда ҳалол меҳнат қиладиган, мамлакат ободлиги йўлида бел боғлаган, виждони ва руҳи пок, Раҳмон измида юрадиган покиза инсонлар гавдаланади.

Юксак маънавиятти, аввало, ана шундай инсонлар сиймосида кўргандек бўламиз. Узлуксиз маънавий тарбия орқали биз ёшларимизда ҳам ана шундай сиймоларни ярата оламиз. Чунки маънавият инсон қалбига фақат она сути ва оила тарбияси орқалигина сингиб қолмасдан, мураббий ва устозларнинг Ватанга муҳаббат руҳи билан сингдирилган

---

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008, 19-б.

маънавий тарбияси орқали билан ҳам шаклланиб, чуқур илдиз отиб боради.

Агар ёшларимизнинг маънавиятни тушунишларини истасак, аввало, уларнинг қалбига инсонни қадрлаш, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат каби буюк инсоний ғояларни сингдиришга эришишимиз лозим.

Шу билан бир қаторда Ватанни севиш ва ўтмишни англаш каби ғояларни ҳам сингдиришга эришишимиз даркор. Чунки ҳар бир халқнинг маънавияти унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятларини ҳам камраб олади. Бу борада бизнинг бой ўтмишимиз ва кўҳна тарихий обидаларимиз ёшларимиз учун туганмас маънавий билим ўчоғи ва манбаи бўлиб хизмат қилади.

Маънавияти теран инсонга ўз халқининг ўтмиши, маънавий ва маданий мероси билан ғурурланиш ва фахрланиш туйғуси бегона эмас. Бизнинг қадимий ва гўзал диёримиз нафақат Шарқ, балки жаҳон цивилизацияси бешиқларидан бири бўлган.

Бу табаррук заминдан буюк зотлар, олиму уламолар, сиёсатчи ва саркардалар етишиб чиққан, дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга кўтарилишида она юртимизда туғилиб камолга етган улуғ алломаларнинг хизматлари бекиёс бўлган.

«Авесто», халқимиз томонидан узоқ асрлар давомида яратилган оғзаки ижод намуналари, хусусан «Алпомиш», «Гўрўғли» каби ўнлаб дostonларимиз, «Наврўз» ва бошқа миллий анъана ва байрамларимиз, муқаддас динимиз ва унинг жамиятимиздаги ўрни, буюк аждодларимиз, хусусан, Термизий, Имом Бухорий, Имом Моғуридий, Бурҳониддин Марғиноний, Баҳоуддин Нақшбанд, Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий сингари улуғ зотлар ва Шарқнинг буюк бобокolonларини билмаган ва англамаган инсонни юксак маънавиятли ва умуман маънавиятли дейиш мумкинми? Асло мумкин эмас.

Ўзини билмаган, ўзлигини англамаган инсон ўзганинг кадрили биладими?! Маънавиятли инсон нафақат ўзини ва ўзлигини англаган инсон, балки ўзгаларни ҳам тўғри тушунадиган инсондир.

Лекин биргина ўтмишни англашнинг, боболар қолдирган бебаҳо мерос билан фахрланишнинг ўзи етук маънавиятли инсон бўлиш учун етарли эмас. Балки шу билан бир қаторда ўтмишда содир бўлган хунрезликлар ва уларнинг салбий оқибатларини ҳам билиш ва шу асосда тарихда юз берган воқеаларни ҳаққоний баҳолай олиш қобилияти ҳам бўлиши лозим.

3.2. Оила ва жамият

3.2.1. Оила мустақкамлиги – жамият мустақкамлигининг асоси

Инсон маънавиятининг шаклланишига таъсир кўрсатадиган омиллар қаторида *оила* ва унинг ўрнини кўра билмаслик мумкин эмас. Чунки таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, оила инсон маънавияти шаклланишининг илк ўчоғидир. Ахир инсон маънавият борасида илк тушунчаларни айнан ана шу оила кучоғида, ота-она, ака-опа бағрида олмайдами?! Ахир яхшилик ва эзгулик, меҳр-оқибат ва меҳрибонлик каби улуғ туйғулар боланинг оила бағрида ўтказган илк йилларида шаклланмайдами?! Ана шу ўринда, Президентимиз ўзининг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида келтирган қизик бир фактни эслайлик: «Инсон ўз умри давомида оладиган барча информациянинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврида олар экан»¹.

«Бола бошидан», дейди халқимиз. Агар биз фарзандларимизнинг бахту камолини, иқболу зафарини кўришни истасак, фарзандларимизнинг оилада оладиган тарбиясига алоҳида эътиборни қаратишимиз лозим. Бола туғилган кунидан бошлаб оила муҳитида яшайди. Оилага хос анъаналар, қадриятлар, урф-

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч – Т.: Маънавият, 2008, 53-б.

одатлар бола зуваласини шакллантиради. Ўз ота-онаси, ака-укаси, опа-синглиси, кўни-қўшнисига ҳурмат руҳида ўсган фарзанд албатта, келажакда Ватанини улуғлайдиган, тўғри йўлдан оғишмайдиган, фидойи инсон бўлиб вояга етиши шубҳасиз. Бундай фарзандлар бир кун келиб бутун бир жамиятимизнинг фаҳрига айланадилар.

Оила давлат ичра кичик бир давлат, жамият ичра кичик бир жамиятдир. Унинг ҳам ёзилган меъёру-қоидалари ва ёзилмаган тартибу интизомлари бор. Унга қараб жамият барқарорлиги ва тинчлиги тўғрисида хулоса қиладилар. Унга қараб тараққиётдан башорат қиладилар. Унга қараб ривожланишни белгилайдилар. Унинг хотиржамлиги йўлида не меҳнатлар қилинмади, не машаққатлар чекилмади, не ашқлар тўкилмади. Унинг бардавомлигини таъминлаш йўлида кимлар қалам чекмади, кимлар ашъор битмади.

Оиланинг
мустақкам
бўлиши!

Бу ёруғ оламда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан, ҳаёт абадийлиги, бебаҳо неъмат бўлмиш фарзанд бор. Фарзанд бор экан, одамзот ҳамиша келажagini ўйлаб, эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди.

Оила – кишилар ҳаётининг энг муҳим қисми, жамиятнинг кичик ҳужайраси, ижтимоий-маданий организм. Оила – кишиларнинг табиий-биологик (жинсий муносабатлар, уй-рўзғорни бошқариш), ҳуқуқий (масалан, никоҳни фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи – ФХДЁда рўйхатга олиш), маънавий (эр-хотин, ота-она ва болалар ўртасидаги севги, меҳр-муҳаббат туйғуси ва шу қабилар) муносабатларига асосланган бирлик¹. Демак, оила кишиларнинг табиий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий муносабатларига асосланган ижтимоий бирликдир².

¹ *Мустақиллик: ислоҳи илмий-оммабон лугат.* // Муаллифлар: М. Абдуллаев, М. Абдуллаева, Ф. Абдуллаева, Г. Абдуразоқова ва бошқ.; Р. Рўзиев ва Қ. Хоназаров умумий таҳририда. Тўлдирилган учинчи напри - Т.: Шарқ, 2006. – 297-298-бетлар; *Тиллаева Г.Х.* Оила ва инсон камолоти. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти ноширлик бўлими, 2011, 7-9-бетлар.

² *Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ.* /А.А. Азизхўжаев, Ф. Абдумажидов, М.А. Аҳмадиева ва бошқ.; Масъул муҳаррир А.А. Азизхўжаев; ЎзР Адлия вазирлиги, Тошкент давлат юридик институти. – Т.: Ўзбекистон, 2008, 245-б.

Оила фуқаролик жамиятининг таянч нуқтасидир. Бу муқаддас масканда инсон дунёга келади, айнан мана шу ерда у маънавий ва ахлоқий жиҳатдан камол топади. Оила эр-хотин, уларнинг бола-чақалари, энг яқин туғишганларидан иборат кишилар гуруҳи, яъни хонадон ҳисобланади.

Оила институтини янада мустаҳкамлаш, бу борада олиб бораётган ишларни янги босқичга кўтариш алоҳида аҳамият касб этади. Оила мустаҳкамлиги – бу жамият мустаҳкамлиги ва демак, давлат барқарорлигининг асосидир. Ўзбекистон Президенти¹ И.А. Каримов таъбири билан айтганда, «*оила соғлом экан – жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан – мамлакат барқарордир*»².

Оила деб аталмиш кўрғонда авлодлар камол топади. Шунинг учун бу курғоннинг мустаҳкам ва барқарор бўлишига эришиш нафақат маълум бир мамлакат доирасида, балки дунё миқёсида ҳам муҳим аҳамият касб этади. Мана шу маънода масалага эътибор бериладиган бўлса, дунёдаги йирик ва нуфузли халқаро ташкилот – Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)нинг Бош Ассамблеяси 1994 йилдан эътиборан ҳар йили 15 май кунини «*Халқаро оила куни*» сифатида нишонлашга қарор қилганлиги таҳсинга лойиқ ишдир. 1948 йил 10 декабрда Америка Қўшма Штатларининг Нью-Йорк шаҳрида БМТ Бош Ассамблеясининг 217А(III) резолюцияси билан қабул қилинган «*Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси*»³ 16-моддасининг 3-қисмида «*Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайраси саналади ва жамият ҳамда давлат томонидан ҳимоя қилинишига ҳақли*» деб белгиланган⁴.

¹ «Президент» сўзи латинча *praesidens (praesidentis)* сўзидан олинган бўлиб, «олдинда ўтирувчи» маъносини билдиради.

² Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2009. – 58-бет; Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз — демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Ўзбекистон Президенти Илмом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимда қилган маърузаси. //Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.

³ «Декларация» сўзи французча *declaration* – «баёнот» деган маънони билдиради. Декларация – алоҳида сўйсый-ҳуқуқий ҳужжатларнинг уларга тантанали хусусият бериш, уларнинг давлат миқёсидаги аҳамиятини таъкидлаш мазмунига эга бўлган номи.

⁴ Ўзбекистон «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»га 1991 йилнинг 30 сентябрида қўшилган. Мазкур халқаро ҳужжат мустақилликка эришган Ўзбекистон Республикаси қўшилган биринчи халқаро ҳужжат ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида, Ўзбекистон Конституциясида таъкидлангандек, Ўзбекистоннинг «инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети ғояларига содиқлигини» («Муқаддимадан») тасдиқлайди. «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»нинг ўзбекча матни буйича қараг: *Инсон ҳуқуқлари буйича халқаро шартномалар: тўнгам* /Ўзбекча напирнинг масъул муҳаррири А.Х.Саидов. – Т.: Адонат, 2004;

Дастлабки маълумотларга кўра, 2012 йилнинг 1 январь ҳолатига Ўзбекистон Республикасининг аҳолиси сони 29559,1 минг кишини ташкил этди ва 2011 йилнинг 1 январига нисбатан 435,7 минг кишига кўпайди. 2011 йилда туғилганлар сони 626,9 минг кишини, ўлганлар сони 144,6 минг кишини ташкил этди. Республика аҳолисининг 51 фоизи (15069,6 минг киши) шаҳар жойларда, 49 фоизи (14489,5 минг киши) қишлоқ жойларда истиқомат қилади¹. Ҳар йили давлат бюджетининг 50 фоизи ижтимоий соҳага йўналтирилмоқда². 2012 йилга мўлжалланган режаларда давлат бюджетининг 60 фоизи ижтимоий соҳани ривожлантиришга йўналтирилган бўлиб, унинг аксарият қисми, аввало соғлиқни сақлаш, таълим-тарбия, илм-фан, маданият тармоқларини юксалтиришга қаратилган³.

1998 йил мамлакатимизда «Оила йили» деб эълон қилинди. Республикаимизда «Оила» илмий-амалий маркази ташкил этилди. Мамлакатимизда оила манфаатларига қаратилган амалий тадбирларнинг мантиқий давоми сифатида «Аёллар йили» (1999 йил), «Соғлом авлод йили» (2000 йил), «Она ва бола йили» (2001 йил), «Қарияларни кадрлаш йили» (2002 йил), «Обод маҳалла йили» (2003 йил), «Меҳр-мурувват йили» (2004 йил), «Сиҳат-саломатлик йили» (2005 йил), «Ҳомийлар ва шифокорлар йили» (2006 йил), «Ижтимоий ҳимоя йили» (2007 йил), «Ёшлар йили» (2008 йил), «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили» (2009 йил), «Баркамол авлод йили» (2010 йил) деб эълон қилинди.

Масалан, 11 та йўналишни ўз ичига камраб олган «Баркамол авлод йили» Давлат дастурининг 2-йўналиши «Она ва болаларни репродуктив саломатлиги муҳофазаси тизимини такомиллаштириш, соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш ва унинг моддий-техник базасини кучайтириш ва ёш авлоднинг ҳар томонлама камол топиши учун шарт-шароитлар яратиш»

Сирожов Ф. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига шарҳлар. – Т.: Адолат, 1999, *Инсон ҳуқуқлари тўғрисида халқаро билль*. – Т.: Адолат, 1992.

¹ Манба: Давлат статистика қўмитаси Ахборот хизмати.

² Қаримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Мингибиллик ривожланиш мажлисидан нутқи. [2010 йил 20 сент.]; Ҳорижий ижтимоий-сиёсий доиралар вакилларининг муносабатлари ва шарҳлари / И.А. Каримов. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 10-б.

³ Қаримов И.А. Ўзбекистон халқига янги йил табриги. //Халқ сўзи. 2011 йил 8 декабрь.

деб номланган бўлиб, унда оналар, болалар ва ўсмирларни соғлиғини муҳофаза тизимини ривожлантириш ва уларга шарт-шароитлар яратиш мақсадида оналар ва ўсиб келаётган авлод учун репродуктив тиббий ёрдам сифатини янада ривожлантириш, қишлоқ худудларида бўлажак оналар учун бепул тиббий хизмат кўрсатишни янада такомиллаштириш, республикамиздаги кўпгина тиббий хизмат муассасаларини қайта таъмирлаш ишларини амалга ошириш, барпо этилган тиббий масканларни замонавий тиббиёт жиҳозлари ва мебеллари билан таъминлаш, тиббиёт ходимларини малакасини ошириш, болалар боғчаларини моддий-техник базасини ривожлантириш ва уларни замонавий жиҳозлар билан таъминлаш ишларини олиб бориш кўзда тутилган эди.

«Баркамол авлод йили» Давлат дастурининг «Ёш оилаларга ғамхўрликни кучайтириш ва уларга ҳуқуқий ва ижтимоий муҳофаза қилишни таъминлаш ҳамда соғлом ва мустақкам оилани барпо этиш учун шарт-шароитлар яратиш» деб номланган 9-йўналишида эса ёш оилаларга нисбатан ғамхўрликни кучайтириш, уларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоясини таъминлаш, соғлом ва мустақкам оилаларни шакллантириш мақсадида ҳокимликлар ёш оилаларга уй-жойлар харид қилиш учун кредитлар бериш, худудларда 32 та хонадонларни ёш оилаларга кейинчалик харид қилиш шарти билан ижарага бериш, 42 та бахт уйларини қуриш ва қайта таъмирлаш, ёш ва кам таъминланган оилаларга ҳар ойда моддий ёрдамларни амалга оширишда кўмаклашиш белгиланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов таъкидлаганларидек, *«оила ҳаётининг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи эканини тан олишимиз даркор»*¹.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллиғига

---

¹ Каримов И.А. Оила фаровонлиги – миллат фаровонлиги. / Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида: Т. 6. – Т.: Ўзбекистон, 1998, 400-б.

бағишланган тантанали маросимда «*Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириши ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириши йўлидир*» мавзусида маъруза қилди. Унда Президентимиз мамлакатимизда 2012 йилни «*Мустақкам оила йили*» деб эълон қилди. Бу бежиз эмас, албатта. Бунинг негизида юртимизда оила институтини, аввало, ёш оилаларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, оила таянчи бўлган аёлларимизнинг оғирини енгил қилиш, маҳалла тизимининг бу борадаги ролини кучайтириш, мухтасар айтганда, оила фаровонлигини ва шу асосда бутун халқимиз фаровонлигини янада ошириш каби мақсадлар мужассам¹. Ҳақли савол туғилади: ҳар қайси йилга ном беришдан мақсад нима? Бундан кўзда тутилган асосий мақсад – бутун халқимиз, жамиятимизнинг орзу-ният ва интилишларини ифода этадиган, эртанги кунимизнинг равнақиға хизмат қиладиган энг устувор йўналишни аниқ белгилаб олиш ва уни амалға ошириш учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этишдан иборатдир.

3.2.2. Мустақкам оиланинг қонуний асослари

Ўзбекистон демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлидан бормоқда. Бу буюк мақсадға эришиш йўлида жамиятнинг асосий бўғини бўлган оила муҳим ўрин тутади. Мамлакатимизда оила институтининг ривожланиши ва жамиятимизда оиланинг баркамол қарор топиши йўлида асос бўла оладиган қонунчилик тизими яратилган. Хусусан Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида² ҳеч бир давлатнинг асосий қонунида учрамайдиган махсус боб мавжуд. Бу Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIV боби бўлиб, у «Оила» деб номланган. Мазкур боб 4 та моддани – 63–

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон халқига янги йил табриги. – «Халқ сўзи» газетаси, 2011 йил 8 декабрь.

² «Конституция» сўзи латинча (constitutio) сўздан олинган бўлиб, «тузиллиш», «тузуқ», «қуриллиш» деган лутавий маъноға эға.

66-моддаларни ўз ичига олади¹. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида ушбу юридик норма белгилаб қўйилган:

«Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга.

Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади».

Оилавий муносабатларни тартибга солиш эркак ва аёлнинг ихтиёрий равишда никоҳланиб, тузган иттифоқи, эр ва хотиннинг шахсий ҳамда мулкый ҳуқуқлари тенглиги, ички оилавий масалаларнинг ўзаро келишув йўли билан ҳал қилиниши, оилада болалар тарбияси, уларнинг фаровон ҳаёт кечириши ва камолоти ҳақида ғамхўрлик қилиш, вояга етмаган ва меҳнатга лаёқатсиз оила аъзоларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш устуворлиги тамойиллари асосида амалга оширилади.

Барча фуқаролар оилавий муносабатларда тенг ҳуқуқларга эгадирлар. Никоҳ тузиш чоғида жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи ҳамда бошқа ҳолатларга кўра, ҳуқуқларни муайян тарзда бевосита ёки билвосита чеклашга, бевосита ёки билвосита афзалликлар белгилашга ҳамда оилавий муносабатларга аралашишга йўл қўйилмайди.

Оилавий муносабатларда фуқароларнинг ҳуқуқлари фақат қонунга асосан ва фақат оиладаги бошқа аъзоларнинг ҳамда ўзга фуқароларнинг ахлоқи, шаъни, кадр-қиммати, соғлиғи, ҳуқуқлари ва қонун билан кўрикланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида зарур меъёрдагина чекланиши мумкин.

Никоҳ тузиш ихтиёрийдир. Никоҳ тузиш учун бўлажак эр-хотин ўз розилигини эркин ифода этиш қобилиятига эга бўлиши керак. Никоҳ тузишга мажбур қилиш таъқиқланади.

¹ 1978 йилнинг 19 апрелида қабул қилинган Ўзбекистон ССРнинг Конституциясида оила масаласига фақат битта – 51-модда бағишланган эди. 1992 йилнинг 8 декабрида қабул қилинган мустақил Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида эса никоҳ ва оила масалаларига тўртта модданинг бағишлангани давлат томонидан оилага қанчалик эътибор қаратилганини кўрсатади. Конституцияга эга бўлган давлатларнинг барчасида Конституция маънақатнинг бош – Асосий қонуни саналиб, унда давлат ва жамият ҳаётининг ўта муҳим масалалари тартибга солинади, бошқа ҳеч бир норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг унга зид келиши мумкин эмаслиги алоҳида белгилаб қўйилади (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 16-моддасининг 2-қисми мазмунида).

Ўзбекистон Конституциясининг 64-моддасида ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар ҳамда давлатнинг болаларга нисбатан ғамхўрлиги тартибга солинган:

«Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиб ва тарбиялашга мажбурдирлар.

Давлат ва жамият етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқиб, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятларни рағбатлантиради».

Оила аъзоларининг ўз ҳуқуқларини амалга оширишлари ҳамда ўз мажбуриятларини бажаришлари оиланинг бошқа аъзолари ва ўзга шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини бузмаслиги шарт.

Ўзбекистон Конституциясининг 65-моддасида шундай дейилади:

«Фарзандлар ота-оналарнинг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади».

Ўзбекистон Республикасида оила, оналик, оталик ва болалик давлат ҳимоясидадир. Ўзбекистон Республикасида оналик ва оталик иззат-икромга ҳамда хурматга сазовордир.

Она ва бола манфаатларини муҳофаза қилиш аёлларнинг меҳнати ва соғлиғини сақлашга доир махсус тадбирлар кўриш, меҳнатни оналик билан боғлаб қўшиб олиб бориш учун аёлларга шароит яратиш, оналик ва болаликни ҳуқуқий ҳимоя қилиш, моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш йўли билан таъминланади.

Ўзбекистон Конституциясининг 66-моддасида эса ушбу норма белгилаб қўйилган:

«Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар».

Никоҳ ва оилавий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солувчи асосий манбалардан бири Ўзбекистон

Республикасининг Оила кодексидир. Оила кодекси Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1998 йил 30 апрелдаги қарори билан қабул қилинди ва ўша йилнинг 1 сентябридан эътиборан кучга киритилди. Мазкур Оила кодекси ўз номи ва мазмун-моҳияти жиҳатидан 1969 йил 6 июнда қабул қилинган Ўзбекистон ССРнинг Никоҳ ва оила кодексидан тубдан фарқ қилади. Ўзбекистон ССРнинг Никоҳ ва оила кодекси 1968 йилнинг 27 июнида қабул қилинган «СССР ва иттифоқдош республикаларнинг Никоҳ ва оила тўғрисидаги қонун Асосларини тасдиқлаш ҳақида»ги собиқ СССРнинг қонуни асосида яратилган бўлиб, унда белгиланган юридик нормалар Асосларда назарда тутилган нормаларга мувофиқ бўлиши, зид келмаслиги талаб этиларди.

Шу сабабли собиқ Иттифоқдаги республикалар аҳолисининг ўзига хос урф-одатлари, маҳаллий ва миллий хусусиятлари эътиборга олинмаган ва ҳамма учун бир хил шакл ҳамда мазмунга эга бўлган қондалар жорий этилган. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, барча масалаларда, шу жумладан, ҳуқуқ тизимида ҳам тобеликдан воз кечилди. Қонунлар Ўзбекистон шароити ва жамият талаблари ҳамда эҳтиёжлари асосида, шу билан бир қаторда, қарор топган тарихий ва миллий анъаналарни инобатга олган ҳолда янги асосларда қабул қилинадиган бўлди. Ўзбекистоннинг Оила кодекси ҳам ана шундай қонунлардан биридир.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси ва оила тўғрисидаги бошқа қонун ҳужжатларининг вазифалари оилани мустаҳкамлашдан, оилавий муносабатларни ўзаро муҳаббат, ишонч ва ҳурмат, ҳамжиҳатлик, бир-бирига ёрдам бериш ҳамда оила олдида унинг барча аъзоларининг масъуллиги ҳисси асосида қуришдан, бирор-бир шахснинг оила масалаларига ўзбошимчалик билан аралашшига йўл қўймасликдан, оила аъзолари ўз ҳуқуқларини тўсқинликсиз амалга ошириши ҳамда бу ҳуқуқларнинг ҳимоя қилинишини таъминлашдан иборатдир.

Никоҳ ФҲДЁ органларида тузилади. Никоҳни қайд этиш никоҳланувчи шахслардан бирининг яшаш жойидаги ФҲДЁ органлари томонидан амалга оширилади. Алоҳида ҳолларда

никоҳни қайд этиш касалхона ёки уйда амалга оширилади. Никоҳни қайд этиш тантанали вазиятда амалга оширилиши мумкин. Никоҳланувчилар ФХДЁга никоҳ қайд этилишидан бир ой илгари никоҳга кириш тўғрисида ариза берадилар. Никоҳга киришни хоҳловчилар ариза бериш чоғида ўз шахсини тасдиқловчи ҳужжатларни, илгари никоҳда бўлган шахслар эса, аввалги никоҳ тугатилганлиги ҳақидаги ҳужжатларни ҳам тақдим этиши лозим.

Никоҳ тузилганлиги қайд этилганидан кейин никоҳ тузилганлиги тўғрисида гувоҳнома берилади. Шу билан бир вақтда шахсни тасдиқловчи ҳужжатларга никоҳ қайд этилганлиги тўғрисида белги қўйилади.

Никоҳ тузиш вақтида эр ва хотин ўз хоҳиши билан эри ёки хотинининг фамилиясини умумий фамилия қилиб танлайди ёки уларнинг ҳар бири никоҳгача бўлган ўз фамилиясини сақлаб қолади. Никоҳланувчи шахслар никоҳга кириш тўғрисидаги аризаларида умумий фамилия олиш ёки никоҳ тузилганидан кейин ҳам ўз фамилиясида қолиш ҳақидаги истакларини кўрсатишлари шарт. Эр-хотиндан бирининг фамилияси ўзгарганда шахсни тасдиқловчи ҳужжатга уни алмаштириш лозимлиги тўғрисида белги қўйилади. Эр ва хотиндан бирининг ўз фамилиясини ўзгартириши бошқасининг ҳам фамилияси ўзгаришига олиб келмайди.

Никоҳ тузиш вақтида томонларнинг фамилия танлаш имкониятлари

	♂ Йигитнинг фамилияси: Сатторов	♀ Қизнинг фамилияси: Маҳмудова
<i>Ҳар ким ўз фамилиясида қолади:</i>	Сатторов	Маҳмудова
<i>Қиз йигитнинг фамилиясига ўтади:</i>	Сатторов	Сатторова
<i>Йигит қизнинг фамилиясига ўтади:</i>	Маҳмудов	Маҳмудова
<i>Қўш фамилия ҳосил қилиш мумкин эмас:</i>	Маҳмуд-Сатторов	Маҳмуд-Сатторова
	Саттор-Маҳмудов	Саттор-Маҳмудова

Тергов изоляторларида, озодликдан маҳрум этиш тарикасидаги жазони ижро этувчи муассасаларда сакланаётган шахслар билан тузиладиган никоҳни қайд этиш ушбу муассаса жойлашган ердаги ФХДЁда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас. Никоҳ тузиш никоҳланувчиларнинг ФХДЁга ариза берганларидан кейин бир ой ўтгач, шахсан уларнинг иштирокида амалга оширилади. Узрли сабаблар бўлганда ФХДЁ бир ой ўтгунга қадар никоҳ тузишга рухсат бериши мумкин. Алоҳида ҳоллар (ҳомиладорлик, бола туғилиши, бир тарафнинг касаллиги ва бошқалар)да никоҳ ариза берилган куни тузилиши мумкин. ФХДЁ никоҳни рўйхатга олишни рад этганда, шикоят билан бевосита судга ёки бўйсунушига кўра юқори турувчи органга мурожаат қилиниши мумкин.

Никоҳ ёши эркаклар учун 18 ёш, аёллар учун 17 ёш этиб белгиланади. Узрли сабаблар бўлганида, алоҳида ҳолларда никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ давлат рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан бир йилга камайтириши мумкин.

Никоҳланувчи шахслар давлат соғлиқни саклаш тизими муассасаларида бепул асосда тиббий кўрикдан ўтадилар. Эллик ёшдан ошган никоҳланувчи шахслар тиббий кўрикдан ўз розилиги билан ўтказилади. Никоҳ ФХДЁ органларида рўйхатга олинган пайтдан бошлаб никоҳни тузганлар эр-хотин деб ҳисобланадилар ва шу пайтдан эътиборан улар ўртасида эр-хотинлик ҳуқуқ ва мажбуриятлари вужудга келади. Эр ва хотин оилада тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар ва улар тенг мажбуриятларга эгадирлар.

Эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган мол-мулклари жумласига (эр ва хотиннинг умумий мол-мулкига) эр ва хотин ҳар бирининг меҳнат фаолиятидан, тадбиркорлик фаолиятидан ва интеллектуал фаолият натижаларидан орттирган даромадлари, улар томонидан олинган пенсиялар, нафақалар,

шунингдек, махсус мақсадга мўлжалланмаган бошқа пул тўловлари (моддий ёрдам суммаси, майиб бўлиш ёки саломатлигига бошқача зарар етказиш оқибатида меҳнат қобилятини йўқотганлик муносабати билан етказилган зарарни қоплаш тарзида тўланган суммалар ва бошқалар) кирази.

Эр ва хотиннинг умумий даромадлари ҳисобига олинган кўчар ва кўчмас ашёлар, қимматли қоғозлар, пайлар, омонатлар, кредит муассасаларига ёки бошқа тижорат ташкилотларига киритилган капиталдаги улушлар ҳамда эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган бошқа ҳар қандай мол-мулклари, улар эр ёки хотиндан бирининг номига расмийлаштирилган ёхуд пул маблағлари кимнинг номига ёки эр ва хотиннинг қайси бири томонидан киритилган бўлишидан қатъи назар улар ҳам эр ва хотиннинг умумий мол-мулки ҳисобланади.

Оила соғлом экан -
жамият мустақам, жамият
мустақам экан - мамлакат барқарордир.

И.А. Қаримов

Эр ва хотиндан бири уй-рўзғор ишларини юритиш, болаларни парвариш қилиш билан банд бўлган ёки бошқа узрли сабабларга кўра мустақил иш ҳақи ва бошқа даромадга эга бўлмаган тақдирда ҳам эр ва хотин

умумий мол-мулкка нисбатан тенг ҳуқуққа эга бўлади.

Эр ва хотин уларнинг биргаликдаги умумий мулки бўлган мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этишда тенг ҳуқуқларга эгадир. Эр ва хотиндан бирининг умумий мол-мулкни тасарруф этиши билан боғлиқ битим тузилганда бу ҳаракат бошқасининг розилигига кўра амалга оширилади. Эр-хотиндан бирининг умумий мол-мулкни тасарруф этиш юзасидан амалга оширган битими бошқасининг бунга розилиги бўлмаганлиги сабаблигина билдирган талабига биноан ва фақат битимни амалга оширган иккинчи томон амалга оширилган битим юзасидан эр (хотин) рози эмаслигини олдиндан билгани ёки

билиши лозим бўлганлиги исботланган ҳолларда суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

Эр (хотин) ўзининг номига расмийлаштирган умумий кўчмас мол-мулкни тасарруф этиш бўйича битим тузиши учун хотин (эр)нинг нотариал тартибда тасдиқланган розилигини олиши лозим. Кўрсатилган битимни тузишга нотариал тартибда тасдиқланган розилиги олинмаган эр ёки хотин мазкур битим амалга оширилганлигини билган ёки билиши лозим бўлган кундан бошлаб бир йил давомида бу битимни суд тартибида ҳақиқий эмас деб топишни талаб қилишга ҳақлидир.

Эр ва хотиннинг никоҳга қадар ўзига тегишли бўлган мол-мулки, шунингдек, улардан ҳар бирининг никоҳ давомида ҳада, мерос тариқасида ёки бошқа бепул битимлар асосида олган мол-мулки улардан ҳар бирининг ўз мулки ҳисобланади. Никоҳ давомида эр-хотиннинг умумий мулки ёки улардан ҳар бирининг мол-мулки ёхуд эр ва хотиндан бирининг меҳнати ҳисобига мол-мулкнинг қиймати анча ошишига олиб келган маблағлар (капитал таъмирлаш, қайта куриш, қайта жиҳозлаш ва бошқалар) қўшилгани аниқланса, эр ёки хотиндан ҳар бирининг мол-мулки уларнинг биргаликдаги мулки деб топилиши мумкин.

Никоҳланувчи шахсларнинг ёки эр ва хотиннинг никоҳда бўлган даврида ва (ёки) эр ва хотин никоҳдан ажратилган тақдирда уларнинг мулкий ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларини

Аёл - оила таянчи.

Гулдай позик аёлни асраин!

белгилувчи келишуви **НИКОХ ШАРТНОМАСИ** деб ҳисобланади. Никоҳ шартномаси никоҳ давлат рўйхатиغا олингунига қадар ҳам, шунингдек, никоҳ даврида ҳам тузилиши мумкин. Никоҳ давлат рўйхатиغا олингунга қадар тузилган никоҳ шартномаси никоҳ давлат рўйхатиغا олинган кундан

бошлаб кучга киради. Никоҳ шартномаси ёзма шаклда тузилади ва нотариал тартибда тасдиқлиниши лозим. Эр ва хотин никоҳ шартномасига кўра биргаликдаги умумий мулкнинг қонунда

белгиланган тартибини ўзгартиришга, эр ва хотиннинг барча мол-мулкига, унинг айрим турларига ёхуд эр ва хотиндан ҳар бирининг мол-мулкига нисбатан биргаликдаги, улушли ёки алоҳида эгалик қилиш тартибини ўрнатишга ҳақлидир. Никоҳ шартномаси эр ва хотиннинг мавжуд мол-мулкига нисбатан ҳам, бўлғуси мол-мулкига нисбатан ҳам тузилиши мумкин.

Мамлакатимизда оила институтини ривожлантириш ва такомиллаштириш бўйича янги қабул қилинадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда бугунги ва эртанги кунимизнинг талаб ва эҳтиёжлари акс этиши лозимлигини, амалдаги қонун ҳужжатларига зарур ўзгартиш ва кўшимчалар киритилаётганлигини, мазкур масалага жамиятнинг алоҳида эътиборини янада кучайтириш кўзда тутилаётганлигини таъкидлаш керак.

Мустаҳкам оила қуриш, фаровон ва бахтли турмушни яратиш, авваламбор оила қурадиган ёшларнинг ўзига, уларнинг ақл-заковатига, оила, жамият ва давлат олдидаги ўз масъулиятлари ва бурчларини чуқур англашига боғлиқ. Лекин юксак орзу-умидлар билан кенг ҳаётга эндигина қадам қўяётган ёш оилаларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, уларга имтиёзлар ва имкониятлар яратиб бериш, аввало, уй-жой билан таъминлаш учун биринчи галда давлат ва жамият масъулдир.

2012 йилга мўлжалланган режаларда Давлат бюджетининг 60 фоизи ижтимоий соҳани ривожлантиришга йўналтирилган бўлиб, унинг аксарият қисми, аввало, соғлиқни сақлаш, таълим-тарбия, илм-фан, маданият тармоқларини юксалтиришга қаратилган. Иш ҳақи, пенсия, ижтимоий нафақа ва стипендиялар миқдори 20 фоизга, аҳолининг реал даромадлари эса 22-24 фоизга кўпайиши белгиланмоқда¹. Юртимизда ёш оилаларга кўрсатилаётган диққат-эътибор ва ғамхўрлик ҳақида кўп гапириш мумкин. Лекин бундай саъй-ҳаракатлар изчил давом эттирилиши лозимлигини тан олмоқ ва таъкидламоқ даркор.

¹ Қаримов И.А. Ўзбекистон халқига янги йил табриги. //Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.

«2012 йилда 2009 йилда бошланган ва халкимизни, авваламбор қишлоқ жойларда яшаётган аҳолининг келажагини ўйлаб амалга оширилаётган, бутун жамиятимизнинг эътибор марказида турган, яъни қишлоқ инфратузилмасини ривожлантириш, намунавий лойиҳалар асосидаги уй-жойларни қуриш, коммунал-маиший шароитларни яратишга қаратилган дастурни давом эттириш кўзда тутилмоқда. 2011 йилда 7 минг 400 та оила умумий майдони 1 миллион 100 минг квадрат метр бўлган, ҳар томонлама қулай уй-жойларга, замонавий шароитларга эга бўлган бўлса, 2012 йилда 8 минг 510 та оила шаҳар шароитидан ҳеч кам бўлмаган ана шундай янги уй-жойларга кўчиб кириши мўлжалланмоқда»¹.

Оила мустаҳкамлигини таъминлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш идораси сифатида, «ҳақиқий демократия дарсхонаси»², «халқ виждони»³ сифатида эътироф этиладиган *маҳалла* тизимининг ўрни бекиёсдир. Давлатчилигимиз тарихида биринчи марта «маҳалла» тушунчаси Конституциямизга киритилди. Маҳалланинг жамият бошқарувидаги ўрни ва мақоми қатъий белгилаб қўйилди. Қабул қилинган «Мустаҳкам оила йили» Давлат дастурида маҳалланинг жамиятимиздаги, кундалик ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини кенгайтириш, унинг нуфузи ва обрў-эътиборини янада ошириш масалаларига алоҳида аҳамият берилган.

Оиланинг *таълим-тарбия муассасалари билан ҳамкорлиги*, яъни мактабгача тарбия муассасалари, умумтаълим мактаблари, ўрта махсус касб-ҳунар таълими муассасалари (лицей ва коллежлар), олий ўқув юртлари билан амалий ҳамкорлигини янада кучайтириш вазифалари Давлат дастуридан муҳим жой эгаллаган.

Чунки халкимиз орасида қарор топган азалий кадриятларни асраб-авайлашда, маънавий ҳаётни юксалтиришда, жамиятда инсоний фазилатларни кенг қарор топтиришда, бизнинг миллий

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон халқига янги йил табриги. //Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.

² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2009, 59-6.

³ Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз — демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини яқин давом эттириш йўлидир. Ўзбекистон Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимда қилган маърузаси. – «Халқ сўзи» газетаси, 2011 йил 8 декабрь.

табиатимиз ва урф-одатларимизга мутлако зид бўлган ҳар қандай зарарли, бузғунчи ғоялар ва таъсирларга қарши туришда оила ва таълим-тарбия муассасалари мустаҳкам таянч вазифасини ўтайди.

Шарқда қадим-қадимдан оила муқаддас Ватан саналган. Оила фаровонлиги миллий фаровонлик асосидир. Дунёқараши ва мақсадлари бутунлай ўзгача бўлган янги авлодни тарбиялаш, уни турли-туман ёт таъсирлардан асраб-авайлаш, ҳеч кимдан кам қилмай вояга етказишда оила институти шубҳасиз, мустаҳкам ўрин тутади.

Халқимиз азалдан ҳалоллик, покизалик, имон-эътиқод, инсоф-диёнат, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, камтарлик, ватанга садоқат, илмпарварлик каби фазилатлари билан жаҳонга танилган. Айниқса, шарқона андиша, меҳр-оқибат, хайр-саховат, одоб-ахлоқ, иффат ва ҳаё, юриш-туришда камтарлик, муомала, тавозе ва катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат, бошқача айтганда, сийрату сурати билан доим намуна бўлиб келган. Айни шу жиҳатлар халқимиз орасида абадий ҳаётий кадрият сифатида қон-қонимизга сингиб кетган.

Инсон маънавиятини юксак поғоналарга кўтарувчи мана шу омиллар асрлар оша авлоддан-авлодга ўтиб, халқимизнинг маънавий бойлиги сифатида эъзозланган. Бу ажойиб хислатлар бизнинг юртимизда биринчи навбатда, оилада ота-оналар томонидан фарзандлар қалбига ёшлиқдан чуқур сингдириб келинади. Чунончи, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг муборак ҳадис-шарифларидан бирида: «Отананинг ўз фарзандларига берган яхши таълим-тарбияси ва одобидан улкан ҳадя йўқдир», - деб марҳамат қилинган. Шу жумладан, кийиниш маданияти ва одобида ҳам бизнинг аجدодларимиз ҳавас қиларли даражада ажралиб турганлар. Энг қувончлиси шундаки, мустақиллик шарофати билан бу азалий кадриятлар янгитдан жилоланиб, уларни халқимиз, айниқса, ёшларимиз онгига сингдиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

Инсон маънавий камолотининг ўчоқларидан яна бири маҳалладир. Бизда маҳаллага алоҳида эътибор қаратилади. Чунки фарзанднинг келажакда қандай инсон бўлиб улғайишига

маҳалла аҳли ҳам маълум таъсирини ўтказиши шубҳасиз. Қолаверса, бизда «бир болага етти қўшни ота-она» деган пурмаъно мақол бор. Агар маҳалладошлар ахил ва иноқ бўлсалар, демак, бу ерда вояга етадиган болалар ҳам ақлли ва фаросатли, меҳрибон ва ўзгаларга ёрдам беришга доимо ҳозир нозир бўлиб улғаядилар.

Эски тузум даврида беписанд қараб келинган, унутилаёзган гўзал қадриятларимиз мустақиллик йилларида қайта тикланди. Жумладан, маҳалланинг ҳуқуқий мақоми белгиланиб, унинг жамият ҳаётидаги ўрни ва нуфузи оширилди.

Маънавиятнинг, тарбиянинг шаклланишига табиийки таълим бевосита таъсир кўрсатади. Қолаверса, бу икки тушунчаларни бир-биридан айри ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди, балки улар ўзаро чамбарчас боғланган тушунчалардир. Шунинг учун биз «таълим-тарбия» деб гапирамиз. Таълим-тарбия ишларининг қай даражада эканлиги маънавият даражасини ҳам кўрсатиб беради. Агар маънавиятни юксалтиришни, ёшларимизни маънавий етук инсонлар қилиб тарбиялашни мақсад қилган эканмиз, таълим-тарбия ишларига алоҳида эътиборни қаратишимиз лозим. Таълим-тарбия ишлари Конституцияда белгиланганидек, давлат назоратидадир. Лекин фаҳм-фаросатли, келажакни ўйлайдиган, Ватанини улғайдиган инсон борки, таълим-тарбий ишларидан четда турмайди, албатта. Бу масалалар остида айнан мамлакатимизнинг эртанги қиёфаси турибди. Фарзандларимизни ўз мустақил фикрига ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, комил инсонлар этиб вояга етказиш – таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади бўлиши лозим.

Маънавият ва мафкура масалалари Президент И. Каримов асарида илгари сурилган энг муҳим ғоялардан бўлиб, «Тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук одамлар ҳал қилади» деб кўрсатилиши бунинг ёрқин далилидир. Муаллиф таъкидлаганидек, техникавий билим, мураккаб технологияни эгаллаш қобилияти маънавий баркамоллик билан, мустақил тафаккур билан бирга бориши керак. Ақлий заковат ва руҳий-маънавий салоҳият маърифатли инсоннинг икки қанотидир.

Шунинг учун ҳам Ислом Каримов ҳар бир фуқаронинг мустақиллик тафаккурини кенг тушуниши лозимлигини таъкидлайди ва бу тушунчанинг моҳиятини қуйидагича изоҳлайди:

– Ўзбекистоннинг истиқболи ва истиқлоли ҳақида қайғуриш;

– ўзининг ва ўз халқининг, ватанининг кадр қиммати, орномусини англаб, уни ҳимоя қилиш;

– юксак ғоялар, янги кашфиётлар, ниятлар оғушида меҳнат қилиб, истеъдоди, бор имкониятини, керак бўлса жонини юрт истиқболи, элига бахшида этишдир.

Мақсадимизга эришишимиз – янги жамият куришимиз, сиёсатда ҳам, иқтисодда ҳам, маънавият соҳасида ҳам барча ислохотларнинг тақдири ўсиб келаётган ёш авлодга боғлиқ. Мустиқил давлатимизнинг бугунги бош шиорларидан бири – элим деб, юртим деб ёниб яшашдир. Юртга, ватанига муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари каби ноёб инсоний фазилатларни асраб-авайлаш, янада такомиллаштириб фарзандларимиз қалбига синдириш, уларни озод ва демократик Ўзбекистоннинг муносиб ўғил-қизлари этиб тарбиялаш масаласи маънавият соҳасидаги ишларимизнинг асосий йўналишини ташкил этмоғи керак.

Бу фикрлар Президентимизнинг ёшларга бўлган беҳад ғамхўрлиги бўлиш билан бирга уларга катта ишончи ва қақриғи эканлигини ҳар бир ўқувчи, талаба англаб олиши лозим. Шунга кўра, Ватан тарихи ва маданиятини, жўғрофияси ва иқтисодини, қадимий урф-одатларимизни ҳар томонлама ўрганиш ёшлар учун долзарб аҳамиятга эгадир.

Халқимиз, хусусан, ёшларимиз қалбида мунтазам шаклланиб бораётган миллий ғоямиз юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги деган юксак тушунчаларни ўз ичига олади. Миллий ғоямизнинг асосий мазмунини ифода этадиган йўналишлардан бири мамлакат тараққиётидир. Бу эса, ўз навбатида, фарзандларимизнинг маънавий ва жисмоний камолотига бевосита боғлиқдир. Бундаги асосий вазифалардан бири комил инсонни тарбиялаш, етук мутахассисларни

етиштиришдан иборат. Буларнинг барчаси бир мақсадга – Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаб, мамлакатимизни дунёнинг энг ривожланган давлатлари қаторига чиқариш ва халқимиз учун муносиб турмуш шароитини яратишга қаратилган. Мана шу мақсад барчамизни бир нуқтада бирлаштиради.

Баркамол авлод маънавияти юксак авлоддир ва, аксинча, маънавияти юксак авлод, айтилиши мумкин, баркамол авлоддир. Мана шу мақсадларга эришиш ҳар биримизнинг энг олий инсоний ва касбий бурчимиз бўлиши лозим.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда бошқарув соҳасини марказлаштиришни чеклаш, бу борадаги вазифаларнинг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказишда маҳалла тизимини шакллантириш масалаларига катта аҳамият қаратилди. Бу эса Президентимиз томонидан эътироф этилган, марказий давлат ҳокимияти органлари ўз ваколатларини борган сари маҳаллий давлат ҳокимияти органларига ўтказиб бориш лозимлиги ҳусусидаги ғоянинг амалдаги тасдиғидир.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган давлат бошқаруви соҳасидаги ислохотлар натижасида маҳалла институтининг роли тобора ошиб бормоқда. Бу эса фуқароларимиз турмуш тарзининг янада яхшиланишида маҳалла институтининг ўрни ва роли нақадар беқиёс эканини кўрсатиб бермоқда. Маҳаллаларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари сифатидаги мавқеини янада ошириш, роли ва аҳамиятини тобора кучайтириш мақсадида, Президентимиз Ислоҳ Каримов ва ҳукумат томонидан жуда кўплаб фармон ва қарорлар қабул қилинди. Фақат бизга хос маҳалла институти бошқа давлатларда учрамайдиган, бетакрор миллий кадрият ва анъаналарга асосланган жамоавий тузилмадир. Маҳалла бошқаруви давлат ҳокимияти органлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Мустақилликнинг қўлга киритилиши билан тарихан қисқа вақт ичида мамлакатимизда:

– совет давридаги эски маъмурий-буйруқбозлик тизимига бархам берилди;

– миллий давлатчиликни шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари яратилди;

– давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили амалга оширилди;

– фуқаролик жамияти институтларининг фаолияти изчил йўлга қўйилди;

– эркин бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш жараёни амалга оширилди.

Давлат ва жамият қурилиши соҳасида амалга оширилаётган демократик ислохотлар натижасида:

– мамлакатимизнинг қонун чиқарувчи олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси икки палатали парламентга айлантирилди;

– Президент ваколатларининг бир қисми парламентнинг юқори палатаси – Сенатга ўтказилди;

– Бош вазир ҳуқуқ ва ваколатлари кучайтирилди;

– Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан Ўзбекистон Президенти бир вақтнинг ўзида ижро этувчи ҳокимият раҳбари эканини белгилайдиган норма чиқариб ташланди;

– парламентдаги кўпчилик, парламентдаги муҳолифат каби тушунчалар қонунда акс эттирилди;

– сиёсий партиялар фракциялари раҳбарларини Қонунчилик палатаси Спикерининг ўринбосари этиб сайлаш бўйича ташкилий-ҳуқуқий чоралар қўрилди;

– Бош вазир лавозимида номзод бўйича сиёсий партиялар фракциялари билан маслаҳатлашиш тартиби, унинг парламент томонидан тасдиқланишининг қатъий белгиланган тартиб ва механизми жорий этилди;

– парламентга Бош вазирга нисбатан ишончсизлик билдириш ҳуқуқи берилди;

– давлат ҳокимияти марказий органларининг бир қатор ваколат ва вазифалари маҳаллий ҳокимият, фуқароларнинг

ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳаллаларга босқичма-босқич ўтказилди ва бошқалар.

3.2.3. Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва оилавий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш – давр талаби

Президентимиз ташаббуси билан 2011 йил мамлакатимизда «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили» деб эълон қилинди. Бу борада Давлат дастури ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Мамлакатимизда тадбиркорликни янада ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ҳозирги пайтда жамият тараққиётининг энг муҳим масалаларидан бирига айланган.

Хусусий тадбиркорлик фаолиятининг негизини хусусий мулк ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Асосий қонуни – Конституциясининг 53-моддаси иккинчи қисмида «Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин» деган ҳуқуқий меъёр белгиланган. Бу хусусий мулк муҳофазаси борасида давлат ҳимояси кафолатланишининг бирламчи манбаидир. Конституция хусусий мулк ва бозор иқтисодиётига асосланган янги ижтимоий сиёсий тизим негизини яратиб берди. Давлат мулки қаторида хусусий мулк ҳам муҳофазаланди.

Мамлакатимиз Президенти И.А. Каримов 2010 йилнинг 12 ноябрида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» мавзусида қилган маърузасида алоҳида таъкидлаганидек, давлат хусусий мулкдор ҳуқуқларининг ҳимоячиси дир.

Хусусий мулкка нисбатан давлат томонидан алоҳида эътибор берилиши бежиз эмас. Хусусий мулк жамиятда

рақобатни ва бозор муносабатларини ривожлантиришнинг асосий омилидир. Давлатнинг хусусий мулкдор ҳуқуқларининг ҳимоячисига айланиши ҳар бир тадбиркор учун ўз тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш мақсадида инвестициялар киритишига беҳавотир бел боғлашига замин ҳозирлайди. Давлат тадбиркорнинг мустақкам ва барқарор ҳимоячиси эканлигининг қонуний таъминланиши орқали тадбиркорларда ўз ишига бўлган кизиқишни янада оширишга, уларни ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтиришига, ўз фаолиятининг самараси бўлган маҳсулот ҳажми ва қўлга киритилаётган даромаднинг кўпайишига эришилади. Шунинг учун хусусий мулкка нисбатан давлат томонидан берилаётган асосий кафолатларни қонуний мустақкамлашни кўзда тутувчи «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунни қабул қилиш давр талабига айланган ҳақиқатдир.

Ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли. Мулкдор эса, Ўзбекистон Конституциясида белгиланганидек (54-модда), мулкига ўз хоҳишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Айниқса, тадбиркорликнинг ривожлантирилиши тадбиркорларнинг ўз мол-мулкига эга бўлишларини ва бу мол-мулк давлат томонидан лозим даражада ҳимоя қилинишини тақозо этади.

Концепцияда Президент томонидан илгари сурилган таклиф мамлакатимизда хусусий мулк ва тадбиркорлар, ишбилармонлар манфаатларини қонуний ҳимоялашнинг муҳим асосига айланди. Иқтисодий жихатдан эркин бўлган фуқаро, ҳақиқий мулкдоргина ўз мол-мулкни самарали тасарруф этишдан, ўз бойлигини кўпайтиришдан манфаатдор бўлибгина қолмай, балки бутун мамлакатни бойитишга ҳам кодир бўлади. Шу сабабли иқтисодий ислохотларнинг бугунги муҳим босқичидаги вазифа хусусий мулк ва мулкдорлар манфаатларини янада самарали, қонуний ҳимоя қилиш механизмини яратишдан иборат. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимизда хусусий мулкнинг қонуний ҳимоя тизими

яратилишининг самараси ўлароқ мулкдорларнинг ғоят кенг қатламларини вужудга келтиришга туртки бўлади.

Мамлакатда чинакам мулкдорлар синфи шаклланган тақдирдагина ислоҳотлар сезиларли самара беради, мулкчилик масалалари ҳал бўлади. Тадбиркорлар ва мулкдорлар синфи давлат ва жамият қурилишида, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб туриш ва мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнайди. Мулк шакллариининг хилма-хиллиги ва, биринчи навбатда, хусусий мулк ҳар қандай давлатнинг демократик негизлари барқарорлигининг иқтисодий асоси ҳисобланади.

Аҳоли орасида ҳақиқий мулкдорлар қатламининг кўпчиликини ташкил этиши мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни орқага қайтариш ёки уларнинг бир жойда депсиб қолиши хавфини бартараф этишнинг кафолатидир. Шу сабабли биз иқтисодий ўзгаришлар жараёнини мамлакатимизда мулкдорларнинг чинакам синфини шакллантиришдек долзарб вазифани ҳал қилиш билан боғлаймиз. Бу эса, ўз навбатида, хусусий мулк ва мулкдорлар манфаатларининг муҳофазаси қонун доирасида ижобий ва самарали ҳал этилишини шарт қилиб қўяди.

Одам ўзини чинакам мулкдор деб ҳис этмас экан, ўз ҳуқуқлари ва ишлаб чиқариш самарадорлиги учун мулкдор сифатида курашмайди, жамиятда барқарорликни сақлаб қолиш ва ҳимоя қилишга интилмайди. Чинакам мулкдорлар синфи мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни изчил амалга ошириш ҳисобига, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш, хусусий мулкнинг ва мулкдорлар манфаатларининг чинакам қонуний ҳимоя қилиниши йўли билан шакллантирилади.

Стратегик жиҳатдан олинганда биз кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтириш вазифасини қўймоқдамиз. Бунда устуворлик хусусий мулкка, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка берилади. Ўлкамизнинг ўзига хослиги, ишчи кучининг етарли эканлиги, ривожланган қишлоқ хўжалик ва хом ашё базаси, ҳатто айтиш мумкинки, аҳолининг анъаналари, руҳияти кичик ва оилавий бизнесни, хусусий тадбиркорликни

фаол ривожлантиришни объектив зарурат килиб кўймоқда. Хусусий мулкчилик кишиларни сотилиши ва фойда келтириши мумкин бўлган товарлар ишлаб чиқаришга ундайди.

Кичик бизнес – жамиятда ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий вазиятни мўътадиллаштиришга ёрдам берадиган хусусий тадбиркорлар синфининг пайдо бўлиши демакдир. Бу республика бозорини зарур истеъмол товарлари ва хизматлар билан бойитишдир. Бу янги иш ўринлари демакдир. Шуни назарда тутиш керакки, фақат хусусий мулк химоясининг самарали таъминланиши, хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш ҳисобибагина кескин муаммолардан бири бўлган аҳолининг иш билан бандлиги вазифасини ҳал қилишга қодир бўламиз.

Маълумки, эски тузумда хусусий мулкка эга бўлиш, тадбиркорлик ва кичик бизнес билан шуғулланиш бизга бегона бўлган тушунчалар сифатида баҳоланар эди. Собик тузум даврида кишилар онгида хусусий мулк ҳақида тасаввур ҳам йўқ эди. Бугунги кунда эса хусусий мулк тушунчасига нисбатан муносабат тубдан ўзгарди. Бу тушунчанинг ҳаётимизда чуқур жой олиб бораётганига барчамиз гувоҳимиз. Дарҳақиқат, демократик ислохотларнинг муҳим қисми ҳисобланган иқтисодиётни эркинлаштириш, маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш, қулай ва самарали инвестиция муҳитини шакллантириш, банк-молия тизимини ривожлантириш кўп жиҳатдан хусусий мулк ва тадбиркорлик учун қулай шарт-шароитлар яратиш билан боғлиқдир.

Хусусан, Президент И.А. Каримов таъкидлаганидек, хусусий мулкнинг химоясини мустаҳкамлаш, ҳар бир хусусий мулкдорнинг қонуний йўл билан топган мулки дахлсизлигини таъминлайдиган ишончли қафолатлар тизимини яратиш зарур. Энг муҳими, бунда давлат хусусий мулкдорлар ҳуқуқларининг химоячиси эканлиги қафолатланиши лозим. Зеро, ушбу саъй-ҳаракатлар, пировардида, иқтисодиётнинг янада самарали тараккий этишига хизмат қилади. Бинобарин, бозор иқтисодиётига изчил суръатда ўтиб бориш учун, тадбиркорлик фаолиятига янада кенг эркинликлар бериш учун, аваламбор, уларнинг қонунчилик базасини такомиллаштириш зарур. Ушбу

йўналишда ҳозирги пайтда муайян ишлар амалга оширилмоқда. Буларнинг барчаси хусусий мулк устуворлигини мустаҳкамлашга йўналтирилган.

Давлатимиз Президенти Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган мажлисида «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили»да мўлжалланган мақсадларга эришиш бўйича дастурий чора-тадбирларни, шу жумладан, хусусий мулк ва тадбиркорлик фаолияти эркинлиги ишончли тарзда ҳимоя қилинишини таъминлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун янада қулай ишчан муҳит яратиш зарурлигини алоҳида таъкидлаб ўтди.

Хусусий мулк муҳофазаси борасида қонунчилик базаси ва норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш бугунги куннинг устувор ва долзарб вазифалари сирасига киради. Иқтисодий ислохотларни, янги мулкий муносабатларни шакллантириш ва мустаҳкамлашда мулкдорлар, тадбиркорлар, ишбилармонлар ва фермерлар манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш муҳим аҳамият касб этади.

ХУЛОСА

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда бошқарув соҳасини марказлаштиришни чеклаш, бу борадаги вазифаларнинг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказишда маҳалла тизимини шакллантириш масалаларига катта аҳамият қаратилди. Бу эса Президентимиз томонидан эътироф этилган, марказий давлат ҳокимияти органлари ўз ваколатларини борган сари маҳаллий давлат ҳокимияти органларига ўтказиб бориш лозимлиги хусусидаги ғоянинг амалдаги тасдиғидир.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган давлат бошқаруви соҳасидаги ислоҳотлар натижасида маҳалла институтининг роли тобора ошиб бормоқда. Бу эса фуқароларимиз турмуш тарзининг янада яхшиланишида маҳалла институтининг ўрни ва роли нақадар беқиёс эканини кўрсатиб бермоқда. Маҳаллаларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари сифатидаги мавқеини янада ошириш, роли ва аҳамиятини тобора кучайтириш мақсадида, Президентимиз ва ҳукумат томонидан жуда кўплаб фармон ва қарорлар қабул қилинди. Фақат бизга хос бўлган маҳалла институти бошқа давлатларда учрамайдиган, бетакрор миллий қадрият ва анъаналарга асосланган жамоавий тузилмадир. Маҳалла бошқаруви давлат ҳокимияти органлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Мустақилликнинг кўлга киритилиши билан тарихан қисқа вақт ичида мамлакатимизда: совет давридаги эски маъмурий-буйруқбозлик тизимига барҳам берилди; миллий давлатчиликни шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари яратилди; давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили амалга оширилди; фуқаролик жамияти институтларининг фаолияти изчил йўлга қўйилди; эркин бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш жараёни амалга оширилди.

Давлат ва жамият қурилиши соҳасида амалга оширилаётган демократик ислохотлар натижасида: мамлакатимизнинг қонун чиқарувчи олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси икки палатали парламентга айлантирилди; Президент ваколатларининг бир қисми парламентнинг юқори палатаси – Сенатга ўтказилди; Бош вазир ҳуқуқ ва ваколатлари кучайтирилди; Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан Ўзбекистон Президенти бир вақтнинг ўзида ижро этувчи ҳокимият раҳбари эканини белгилайдиган норма чиқариб ташланди; парламентдаги кўпчилик, парламентдаги мухолифат каби тушунчалар қонунда акс эттирилди; сиёсий партиялар фракциялари раҳбарларини Қонунчилик палатаси Спикерининг ўринбосари этиб сайлаш бўйича ташкилий-ҳуқуқий чоралар кўрилди; Бош вазир лавозимига номзод бўйича сиёсий партиялар фракциялари билан маслаҳатлашиш тартиби, унинг парламент томонидан тасдиқланишининг қатъий белгиланган тартиб ва механизми жорий этилди; парламентга Бош вазирга нисбатан ишончсизлик билдириш ҳуқуқи берилди.

ГЛОССАРИЙ

АВФ ЭТИШ – жазодан озод қилишнинг бир тури. ЎЗР Жиноят кодексининг 76-моддасига кўра, маълум бир шахсга содир этган жиноятлари учун тайинланган жазони қисман ўзгартириш, бошқа жазо билан алмаштириш ёки унга тайинланган жазонинг ўталмай қолган қисмини енгилроқ жазо билан алмаштириш мумкин. Авф этиш Президент фармони асосида амалга оширилади.

АДВОКАТ – олий юридик маълумотга эга бўлган, белгиланган тартибда адвокатлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни олган Ўзбекистон фуқароси.

АМНИСТИЯ – юнонча *amnestia* сўзидан олинган бўлиб, «кечириш», «авф этиш» маъносини билдиради. Амнистия акти норматив хусусиятга эга, яъни амнистия акти унда белгиланган талабларга жавоб берадиган барча шахсларга нисбатан қўлланилади.

БАКАЛАВРИАТ – олий таълим йўналишларидан бири бўйича пухта, фундаментал ва амалий билим берадиган, ўқиш муддати камида тўрт йил бўлган таянч олий таълим.

БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ – эркин товар-пул муносабатларига асосланган, иқтисодий монополизмни инкор этувчи, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга йўналтирилган ва бошқариладиган иқтисодий тизим.

ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ – Исроил, Латвия, Япония, Шри-Ланка, Қозоғистон, Туркменистонда ва қатор бошқа мамлакатларда ҳукуматнинг расмий номи. Ўзбекистон Республикасида ҳукумат «Вазирлар Маҳкамаси» деб номланган бўлиб, «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги қонунга биноан, у Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг

қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминловчи ижро этувчи ҳокимият органидир. Вазирлар Маҳкамаси давлат бошқаруви органлари тизимига ва ўзи ташкил этадиган хўжалик бошқаруви тузилмаларига бошчилик қилади, уларнинг ҳамжиҳатлик билан ишлашини таъминлайди.

ВЕТО (лот. *veto* – тақиқлайман) – ҳозирги замон давлатларида қандайдир бир органнинг қарорини тўхтатиб қўядиган ёки кучга киришга йўл қўймайдиган ҳаракат. Давлат бошлиғига парламент қабул қилган қонунларга вето қўйиш (қарорларни тақиқлаш) ҳукукининг берилиши алоҳида муҳим аҳамият касб этади. Ветонинг *мутлақ* ёки *резолотив* (бунда давлат бошлиғи парламент қабул қилган қонунни узил-кесил қайтариш ҳукукига эга бўлади) ва *нисбатан*, *кечиктирадиган* ёки *суспенсив* турлари фарқланади. Бунда давлат бошлиғининг қонунни тасдиқлашни рад этиши унинг кучга киришини тўхтатади холос, чунки парламентга бу қонунни иккинчи марта овоз бериш билан қабул қилиш ҳукукини беради. Бунда қонун лойиҳасини иккинчи (якуний) овоз бериш билан қабул қилишда қатор парламентларда овозларнинг алоҳида кўпчилиги (масалан, АҚШ ва РФда ҳар бир палата аъзоларининг $\frac{2}{3}$ қисм овози) талаб қилинади. Шунингдек, умумий ва қисман (танлов) ветолари ҳам бор. Умумий вето фақат ҳужжатнинг ҳаммасини бутунича рад этилишини, иккинчиси эса бирор ҳужжатнинг алоҳида қисми ёки моддаси рад этилганлигини англатади.

ВОТУМ (лот. *votum* – хоҳиш, ирода) – сайлов жамоаси ёки вакиллик муассасасининг кўпчилик овози билан ифодаланган ёки қабул қилинган фикри ёки қарори. Масалан, сайлов вотуми – президент, парламент, муниципалитет ва бошқаларга сайловларда сайлов кампаниясининг натижаси. Бошқарувнинг парламентар шаклидаги давлатлар парламенти амалиётида вотум, қоидага кўра, кўйи палатанинг ҳукумат ёки алоҳида вазирнинг сиёсий йўли, муайян хатти-ҳаракати ёки қонун лойиҳасини маъқуллаши (*ишонч вотуми*) ёки маъқулламаслигидир (*ишончсизлик вотуми*). Ишонч вотуми тўғрисидаги масалани қўйиш ташаббускори ҳукуматнинг ўзи,

парламент фракцияси ёки депутатлар гуруҳи бўлиши мумкин. Ҳукуматга ишончсизлик билдирилиши амалиётда шу ҳукуматнинг истеъфо беришига ва янги ҳукуматни тузишга (ҳукумат танглиги) ёки парламентни (куйи палатани) тарқатиб, парламентга муддатдан олдин сайловлар ўтказишга олиб келиши мумкин. Иккинчи вариант ҳукуматга парламентни муддатидан олдин тарқатиб юборишни пўписа қилиш ва шу орқали номаъқул қонун лойиҳаларини парламентдан ўтказиш имконини беради.

ДАВЛАТ БОШЛИҒИ – олий давлат лавозими бўлиб, у ижро ҳокимиятининг соҳиби ва ташқи муносабатлар соҳасида давлатнинг олий вакили. Монархияда (Буюк Британия, Дания, Швеция, Испания, Японияда) давлат бошлиғи монарх (қирол, император, амир) бўлиб, унинг ҳокимияти қоидага кўра, ҳукмрон шажаранинг бир вакилидан кейингисига қонунга биноан мерос тариқасида ўтказилади. Республикаларда (Италия, Франция, ГФР, АҚШ, Лотин Америкаси давлатларида) давлат бошлиғи президент бўлиб, у бевосита аҳоли томонидан (Мексика, Панама, Колумбия) сайланади ёки билвосита (АҚШ, Аргентина) ёхуд кўп босқичли сайловлар (Италия, ГФР, Ҳиндистон) натижасида сайланади. Кўпчилик давлатларда индивидуал давлат раҳбари мавжуд, президентлик республикаларида давлат раҳбари аини пайтда, ҳукумат раҳбари ҳам (АҚШ, Мексика, Аргентина, Африканинг айрим давлатларида) ҳисобланади.

ДАВЛАТ БОШҚАРУВ ОРГАНЛАРИ – ижро этиш ва фармойиш бериш фаолиятини амалга оширувчи органлар.

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ – давлат органларининг ташкил-лаштирувчи, ижро этувчи ва фармойиш берувчи фаолияти бўлиб, қонун асосида амалга оширилади. Бу фаолиятни давлат бошқарув органлари амалга ошириб, ижро этиш жараёнида қонунларнинг ва унга асосланган ҳужжатларнинг бажарилишини таъминлаш учун фармойиш бериш ҳуқуқига эга бўлади. Давлат бошқаруви халқ депутатлари кенгашининг раҳбарлиги ва назорати остида ташкил этилади. Бу фаолият ижтимоий турмушнинг барча тармоклари – халқ хўжалиги,

ижтимоий-маданий, маъмурий-сиёсий соҳаларда ва соҳалараро ташкил этилади ҳамда қонунга асосланган бўлади.

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ УСУЛЛАРИ – давлат томонидан бошқарув соҳасидаги вазифаларнинг қандай ҳал қилиниши. Улар бошқарув фаолиятининг сифат томонини белгилаб беради. Шунинг учун ҳам бошқарув сифатини яхшилаш, унинг самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан бошқарув усуллариини такомиллаштиришга боғлиқ бўлади. Давлат ўз олдига қўйган мақсадларга эришиш йўлида ҳамда вазифаларни бажариш учун турли хил усуллардан фойдаланади. Ишонтириш ва мажбурлаш кенг тарқалган маъмурий усуллардир.

ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ – давлат томонидан ўз функцияларини амалга ошириш учун сарфланадиган марказлаштирилган пул фонди.

ДАВЛАТ МУЛКИ – жамиятдаги мулкчилик шаклларидадан бири. давлат мулки икки йўл билан пайдо бўлади: 1) хусусий мол-мулкни миллийлаштириб, давлат қўлига олиш; 2) давлат маблағлари ҳисобидан корхоналар қуриш.

ДАВЛАТ ОРГАНИ – давлат томонидан ташкил этиладиган, давлат номидан иш кўриб унинг манфаатини кўриқлайдиган тузилма. Давлат бошқарув органи давлат аппаратининг бир қисми бўлиб, ўз бурчларини бажариш учун давлат томонидан фармойиш бериш ҳуқуқига эга бўлади.

ДЕПУТАТ (лот. *deputatus* – вакил) – қонунчилик ёки давлатнинг бошқа вакиллик органига ёки маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органига сайланган шахс, аҳолининг маълум қисми – ўз сайлов органи (социалистик деб аталмиш мамлакатларда) сайловчиларнинг ёки бутун миллатнинг (демократия давлатларида) вакили. Депутат мувофиқ келувчи вакиллик органида профессионал асосда (кўпчилик демократия давлатларида) ёки непрофессионал асосда, яъни асосий фаолиятини тўхтатмай (социалистик деб аталмиш мамлакатларда) ишлайди. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида»ги қонуннинг 1-моддасига кўра,

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайланган ва «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси томонидан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси фуқароси депутат хисобланади.

ЖАМОАТ БИРЛАШМАЛАРИ – Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган қасаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари.

ЖАМОАТ ТАШКИЛОТИ – фуқаролик жамияти институтларининг муҳим шаклларида бири бўлиб, ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма.

ЖАМОАТ ФОНДИ – юридик ва жисмоний шахслар томонидан ихтиёрий мулкӣ бадаллар кўшиш асосида ташкил этилган, хайрия, ижтимоий, маданий, маърифий ёки бошқа ижтимоий фойдали мақсадларни кўзлайдиган, аъзолиги бўлмаган нодавлат ноижорат ташкилоти жамоат фонди деб эътироф этилади.

ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ – фуқаролик жамиятида давлат ҳокимияти органларининг фаолияти устидан юритиладиган ижтимоий назорат шакли; фуқаролар ва улар бирлашмаларининг давлат органлари устидан қонун ҳужжатлари доирасида олиб борадиган назорати.

ИЖТИМОЙ ДАВЛАТ – давлатнинг конституциявий-ҳуқуқий мақомига тегишли тавсиф бўлиб, унда инсон ва фуқаронинг иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда давлатнинг тегишли мажбуриятлари конституциявий йўл билан қафолатланади. Ушбу хусусият давлат жамиятга хизмат

қилиши ва асосиз ижтимоий тафовутларга барҳам бериш ёки уларни мумкин қадар камайтиришга ҳаракат қилишни назарда тутати. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14-моддасида «Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик тамойиллари асосида амалга оширади» – деб белгилаб қўйилган. Ушбу умумий қоидадан Ўзбекистон давлатининг куйидаги конституциявий бурчлари келиб чиқади: меҳнатни ва фуқаролар соғлиғини муҳофаза қилиш; меҳнатта ҳақ тўлашнинг қафолатланган энг кам миқдорини белгилаш; оила, оналик, оталик ва болалик, ногиронлар ва қарияларнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланишини таъминлаш; ижтимоий хизматлар тизимини ривожлантириш; давлат пенсиялари, нафақалар ва ижтимоий ҳимоя қилишнинг бошқа қафолатларини белгилаш.

ИЖТИМОЙ СОҲА – аҳолининг муносиб турмуш шароити ва фаровонлигини таъминлашга хизмат қилувчи соҳа ва тармоқлар мажмуи. Булар қаторига уй-жой фондлари, соғлиқни сақлаш, таълим, спорт, маданият муассасалари ва бошқа тузилмаларни киритиш мумкин.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ – инсоннинг давлатга муносабати бўйича ҳуқуқий мақомини, унинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳалардаги имконият ва даъволарини ифодаловчи тушунча. Инсон ҳуқуқларини эркин ва самарали амалга оширилиши ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий белгиларидан бири ҳисобланади.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ МАРКАЗ – инсон ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишнинг таъсирчан механизмларини янада кенгайтириш, халқаро ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш ташкилотлари билан ҳамкорликни кенгайтириш, давлат муассасалари ходимлари ва барча аҳолининг инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятини ошириш мақсадида ташкил этилган.

ИСЛОҲОТ – турли равишда ўтказилган ўзгариш: ислох қилиш, реформа. Иқтисодий ислоҳот – иқтисодни инқироз ҳолатидан чиқариш борасида ўтказилган чора-тадбирлар.

КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МИЛЛИЙ ДАСТУРИ –

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни 1997 йил 29 августда қабул қилинган. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг нормаларига мувофиқ ҳолда ишлаб чиқилган ва миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим соҳасида жаҳон миқёсида эришилган ютуқлар асосида тайёрланган бўлиб, юксак малакали кадрларнинг янги авлодини шаллантиришга йўналтирилган дастурдир.

КАСАБА УЮШМАЛАРИ – меҳнат жамоасида ходимларни бирлаштирувчи кўнгилли жамоат ташкилоти бўлиб, ходимларнинг меҳнатга доир ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилади.

КОНСТИТУЦИЯ – давлатнинг халқ иродасини ифодаловчи, давлат тузилиш ва бошқарув шакли асосларини мустаҳкамловчи, ҳокимият идоралари фаолиятининг ташкил этилиш тартиби ва тамойилларини белгиловчи асосий қонун бўлиб, энг олий юридик кучга эга бўлган ҳужжат.

КўППАРТИЯВИЙЛИК – ҳозирги демократия давлатларида сиёсий ҳаётни ташкил этишнинг асосий конституциявий тамойилларидан бири, сиёсий ва мафкуравий плюрализмни анча умумийроқ бўлган тамойилининг ифодаси ҳисобланади. Кўппартиявийлик тамойили юридик жиҳатдан давлат фуқароларнинг ўз дунёқарашларига мувофиқ тарзда сиёсий партияларга бирлашиш ҳуқуқини, барча сиёсий партияларнинг қонун олдида тенглигини, улар фаолияти эркинлигини тан олиши ва қафолатлашини англатади. Кўп партиялилик тамойили ваколатли давлат органларининг миллий, иркий, диний ёки ижтимоий мурасасизликни, қонуний давлат ҳокимият органларини куч ишлатиб ағдаришни тарғиб қиладиган ёки бошқа йўсинда амалда бўлиб турган қонунчиликни бузадиган сиёсий партияларни қонунда белгиланган тартибда таъқиқлаши ва тарқатиб юборишини мустасно этмайди.

ЛИБЕРАЛЛАШТИРИШ – эркинлаштириш, давлатнинг иқтисодий ҳаётга аралашувини чеклаш, бозор муносабатлари соҳасининг кенгайиши, бозорларнинг ва рақобатнинг очилиши, бозорнинг амал қилишига қўйилган турли хил чеклашларнинг олиб ташланиши, баҳолар, фоизларни маъмурий йўл билан назорат қилишнинг сусайиши, марказлашган ҳолда дотация бериш, субсидия шаклидаги кредитларнинг камайиши.

МАГИСТРАТУРА – аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалаврият негизида таълим муддати камида икки йил давом этадиган олий таълим.

МАҲАЛЛА – Ўзбекистоннинг муайян тарихий шароитларида, асрлар давомида шаклланиб, фаолият кўрсатаётган, аҳоли яшайдиган маъмурий-худудий бирлик, уюшма.

МАҲАЛЛИЙ ЖАМОАТ БИРЛАШМАСИ – фаолияти вилоят, туман, шаҳар, кишлоқ худуди доирасида амалга ошириладиган жамоат бирлашмаси.

МАҲАЛЛИЙ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ – маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалаларни аҳолининг манфаатлари, унинг тарихий, ижтимоий-этник ва бошқа хусусиятларидан келиб чиқиб, қонунлар асосида мустақил ҳал қилиш учун фуқаролар фаолиятини ташкил этиш тизими.

НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТИ – жисмоний ва юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни ўз қатнашчилари ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилоти. Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади.

ОМБУДСМАН – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) мансабдор шахс бўлиб, унга давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахслар томонидан

инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан парламент назоратини таъминлаш ваколатлари берилган. Ўзбекистон Республикасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили институти инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг мавжуд шакллари ҳамда воситаларини тўлдиради. Вакил Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ва уларни халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлаштиришга, халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга хизмат қилади, фуқароларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ижтимоий онгини оширишга кўмаклашади.

ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ – оммавий ахборот воситалари фуқаролик жамиятининг муҳим институтларидан бири бўлиб, у демократияни чуқурлаштириш ва аҳолининг сиёсий фаоллигини оширишда, фуқароларнинг мамлакат сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги воқеликка нисбатан дахлдорлик ҳиссини шакллантиришда, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолияти, шунингдек, жамиятда юз бераётган барча ўзгаришлар, бўлаётган жараёнлар хусусида кенг жамоатчиликка етказишда муҳим аҳамият касб этади. Қонунчиликка мувофиқ оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг доимий номга эга бўлган ҳамда босма тарзда (газеталар, журналлар, ахборотномалар, бюллетенлар ва бошқалар) ва электрон тарзда (теле, радио, видео, кинохроникал дастурлар, умумфойдаланишдаги телекоммуникация тармоқларидаги веб-сайтлар) олти ойда камида бир марта нашр этиладиган ёки эфирга бериладиган шакли ҳамда оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг бошқа шакллари оммавий ахборот воситаси сифатида эътироф этилади.

ОШКОРАЛИК – демократиянинг зарур шarti бўлиб, жамоатчиликнинг муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахслар фаолиятига оид барча маълумот ва хабарларни билиш ҳуқуқи ҳамда тегишли ахборотларни муҳокама ва назорат этиш учун рўй-рост эълон қилишдир.

ПАРЛАМЕНТ (*ингл.* parliament, *франц.* parler – гапирмоқ) – демократик давлатларда олий вакиллик ва қонунчилик органининг номи. Парламент – олий вакиллик органи Буюк Британия, Франция, Италия, Канада Бельгия, Молдова, Қозоғистон ва бошқа мамлакатларда *Парламент*, АҚШ ва Лотин Америкасининг кўпгина мамлакатларида *Конгресс*, Россия Федерациясида *Федерал Мажлис*, Литва ва Латвияда *Сейм* деб аталади. Тузилишига кўра парламент бир палатали ёки икки палатали бўлади. Тарихда уч палатали парламент ҳам (масалан, Жанубий Африка Республикасида 1984–1994 йилларда) бўлган. Парламент биринчи марта XIII асрда Англияда табақаларнинг вакиллик органи сифатида ташкил қилинди.

ПРЕЗИДЕНТ – давлат раҳбари. Лотинча *praesidens* сўзидан келиб чиққан бўлиб, «олдинда ўтирувчи» деган маънони билдиради. Америка Қўшма Штатлари президентлик лавозимини таъсис этган дунёнинг биринчи мамлакатидир. Ўзбекистонда Президент лавозими 1990 йилнинг 24 мартада таъсис этилди.

РЕСПУБЛИКА ЖАМОАТ БИРЛАШМАСИ – фаолияти бутун республика ҳудудида амалга ошириладиган жамоат бирлашмаси.

САЙЛОВ – демократиянинг асосий белгиси бўлиб, овоз бериш ёрдамида давлат ҳокимиятининг вакиллик органларини ёки мансабдор шахсини, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини, жамоат бирлашмаларини ва бошқаларни бевосита халқнинг хоҳиш-иродасига асосланган ҳолда, улар томонидан ёки бошқа орган томонидан шакллантириш билан боғлиқ жараён. Сайлов тушунчаси кўпроқ давлат ҳокимиятининг вакиллик органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини сайлашга нисбатан қўлланилади.

САЙЛОВ ЖАРАЁНИ – сайловларни ташкил этиш ва ўтказиш юзасидан амалга ошириладиган тадбир ва чоралар йиғиндиси. Сайлов жараёни қуйидаги босқичларда амалга оширилади:

а) сайлов кунини белгилаш;

б) сайлов округларини белгилаш ва уларда сайлов участкаларини ташкил этиш, сайловчилар рўйхатини тузиш;

в) сиёсий партиялар томонидан номзодларни кўрсатиш ва рўйхатга олиш;

г) номзодлар ва сиёсий партиялар томонидан сайловолди ташвиқотини олиб бориш;

д) овоз бериш ва овоз бериш натижаларини аниқлаш;

е) сайлов натижаларини эълон қилиш.

САЙЛОВЧИ – актив сайлов ҳуқуқига эга бўлган Ўзбекистон Республикаси фуқароси. Овоз беришни ўтказиш ва сайлов натижаларини аниқлаш учун актив сайлов ҳуқуқига эга фуқаролар сайловчилар рўйхатига киритилади. Актив сайлов ҳуқуқига бўлган фуқаронинг сайловда овоз беришда иштирок этиш ҳуқуқидан ташқари, сайлов қонунчилигида бошқа бир қатор ҳуқуқлари белгиланган ва уларни рўёбга чиқариш кафолатлари ҳам кўзда тутилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, ҳар бир фуқарога унинг сайлов ҳуқуқлари суд йўли билан ҳимоя этилиши, сайлов комиссияларининг, давлат органларининг, мансабдор шахсларнинг, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш имкониятлари кафолатланади.

СИЁСИЙ ПАРТИЯ – ўз аъзолари ва тарафдорларининг сиёсий иродасини ифода этадиган, шу давлат сиёсий йўналишини белгилашда, давлат ҳокимият органларини шакллантиришда, шунингдек, ҳокимиятни ўзининг вакиллик ҳокимият органларига сайланган вакиллари орқали амалга оширишда иштирок этишни ўзига вазифа қилиб олган барқарор тузилмага ва доимий фаолият характерига эга бўлган мустақил ижтимоий бирлашма. Партиянинг аниқ юридик таърифи муайян давлатлар қонунчилигида берилади ва улар маҳаллий сиёсий ва ҳуқуқий анъаналарга кўра жиддий фарқланиши мумкин. Сиёсий партия – фуқароларнинг қарашлар, манфаатлар ва мақсадлар муштараклиги асосида тузилган, давлат ҳокимияти органларини шакллантиришда жамият

муайян қисмининг сиёсий иродасини рўёбга чиқаришга интилувчи ҳамда ўз вакиллари орқали давлат ва жамоат ишларини идора этишда қатнашувчи кўнгилли бирлашмаси.

СУД – давлат қонуни билан мустақамланган процессуал тартибда жиноий, фуқаролик, маъмурий ва бошқа тоифалардаги ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этишни амалга оширувчи давлат органи.

СУД ҲОКИМИЯТИ – конституцияга мувофиқ давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойилига асосан ҳокимият тармоғи бўлиб, у суд органлари орқали амалга оширилади, улар Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди, Олий суди ва Олий ҳўжалик суди тизимидан ташкил топади.

ТАДБИРҚОРЛИК ФАОЛИЯТИ (ТАДБИРҚОРЛИК) – тадбирқорлик фаолияти субъектлари томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган, таваккал қилиб ва ўз мулкий жавобгарлиги остида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббусқор фаолият.

ФУҚАРОЛАР ЙИГИНИ – шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллар, шунингдек шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллардаги маҳаллалар фуқароларининг йиғинлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди ва қонун билан берилган ўз ваколатларини тегишли ҳудудда амалга оширади.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ – ҳар бир инсон манфаатини устувор билувчи, ҳуқуқий анъана ва қонунларга ҳурмат муҳити шакллантирилган, умуминсоний қадриятлар эъозланадиган, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари сўзсиз таъминланадиган, давлат ҳокимиятининг самарали жамоатчилик назорати механизмлари вужудга келтирилган, инсоний муносабатлар чуқур маънавий-маданий қадриятларга таянадиган эркин, демократик ҳуқуқий жамият. Фуқаролик жамияти шундай ижтимоий тузумки, унда қонун устуворлиги таъминланади, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари қарор топади, сиёсий партиялар ва институтлар, мафкура ва фикрларнинг хилма-хиллиги

таъминланади, инсонга унинг иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаёти шакллари эркин танлаш кафолатланади, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг мавқеи юксак бўлади.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ – фуқаролик жамиятини шакллантириш узок давом этадиган мураккаб жараён бўлиб, бу бевосита жамиятда фуқаролик жамияти институтларининг нечоғли ривожланганлигига боғлиқ бўлади. Фуқаролик жамияти институтлари орқали фуқаролар давлат ва жамият сиёсий ҳаётида бевосита иштирок этадилар. Фуқаролик жамиятининг энг муҳим институтлари сирасига нодавлат-нотижорат ташкилотлари, жамоат бирлашмалари, ОАВ, маҳалла, оила кабилар киради.

ЭКОЛОГИК НАЗОРАТ – атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва экологик хавфсизликни таъминлаш қоидаларини барча вазирлик, давлат қўмиталари ва идоралари, корхоналар, ташкилотлар, муассаса, мансабдор ва жисмоний шахслар томонидан бажарилишини текшириш, табиий муҳит ҳолатини ўрганиш ва кузатиш, чора-тадбирларни қўллаш билан боғлиқ сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маърифий чора-тадбирлар йиғиндисини ўз ичига олади.

ЯРАШУВ ИНСТИТУТИ – Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 66¹-моддасида кўзда тутилган жиноятларни биринчи марта содир этган шахс, агар у ўз айбига иқрор бўлса, жабрланувчи билан ярашса ва етказилган зарарни баргараф этса, жиноий жавобгарликдан озод этилишини белгиловчи жиноят ҳуқуқи институти. Ушбу институт 2001 йил 29 августда II чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясида қабул қилинган «Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги қонун асосида миллий қонунчилигимизга киритилган. Ушбу институтда миллий кадрларимизда мавжуд бўлган кечиримлилик, ўзаро мурося, тинч-тоғув яшаш каби удумлар ўз аксини топган.

ҚОНУН – 1) объектив борлиқда турли ҳодисалар ўртасида, киши онгидан ва ихтиёридан ташқарида доимий бўлган зарурий ички, муҳим, такрорланадиган боғланиш, муносабат; 2) давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий бўлган ижтимоий-ҳуқуқий норма ва муносабатларни белгиловчи расмий қоида; 3) бажарилиши шарт, мажбурий бўлган, норма, қоида тусига кирган талаб, топшириқ ва шу қабилар.

ҚОНУНИЙЛИК – жамиятдаги барча ҳуқуқ субъектлари томонидан қонун ва қонун ости ҳужжатларига тўла риоя қилиниши. Қонунийликнинг тамойиллари: қонунийликнинг бирлиги – мамлакат ҳудудида қонун ва қонуности ҳужжатлари бир хилда тушунилиши ва қўлланилиши; конституция ва қонунларнинг устунлиги – барча норматив ва индивидуал ҳуқуқий ҳужжатлар Конституция ва қонунлар асосида қабул қилиниши ва уларга зид келмаслиги; инсон ва фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг қафолатланганлиги; қонунийликни маданият билан боғлиқлиги; қонунийликни мақсадга мувофиқлиги. Бунда мақсадга мувофиқлилик билан қонунийлик ўртасида зиддият келиб чиқмаслиги зарур.

ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ – давлат ва ҳуқуқ назариясининг асосий категорияларидан бири бўлиб, бутун фаолияти ҳуқуққа бўйсунадиган давлатнинг идеал типини ифода этади. Ҳуқуқий давлат тушунчаси давлат конституциявий – ҳуқуқий мақомининг тавсифи сифатида амал қилади ва давлатнинг қуйидаги тамойилларга сўзсиз бўйсунганини назарда тутади: халқ суверенитети, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг давлат томонидан бузилмаслиги, давлатнинг конституциявий тузум билан боғлиқлиги, конституциянинг бошқа барча қонунлар ва қонуности ҳужжатларидан устунлиги, ҳокимиятларнинг бўлиниши, ҳуқуқий давлатнинг ташкилий негизи бўлган ҳокимиятнинг органлари ва давлат хизматчиларининг жавобгарлиги институти, миллий ҳуқуқ нормаларидан халқаро ҳуқуқ нормаларининг устунлиги.

ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР

АССР	Автоном Совет Социалистик Республикаси
АҚШ	Америка Қўшма Штатлари
б.	бет
БМТ	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти
ГКЧП	Фавқулодда ҳолат давлат кўмитаси (<i>рус тилида:</i> Государственный Комитет по чрезвычайному положению, ГКЧП)
ГФР	Германия Федератив Республикаси
ДХҚ	Давлат хавфсизлик кўмитаси
ИИБ	Ички ишлар вазирлиги
йй.	йиллар
КГБ	Давлат хавфсизлик кўмитаси (<i>рус тилида:</i> Комитет государственной безопасности, КГБ)
Компартия	коммунистик партия
КП	коммунистик партия
КП МК	коммунистик партия марказий кўмитаси
КПСС	Совет Иттифоқи Коммунистик партияси (<i>рус тилида:</i> Коммунистическая партия Советского Союза, КПСС)
лот.	лотин тилига мансуб сўз
МДХ	Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги
МК	Марказий комитет
ННТ	нодавлат нотижорат ташкилот
ОАВ	оммавий ахборот воситалари
ССЖ	Совет Социалистик Жумхурияти
ССР	Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи (<i>қаранг:</i> СССР)
Иттифоқи	СССР)
СССР	Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи (<i>рус тилида:</i> Союз Советских Социалистических Республик, СССР)
Т.	Тошкент
ФА	Фанлар академияси
ФҲДЁ	фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш
эр. ав.	эраמידан аввалги
юн.	юнон (грек) тилига мансуб сўз
Ўзбекистон	Ўзбекистон Совет Социалистик Жумхурияти
ССЖ	
Ўзбекистон	Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси
ССР	
ЎЗР	Ўзбекистон Республикаси
ЎзССР	Ўзбекистон ССР, Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси
х.к.	Ҳоказо

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида: Асарлар, 6-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1998.

2. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10 – Т.: Ўзбекистон, 2002.

3. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини ақс эттириш. – Т.: Ўзбекистон, 2009.

4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2009.

5. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: Ўзбекистон, 2010.

6. Каримов И.А. ЎЗР Президенти И.А. Каримовнинг БМТ Бош Ассамблеясининг Мингйиллик ривожланиш мажлисидаги нутқи, [2010 йил 20 сент.]; Хорижий ижтимоий-сиёсий доиралар вакилларининг муносабатлари ва шарҳлари. – Т.: Ўзбекистон, 2010.

7. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади: 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2011.

8. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011.

9. Абдумажидов Ғ.А., Саломов Б. Ўлим жазосини бекор қилишда ижтимоий-ҳуқуқий йўналишлар. Ўлим жазосини бекор қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари. Илмий-

амалий анжуман материаллари. /Масъул муҳаррир: Б. Ахроров. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2006.

10. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.

11. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. – Т.: Шарқ, 2001.

12. Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. – Т.: Ўзбекистон, 2011.

13. Алиев Б.А., Раҳмонов А.Н. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг юксак натижалари. – «Буюк ва муқаддасан, мустақил Ватан» (илмий-оммабоп рисола). – Т.: «O‘qituvchi» нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011.

14. Алиев Б.А., Раҳмонов А.Н. Маънавий баркамол авлод – келажак пойдевори. – Баркамол авлодни шакллантириш – маънавий тараққиёт омили». – Т.: NISHON-NOSHIR, 2010.

15. Алиев Б.А., Раҳмонов А.Н. Бепарволик ва лоқайдлик оқибати – «оммавий маданият». – Баркамол авлодни шакллантириш – маънавий тараққиёт омили». – Т.: NISHON-NOSHIR, 2010.

16. Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр [Таҳрир хайъати: А. Қаюмов ва бошқ., сўзбоши муаллифи А. Ҳайитметов; Масъул муҳаррир: В. Раҳмонов]. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.

17. Аҳмедов Д.К. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ўзгартириш ва кўшимчалар киритиш тартиби. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

18. Аҳмедов Д.К. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва халқ ҳокимиятчилиги. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

19. Аҳмедшаева М.А. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва инсон ҳуқуқлари /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

20. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низоми ва халқаро суд статути. – Т., 2002.

21. «Бобурнома» учун қисқача изоҳли луғат Тузувчи Ф.Исҳоқов. – Андижон: «Andijon nashriyot-matbaa» ОАЖ, 2008.
22. Болтабоев М., Алиев Б.А., Раҳмонов А.Н. Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш. – ЎзР Президенти И.А. Каримовнинг ЎзР Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-услубий мажмуа. – Т.: «Иқтисодиёт» нашриёти, 2010.
23. Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва фуқароларнинг иқтисодий-ижтимоий ҳуқуқлари. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.
24. Иброҳимов А. Ёруғлуғ. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006.
25. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар: тўплам / Ўзбекча нашрнинг масъул муҳаррири А.Х. Саидов. – Т.: Адолат, 2004.
26. Исломов З.М. Конституция ва қонуннинг устунлиги. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.
27. Конституции мира: Сборник конституций государств мира. Т.1./Составители и авторы введения, вступительных статей У. Таджиханов и А.Х. Саидов. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997 г.
28. Конституции мира: Сборник конституций государств мира. Т.2./Составители и авторы введения, вступительных статей У. Таджиханов и А.Х. Саидов. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997 г.
29. Конституции мира: Сборник конституций государств мира. Т.6./Составители и авторы введения, вступительных статей У. Таджиханов и А.Х. Саидов. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1998 г.

30. Конституция (Основной Закон) Узбекской Советской Социалистической Республики. – Т.: Узбекистан, 1984.

31. Международное публичное право: Учебник. Коллектив авторов. Ответственный редактор: д.ю.н. Х.Т. Адилкариев. – Т.: «Zarqalam»; ТГЮИ; ЦИПЧГИ, 2003.

32. Мингбоев У. Суд – фукаралар химоячиси. – Т.: ДИТАФ, 2001.

33. Мирзажанов К., Хакимов Р.Т. Международное право: Учебные схемы. – Т.: Меҳнат, 1993.

34. Мустафоев Б. Ўзбекистон Республикаси сайлов тизими ва сайлов қонунчилиги. – Т.: ТДЮИ, 2004.

35. Мустакиллик: изоҳли илмий-оммабоп лугат. // Муаллифлар: М. Абдуллаев, М. Абдуллаева, Ф. Абдуллаева, Г. Абдураззоқова ва бошқ.; Р. Рўзиев ва Қ. Хоназаров умумий тахририда. Тўлдирилган учинчи нашри / - Т.: Шарқ, 2006.

36. Мухамедов Ҳ.М. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва давлат суверенитети. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

37. Нажимов М.К., Утемуратов М.А. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Қорақалпоғистон Республикаси. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

38. Одилқориев Х.Т. Икки палатали парламент шароитида қонунчилик жараёни. – Т.: «O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2005.

39. Одилқориев Х.Т., Очилов Б.Э. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқи (халқаро оммавий ҳуқуқ): Дарслик. – Т.: ХЕГА-ПРИНТ, 2002.

40. Олломов Я., Беков И.Р. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва маҳаллий давлат ҳокимияти. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

41. Она тили – Давлат тили: (Ўқув кўлланма-мажмуа) Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги қонунига оид ҳужжатлар. /Тузувчилар: Н. Жумахўжа, Р. Жомонов. – Т.: «Адолат», 2004.

42. Отаҳўжаев Ф.М. Конституция ва оила. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

43. Раҳимова М. Халқаро ҳуқуқ. – Т.: Akademiya, 2005.

44. Раҳмонов А.Н. Инсоннинг асосий ҳуқуқлари – олий кадрият сифатида. Ўзбекистон Фанлар академияси И. Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти ташкил этган «Инсон манфаатларининг ҳимояланиши – фуқаролик жамияти шаклланишининг муҳим омили» мавзусидаги республика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2007.

45. Раҳмонов А.Н. Ўзбекистон ва Германияда парламентнинг ҳуқуқатга ишончсизлик билдириш ҳуқуқи (қийсий таҳлил). «Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-ҳуқуқий ва маънавий омиллари» мавзусида республика илмий-амалий семинари материаллари. – Т.: Иқтисодиёт, 2011.

46. Раҳмонов А.Н., Абдурашидов Т. Ўзбекистонда сайлов тизимининг конституциявий асослари. «Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-ҳуқуқий ва маънавий омиллари» мавзусида республика илмий-амалий семинари материаллари. – Т.: Иқтисодиёт, 2011.

47. Раҳмонов А.Н., Ҳасанова З. Давлат бошқарувини демократлаштириш – давр талаби. «Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-ҳуқуқий ва маънавий омиллари» мавзусида республика илмий-амалий семинари материаллари. – Т.: Иқтисодиёт, 2011.

48. Раҳмонқулов Ҳ. Ҳуқуқ тизими ва унинг соҳалари / Масъул муҳаррир Р.Ж. Рўзиев; Ўзбекистон Республикаси ФА И. Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2005.

49. Рустамбоев М.Ҳ. Конституция ва Ўзбекистон. Республикасининг Президенти. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

50. Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва прокуратура. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

51. Рустамбоев М.Х., Алламуратов А.Т. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва суд ҳокимияти. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

52. Сабуров Н., Сайдуллаев Ш. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: фуқароларнинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

53. Саидов А.Х. Избирательное право в Республике Узбекистан: вопросы реформы, законодательство и зарубежный опыт (юридические и политологические заметки). – Т.: Ўзбекистон, 1993.

54. Саидов А.Х. Конституция ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор М.Х. Рустамбоев. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

55. Саидов А.Х. Халқаро ҳуқуқ. Чизмалар ва таърифларда. Ўқув қўлланма. Т.2. – Т.: Адолат, 2001.

56. Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва сайлов тизими. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Х. Рустамбоев. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

57. Статистик тўплам. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари. – Т.: Ўзбекистон-НМИУ, 2011.

58. Турсунов А.С. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: мудофаа ва хавфсизлик. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

59. Турсунов А.С. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва ташқи сиёсат. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

60. Уразаев Ш.З. Конституция независимого Узбекистана. – Т.: Адолат, 1993.

61. Файзиев Ш.Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва жамиятнинг иқтисодий негизлари. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

62. Шарифхўжаев М. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати. – Т.: «Шарк», 2005.

63. Юридик энциклопедия. /Юридик фанлари доктори, профессор У.Таджихановнинг умумий таҳририда. – Т.: Шарк, 2001.

64. Юсуф Хос Ҳожиб. «Кутадғу билиг» («Саодатга бошловчи билим»). /Сўзбоши муаллифи Б. Тўхлиев; Рассом Ш. Муҳаммаджонов. – Т.: Юлдузча, 1989.

65. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. Зебуннисо – Конибил. Таҳрир ҳайъати: М. Аминов, Т. Даминов, Т. Долимов ва б. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2002.

66. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 5-жилд. Конимех – Мирзоқуш. Таҳрир ҳайъати: М. Аминов, Т. Даминов, Т. Долимов ва б. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003.

67. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 9-жилд. Тўйчи Ҳофиз – Шаршара. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2005.

68. «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78, 80, 93, 96 ва 98-моддаларига)»ги Қонуни: //Халқ сўзи, 2011 йил 19 апрель, № 76 (5243).

69. Ўзбекистон Республикаси: мустақил давлатнинг бунёд бўлиши / Қ.А. Аҳмедовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон, 1992.

70. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг ЎЗР Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» мавзусидаги маъ-

рузасини ўрганиш бўйича ўқув-услубий мажмуа. – Т.: «Иқтисодиёт» нашриёти, 2010.

71. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чакирик Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган (2002 йил 27 январда ўтказилган умумхалқ референдуми натижаларига кўра ҳамда унинг асосида қабул қилинган 2003 йил 24 апрелдаги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига мувофиқ Конституциянинг XVIII, XIX, XX, XXIII бобларига тузатиш ва кўшимчалар киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 11 апрелда қабул қилинган Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 89-моддасига, 93-моддасининг 15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига тузатишлар киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 25 декабрда қабул қилинган Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 77-моддасининг биринчи қисмига ўзгартиш киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 12 декабрда қабул қилинган Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 90-моддасининг иккинчи қисмига тузатиш киритилган). – Т.: Ўзбекистон, 2012.

72. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ/А.А. Азизхўжаев, Ф. Абдумажидов, М.А. Аҳмадшаева ва бошқ.; Масъул муҳаррир А.А. Азизхўжаев; ЎзР Адлия вазирлиги, Тошкент давлат юридик ин-ти. – Т.: Ўзбекистон, 2008.

73. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. /Нашр учун масъул Р.А. Мухитдинов ва бошқ.; масъул муҳаррир Н. Тойчиев. – Т.: Адолат, 2010.

74. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: назария ва хорижий тажриба. (Монография) – Т.: Янги аср авлоди, 2006.

75. Ҳамидова М.А., Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолатлари. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

76. Ҳамидова М.А., Баратов М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва фуқароларнинг бурчлари. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

77. Ҳамидова К.Т. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва жамоат бирлашмалари. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

78. Ҳожиёв Э.Т. Конституция ва Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-худудий тuzилиши. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

79. Ҳожиёв Э.Т. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: молия ва кредит. /Масъул муҳаррир: ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005.

80. Ҳуқуқшуносликка оид ўзлашма терминлар. Тузувчилар: Бектемиров Ҳ., Холмедов Ҳ., Содиқов С. – Т.: Адолат, 1999.

81. www.stat.uz

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	3
I боб. ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ТЎҒРИСИДАГИ ТАССАВВУР ВА ТУШУНЧАЛАР	
1.1. Ғарбу Шарқда фуқаролик жамияти тўғрисидаги тасаввурлар.....	5
1.2. Демократик давлат тушунчаси.....	7
1.3. Фуқаролик жамияти тушунчаси.....	9
II боб. ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВА БОШҚАРУВИНИ ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ШАРТИ	
2.1. Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократ- лаштириш борасида амалга оширилаётган изчил ислохотлар.....	13
2.1.1. Ҳуқуқий мустақилликни таъминлашга қаратилган саъй-ҳаракатлар: суд-ҳуқуқ тизимига тамал тоши- нинг қўйилиши.....	15
2.1.2. «Давлат тили ҳақида»ги қонун – давлат бошқаруви ва суд-ҳуқуқ тизимидаги янгиликларнинг дебочаси.....	19
2.1.3. Давлат бошқарув тизими.....	27
2.1.4. Ўзбекистонда Президент лавозимининг жорий этилиши.....	28
2.1.5. Давлат бошқаруви ва суд-ҳуқуқ тизимини янгича тартибда барпо этиш асослари.....	30
2.1.6. Ўзбекистоннинг мустақил деб эълон қилиниши.....	43
2.1.7. Ўзбекистон Республикаси марказий давлат бошқарув органларининг ривожлантирилиши: Олий Мажлис.....	67
2.1.8. Ўзбекистон Республикаси марказий давлат бошқарув органларининг ривожлантирилиши: Вазирлар Маҳкамаси.....	77
2.2. Суд-ҳуқуқ тизимини демократлаштириш ва либераллаштириш соҳасидаги ислохотлар.....	82

2.2.1.	Жиноий-ҳуқуқий соҳани либераллаштириш борасидаги ислоҳотлар.....	85
2.2.2.	Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида қонунийликни таъминлаш борасидаги ислоҳотлар.....	86
2.3.	Ахборот соҳасини ислоҳ этиш – демократик жамият асосларини барпо этишнинг муҳим шарти.....	89

III боб. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ БОРАСИДА ЭРИШИЛГАН НАТИЖАЛАР

3.1.	Фуқаролик жамияти институтлари ва уларнинг ҳуқуқий асослари.....	92
3.1.1.	Сайловлар ва сиёсий партиялар.....	99
3.1.2.	Нодавлат нотижорат ташкилотлари.....	112
3.1.3.	Омбудсман.....	117
3.1.4.	Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ.....	119
3.1.5.	Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти.....	123
3.1.6.	Маҳалла – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти.....	127
3.2.	Оила ва жамият.....	146
3.2.1.	Оила мустаҳкамлиги – жамият мустаҳкамлигининг асоси.....	146
3.2.2.	Мустаҳкам оиланинг қонуний асослари.....	151
3.2.3.	Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва оилавий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш – давр талаби.....	166
	Хулоса.....	171
	Глоссарий.....	173
	Шартли қисқартмалар.....	187
	Фойдаланилган адабиётлар.....	188

Бекдавлат Алиевич Алиев,
Алиқул Номозович Раҳмонов

Фуқаролик жамияти қуришнинг сиёсий-ҳуқуқий жихатлари

Монография

Мухаррир: **Э. Бозоров**
Бадий муҳаррир: **М. Одилов**
Компьютерда саҳифаловчи: **У. Раҳматов**

Нашр.лиц. АІ № 174. Босишга 22.10.2013да рухсат этилди.
Қоғоз бичими 60x84 $\frac{1}{16}$. Нашр табағи 12,5. Адади 100.
50-буюртма

«IQTISOD-MOLIYA» нашриётида тайёрланди.
100084. Тошкент. Кичик ҳалқа йўли, 7-уй.

«HUMOYUNBEK ISTIQLOL MO`JIZASI»
босмаҳонаси
100000. Тошкент Олмазор, 171-уй.